

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

NY FÖLJD UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRGÅNG 68

1965

HÄFTE 5

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND
DISTRIBUTÖR: CWK GLEERUP

Detta häfte kostar kr. 10:—

innehåller dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives inom ämnesområdet, dels slutligen mera ingående granskningar av statsvetenskaplig litteratur.

Fahlbeckska stiftelsens kollegium utgöres av professorerna NILS STJERNQUIST, HAKAN STRÖMBERG, C.-E. QUENSEL, C. WELINDER, GUY ARVIDSSON, J. ROSÉN, BIRGITTA ODÉN-DUNÉR, E. GJERSTAD, KRISTER HANELL, GÖSTA CARLSSON och O. BJURLING.

Tidskriften utgives under medverkan av professorerna i statskunskap samt i offentlig rätt vid rikets akademiska lärosäten. Redaktionen handhaves av professor PÅR-ERIK BACK, Umeå, redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturavdelningen), samt docent HANS MEIJER, Stockholm (avdelningen »Översikter och meddelanden»). - Vetenskapliga uppsatser honoreras endast om de beställts av red.

Tidskriften avses utkomma med fem häften om året; i regel sammanslås två av dessa till ett dubbelhäfte. Prenumerationspriset för 1965 är 24 kr. pr år vid prenumeration direkt hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund (postgiro nr 27 95 65), samt 30 kr. pr år vid beställning genom bokhandel. Studerande vid de akademiska lärosätena erhåller abonnemang till nedsatt pris genom anmälan till vederbörande lärare.

Expeditionens och redaktionens adress: Fack, Lund 5, tel. (0412) 199 76.

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund juli 1965.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

FURHOFF, LARS, Definitions försök för dagspress	431
LARSSON, REIDAR, Partisantaktik och »expropriationer»	446
NORRMAN, KARL-ERIK, Stora sovjetencyklopedin	462
AKERMAN, SUNE, Tillkomsten av 1810 års bevillningsförordning	494

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDE:

Pressdebatten om biskopsval 1950-1963. Av BENGT HERMANSSON	531
Slutreplik om lagprövningsrätten. Av GUSTAF PETRÉN	558

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Bo Westerhult: Kronofogde-Häradsskrivare-Länsman. Anm. av TORBJÖRN VAL- LINDER	560
Stig Hadenius: Fosterländsk unionspolitik. Anm. av HAKAN BERGGREN	566
Henry J. Schmandt: De politiska idéernas historia. Anm. av REIDAR LARSSON ..	570
TIDSKRIFTSÖVERSIKT. Av SVEN KINNANDER	574

DEFINITIONSFÖRSÖK FÖR DAGSPRESS

Av Rektor LARS FURHOFF, Stockholm

Terminologin på pressforskningens område är måhända känsligare än på många andra fält. Begrepp som »dagstidning», »avläggare» och »monopoltidning» är för många positivt respektive negativt värdeladdade, och språkbruket växlar från författare till författare. De terminologiska synpunkter som här framläggs är avsedda som ett diskussionsinlägg. De utgör samtidigt en redovisning av det språkbruk författaren använt i tidigare sammanhang.¹

Dagstidningsbegreppet

Var och en som sysslat med pressforskning har säkert i något sammanhang mött svårigheter att definitionsmässigt avgränsa gruppen »dagstidningar» från övriga periodiska publikationer.

Orsaken är naturligtvis i första hand, att ordet har en diffus innebörd. Det kan ligga nära till hands att kräva daglig utgivning för att räkna en publikation till »dagstidningarna». Detta krav uppställs emellertid för Sveriges del i praktiken inte av någon; tvärtom är det allmänt vedertaget, att också publikationer med längre utgivningsintervall inräknas bland dagstidningarna. Osäkerheten uppstår, när man tvingas avgöra, hur ofta en tidning ska utkomma för att kallas dagstidning. Räcker det med fem, fyra, tre, två eller kanske en gång i veckan?

Avgränsningen kompliceras ytterligare av det prestigevärde som ligger i själva ordet dagstidning. Naturligtvis kan en forskare, oberoende härav, fastställa den definition han för sitt ändamål finner lämplig; men i det allmänna språkbruket kommer sannolikt ändå att finnas en tendens att vidga den grupp av periodiska publikationer, som hänföres till dagstidningarna.

Mot denna bakgrund är det inte förvånande, att flera olika definitioner för närvarande förekommer av begreppet dagstidning. Den

¹ Bilaga 2 till Prössutredningens betänkande (»Dagspressens ekonomiska villkor»), SOU 1965: 22, s 153 ff; i böckerna Pressens förråderi, Stockholm 1963 och Dagspressen i Sverige (utg. tills. med Hans Hederberg), Stockholm 1965.

vidaste definitionen torde användas i förordningen om allmän varuskatt.² Från varuskatt undantas nämligen »allmänna nyhetstidningar», varmed förstås sådana publikationer »av dagspresskaraktär» som normalt utkommer med minst ett nummer per vecka. En till omfattningen nära nog sammanfallande definition finns i postens tidningskungörelse.³ Där har man som en särskild, i vissa avseenden förmånligt behandlad, grupp avskilt tidningar som utkommer med minst två nummer per vecka samt 26 endagarstidningar, som upptagits i en särskild förteckning. Samtliga dessa veckotidningar synes, med terminologin från varuskattens område, vara av dagspresskaraktär. Ytterligare en besläktad definition förekommer i 1961 års pressbyråavtal mellan Svenska tidningsutgivareföreningen och AB Svenska pressbyrå,⁴ där det i § 1 mom. c heter:

»Med dagstidning förstås här tidning tillhörande dagspressen i egentlig bemärkelse med minst en utgivningsdag per vecka och med dagsaktuellt innehåll av allmän karaktär.»

En något snävare definition används av AB Tidningsstatistik i Solna, som årligen kontrollerar och sammanställer upplageuppgifter för dagspressen. Detta företags definition synes också accepterad inom den offentliga statistiken. Med dagstidning förstås i detta sammanhang en publikation som utkommer med minst två nummer per vecka. I viss omfattning meddelar emellertid bolaget även upplageuppgiften för tidningar »av dagspresskaraktär» som utkommer endast en gång i veckan.

I undersökningar rörande pressens ekonomiska struktur har emellertid ännu snävare definitioner kommit till användning. Furhoff, Präntare⁵ och Tollin⁶ har sålunda konsekvent uteslutit även tvådagarstidningarna. Som dagstidning har där räknats publikationer med utgivning minst *tre* dagar i veckan.

Jämfört med utländska förhållanden är även detta en vid definition av dagstidningsbegreppet. I Danmark räknas som »aviser» endast tidningar som utkommer med minst sex nummer per vecka.⁷ Samma praxis råder i England för begreppet »newspaper».⁸

² SFS 1959, nr 507.

³ Postverkets tidningsdistribution, Kungl. Generalpoststyrelsen 1964, s 21 f, 47.

⁴ Pressbyråns tryckeri, Stockholm 1961, citatet från s 3.

⁵ Artiklar i Journalisten 1957—1960 och i När-Var-Hur 1960, s 339 ff.

⁶ Av störst betydelse i boken Mot större enheter. Koncentration i svensk dagspress, Uddevalla 1963.

⁷ Stangerup, Hakon, Avisens grundbegreber, Berlingske pressebibliotek, bind 16, Köpenhamn 1958, s 11.

⁸ Royal Commission on the Press 1961—1962 Report, HMSO, London, Cmd. 1811, s 12 ff.

UNESCO har också i sin sammanställning »World Communications» gjort en snävare definition än någon av dem som är gängse i Sverige.⁹ I gruppen »Newspaper of general interest» (vilka är »devoted primarily to recording current events») skiljer man mellan »Daily newspapers» som publiceras fyra gånger i veckan eller oftare och »Non-daily newspaper» som publiceras tre gånger i veckan eller med ännu längre intervall. Som särskilda grupper avgränsas också »Specialised papers» och »Periodicals». Till den senare gruppen hör bland annat »Weekly news magazines».

Dessa skillnader i terminologin mellan Sverige och utlandet är knappast förvånande. Kravet på utgivningsintensitet måste nämligen växla, beroende på de lokala förutsättningarna. De första svenska dagstidningarna utkom endast en gång per vecka, daglig utgivning introducerades först i Stockholm (1769), varannandagsutgivning förekommer numera uteslutande i landsorten.

Vad är det då som kännetecknar en dagstidning? Det synes riktigast att med termen avse vissa *inhållsliga* egenskaper hos publikationen; i första hand torde kravet gälla den *kontinuerliga* nyhetsförmedling som dagstidningarna svarar för. Andra beståndsdelar i tidningen (annonser, kommentarer, förströelseläsning o s v) torde vara sekundära i jämförelse härmed.

I enlighet med denna grundsyn har man sedan 1800-talet (ursprungligen av Robert Prutz) uppställt fyra kriterier på en dagstidning:¹⁰

- 1) periodicitet, varmed förstås regelbunden och varaktig utgivning;
- 2) aktualitet, varmed förstås ett nyhetsbetonat innehåll;
- 3) publicitet, varmed förstås, att det ska vara möjligt för allmänheten att få tillgång till publikationen;
- 4) universalitet, varmed förstås en nyhetsförmedling från hela världen och från alla områden av mänsklig aktivitet.

Det förefaller också som om man med en sådan systematik skulle kunna sälla bort de publikationer som inte bör räknas som dagstidningar: flygblad, tidskrifter, specialtidningar (av typ Post- och Inrikes Tidningar, Stockholms Fondbörs och Idrottsbladet), illegala tidningar.

Ett försök har därför gjorts att med ledning av denna definition skapa en svensk avgränsning av dagstidningsbegreppet. Första steget

⁹ World Communications, Amsterdam 1964, s 10.

¹⁰ Utförlig diskussion av dessa kriterier hos Otto Groth, Die unerkannte Kulturmacht, första bandet, Berlin 1960, s 101—257.

har varit en inventering (under månaderna december 1964 och januari 1965) av publikationer »av dagspresskaraktär» med utgivning 1—5 dagar per vecka.

Inledningsvis uppmanades sammanlagt 96 tidningar att under två månaders tid ställa exemplar till förfogande för undersökningen. Dessa tidningar utvaldes med hjälp av Inländsk tidningstaxa. Samtliga där upptagna publikationer med utgivning 1—5 gånger i veckan tillskrevs med undantag av dem som enligt tillgängliga uppgifter utan tvekan var att betrakta som populärtidningar,¹¹ medlemstidningar eller facktidsskrifter. Sedan materialet inkommit och sedan ett antal av de tillskrivna tidningarna avhört med kompletterande upplysningar kunde ytterligare 12 publikationer uteslutas, antingen på grund av avläggarförhållanden, eller till följd av tidningens karaktär (icke-svenskspråkig, medlemstidning). Av de återstående 84 insändes exemplar av 59, vilket med hänsyn till undersökningens syfte ansågs tillräckligt.

Resultatet av granskningen av dessa tidningar redovisas till en början i den ordning som motiveras av den ovan redovisade systematiken.

Publicitet

Alla i undersökningen ingående tidningar är tillgängliga för allmänheten genom prenumeration på posten. Samtliga tidningar betingar också en prenumerationsavgift. Några »gratisblad» ingår alltså inte.

Periodicitet

De undersökta publikationerna fördelade sig på följande sätt i fråga om periodiciteten:

5-dagarstidningar	2
4-dagarstidningar	6
3-dagarstidningar	24
2-dagarstidningar	6
1-dagstidningar	21

Av 1- och 2-dagarstidningarna är 24 (av totalt 27) upptagna i TS-boken. Upplageuppgift föreligger emellertid ej för samtliga, och endagarstidningarna betecknas som tidningar »av dagspresskaraktär».

¹¹ Definition av begreppet hos Göran Albinsson, Svensk populärpress 1931—1961, Uppsala 1962; s 88: »Med populärpress förstås sådana tidningar vilkas textinnehåll domineras av underhållning, vilken ofta är av rent informativ karaktär.»

Aktualitet

Kravet på aktualitet innebär att tidningen ska innehålla stoff av nyhetskaraktär. Gränserna är givetvis flytande, och gränsdragningen mellan exempelvis nyhetskrönikor och egentligt nyhetsstoff är särskilt svår för tidningar som utkommer endast en gång i veckan.

Så gott som samtliga endagarstidningar rymmer nyhetskrönikor i någon form, men därutöver förekommer som regel »egna» och aktuella nyheter från spridningsområdet. Endast en av de undersökta tidningarna (Ny Dags dåvarande¹² veckoupplaga) syntes vara så inriktad på nyhetsförmedling i krönikeform att man kan ifrågasätta om den uppfyller aktualitetskriteriet. Övriga tidningar skulle alltså i och för sej fylla kravet på aktualitet.

Universalitet

De tidningar som ingår i undersökningen har granskats för att utröna, om deras nyhetsförmedling är tillräckligt universell för att fylla dagstidningskriteriet. Vid granskningen har tidningarna för varje innehållskategori indelats i tre grupper:

1) de som *kontinuerligt* förmedlar stoff av detta slag; därmed avses sådana publikationer som i varje (i undersökningen ingående nummer) haft sådant stoff; däremot har inte någon hänsyn tagits till, i vad mån nyhetsförmedlingen på berörda område samtidigt är »fullständig»;

2) de som *sporadiskt* förmedlar stoff av det aktuella slaget; därmed menas att sådant stoff återfunnits i något eller några, dock ej samtliga, studerade nummer;

3) de som *saknar* ifrågavarande stoff.

1) Lokalnyheter

Nyheter från tidningens spridningsområde har *kontinuerligt* återfunnits i *samtliga* undersökta publikationer. I Ny Dags veckoupplaga hade dock stoffet karaktär av nyhetskrönikor.

2) Inlandsnyheter

Även inlandsnyheterna hade i Ny Dag karaktären av veckokrönikor. Med denna reservation återfanns inlandsnyheterna i den utsträckning som framgår av nedanstående tabell.

¹² Tidningen omlades vid årsskiftet 1964—65 till veckotidning. Dessförinnan utgavs såväl en sexdagarsupplaga som en veckoupplaga.

	<i>Antal utgivningsdagar</i>				
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Kontinuerligt	1	1	21	6	2
Sporadiskt	—	2	3	—	—
Saknas	20	3	—	—	—

3) *Utrikesnyheter*

Samma tabell har för utrikesnyheterna följande utseende.

	<i>Antal utgivningsdagar</i>				
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Kontinuerligt	1	1	17	4	2
Sporadiskt	—	2	6	2	—
Saknas	20	3	1	—	—

Reservationen beträffande Ny Dag gäller fortfarande. Den tredagarstidning som saknar utrikesnyheter är Östhammars Tidning. Efter omläggningen 1/1 1965 (då den blev avläggare till Upsala Nya Tidning) har den dock fått kontinuerlig utlandssida.

4) *Familjenyheter*

Kontinuerlig rapportering av familjenyheter förekom i samtliga undersökta publikationer med undantag av 6 endagarstidningar. I dessa saknades familjenyheter helt.

5) *Sportnyheter*

Kontinuerlig rapportering av sportnyheter förekom i samtliga undersökta publikationer med undantag av 7 endagstidningar. I dessa saknades sportnyheter helt.

6) *Lätt sida*

Lätt sida i en eller annan form (regelbundet kåseri, smånyheter, vitsar) förekom kontinuerligt i samtliga undersökta publikationer med undantag av 10 endagarstidningar och 3 tvådagarsstidningar, där sådant material saknades eller i varje fall förekom sporadiskt och saknade bestämd placering i tidningen.

7) *Radioprogram*

Radio- och/eller TV-programmen återgavs kontinuerligt i samtliga undersökta publikationer med undantag av 14 endagarstidningar och 1 tvådagarsstidning, där de inte alls förekom.

8) *Ledare och pressklipp*

Publicering av ledare och pressklipp framgår av nedanstående tabell.

	Utgivningsdagar				
	1	2	3	4	5
Ledare, kontinuerligt	8	1	8	4	2
Ledare, sporadiskt	3	2	8	—	—
Ledare, saknas	10	3	8	2	—
Pressklipp, kontinuerligt	5	1	2	3	1
Pressklipp, sporadiskt	2	1	9	—	1
Pressklipp, saknas	14	4	13	3	—

9) Annonser

Även annonseringen studerades i undersökningen. Det visade sej att *samtliga* undersökta tidningar kontinuerligt innehöll annonser från *lokala affärsmän*. Rubrikannonser från *allmänheten* (familjeannonser, salu- och bytesannonser, platsannonser etc) förekom i samtliga publikationer med undantag av 6 endagstidningar. *Märkesannonser* (»riksannonser») ¹³ förekom i förhållandevis blygsam omfattning i samtliga undersökta tidningar. Siffrorna i nedanstående tabell bör därför tas med stor reservation.

	Utgivningsdagar				
	1	2	3	4	5
Kontinuerligt	2	2	10	2	2
Sporadiskt	12	1	13	4	—
Saknas	7	3	1	—	—

Diskussion

Redan presentationen av undersökningsresultaten torde klargöra, att det är förenat med stora svårigheter att på grundval av publikationernas periodicitet avgränsa gruppen dagstidningar från övriga periodiska skrifter. Antalet utgivningsdagar utgör uppenbarligen inget ofelbart kriterium på tidningarnas innehållsliga egenskaper. I denna mening är samtliga inledningsvis refererade svenska definitioner otillfredsställande, likaså UNESCO:s definition.

De definitionsmässiga problemen förefaller från denna synpunkt vara enklare i Danmark och England, där två-, tre-, fyra- och femdagstidningar är okända företeelser.

I Sverige förefaller tidningar med denna periodicitet fortfarande vara livskraftiga. De upplagekontrollerade två-, tre-, fyra- och femdagartidningarna hade första halvåret 1964 på vardagar en sam-

¹³ Härmed avses annonser för en viss vara. I annonsen nämnes inte namnet på någon lokal försäljare av varan.

manlagd upplaga av 394.900 exemplar (mot 3.725.800 exemplar för sex- och sjudagarstidningar).

Detta betyder å andra sidan inte att de samtliga bör räknas som dagstidningar. Ännu mindre betyder det att endagarstidningarna kan räknas till denna grupp.

Om man enbart såg till förekomsten av olika innehållskategorier kunde skäl i och för sig måhända åberopas för en ganska liberal gränsdragning. Även i tvådagarsstidningar förekommer såväl inlands- som utlandsnyheter, men endast en av dessa tidningar abonnerar på TT:s telegrammaterial.¹⁴

Det förefaller i dagens läge uppenbart, att en publikation med så gles utgivning som två dagar i veckan inte kan tillfredsställa kraven på en aktuell och universell nyhetsförmedling. Bilden av det icke-lokala händelseförloppet blir alltför fragmentarisk. Det förefaller uteslutet att en sådan tidning ensam kan sörja för läsarens information; det visar sig också att det totala tidningsläsandet är högre på orter med tvådagarsstidningar än på orter med sexdagarsstidningar.¹⁵ Detta är sannolikt följderna av en vidsträckt dubbelläsning.

De nyhetsmeddelandena som i dessa tidningar införes om in- och utlandshändelser har också mestadels notisform. Som helhet är tidningarna mycket starkt lokalt inriktade. Termen »lokala nyhetsstidningar» förefaller därför vara den mest adekvata benämningen på dem. Denna benämning kunde också innefatta endagarstidningar av den typ som förekommer i denna undersökning.

Även för tredagarstidningarna kunde denna benämning övervägas. Inte mindre än en fjärdedel av dem förefaller mycket starkt lokalt inriktade. Samma gäller om ett par av fyradagarstidningarna. De båda femdagarsstidningar som medtagits visar däremot en entydig ambition till universell nyhetsförmedling. Samtliga dessa tre-, fyra- och femdagarsstidningar utom en¹⁶ abonnerar på TT-materialet.

Frågan blir då, om man ska avgränsa dagstidningsgruppen vid tre — som hittills skett i den strängaste definitionen — eller vid fyra — som UNESCO har tillämpat — eller vid fem utgivningsdagar. Samtliga dessa avgränsningar är praktiskt försvarbara, även om det mest tillfredsställande vore en definition som inneslöt samt-

¹⁴ Sandvikens Tidning, som erhåller materialet via Gefle Dagblad, där den tryckes. Därutöver prenumererar Nynäshamns-Posten på TT:s verksmaterial — Muntlig uppgift från TT.

¹⁵ Pressutredningen, SOU 1965: 22, s 25 f.

¹⁶ Strömstads Tidning Norra Bohuslän. Abonnerar endast på det lokala materialet från TT:s Göteborgsredaktion. — Muntlig uppgift från TT.

liga universellt inriktade nyhetstidningar i alla tre grupperna men lämnade övriga utanför. Denna i och för sig önskvärda definition skulle emellertid bli alltför ohanterlig eftersom exempelvis varje upplageredovisning måste föregås av en innehållsanalys av tidningarna.

I denna situation synes det rimligast att som dagstidningar räkna publikationer med utgivning minst tre dagar i veckan. Det kan ifrågasättas om dessa publikationer, med tanke på definitionen, inte hellre borde kallas »allmänna nyhetstidningar» — till skillnad från »lokala nyhetstidningar». Med tanke på det rotade språkbruket torde man emellertid få avstå härifrån; det vore stort nog om en- och två-dagartidningarna definitivt kunde avföras från dagstidningsgruppen.

AvläggARBEGREPPET

Såväl från tidningsekonomisk synpunkt som vid studiet av den politiska opinionsbildningen är det av vikt att skilja mellan huvudtidningar (= tidningar med självständig huvudredaktion) och avläggare. Avläggare är från båda synpunkterna att betrakta som en speciell upplaga av huvudtidningen.

Denna uppdelning sker emellertid inte alltid. I synnerhet är TS-bokens uppgifter på denna punkt bristfälliga. Någon konsekvent behandling av avläggarna kan där ej skönjas; ibland är det tydligt markerade som avläggare i samband med upplageredovisningen för huvudtidningen, ibland redovisas de som huvudtidningar. Jemsten¹⁷ har i sin undersökning om tidningsdöden undvikit avläggarproblemet genom att medta samtliga i TS-boken redovisade vinjetter, d v s tidningstitlar. Präntare och Tollin har, liksom Furhoff, sökt avgränsa avläggarna från huvudtidningarna.

Med avläggare bör menas en publikation som saknar egen huvudredaktion och som tryckes tillsammans med den tidning, varmed man delar huvudredaktionen. Avläggarförhållandet kan enklast konstateras genom ett jämförande studium av tidningsnumren. Som regel har avläggaren ett eget lokalt material. Stundom har också telegrammaterialet från in- och utland i större eller mindre utsträckning brutits in på andra platser än i huvudtidningen. Om detta telegrammaterial väsentligen är identiskt lika i två publikationer med olika vinjetter föreligger avläggarförhållande. Med likheten i

¹⁷ Jemsten-Hallvig, Strukturförändringen inom dagspressen, Aktuellt från TU nr 9, Stockholm 1959, s 9 f.

telegrammaterial följer ofta likhet även i fråga om ledarsidan, lätta sidan, sportsidan, familjesidan, följetongen, övriga specialsidor och i annonsmaterialet. Men i tveksamma fall bör självständigheten i telegram prestationen vara avgörande.

Om man tillämpar denna definition får man lägre siffror över antalet dagstidningar än TS-boken. För de senaste fem åren blir siffrorna följande (2-dagartidningarna uteslutna):

ÅR	TS-boken	Utan avläggare
1960	180	132
1961	175	129
1962	167	128
1963	161	123
1964	156	118

I detalj framgår konsekvenserna av denna avläggardefinition av bilagan till Furhoff—Hedbergs bok *Dagspressen i Sverige*.¹⁸

Andra avgränsningar

Ytterligare några gränsdragningar kan från metodiska synpunkter vara värda några kommentarer.

Sedan länge brukar dagstidningarna indelas i morgon- och eftermiddagstidningar. För svenska förhållanden fordras inga utförliga kriterier för denna uppdelning; några gränsfall förekommer inte. Morgontidningarna är undantagslöst färdigställda så tidigt att de på utgivningsorten kan utdelas före den normala arbetsdagens början eller, eventuellt, med första brevbäringsturen. Eftermiddagstidningar börjar saluföras åtskilliga timmar senare men under alla förhållanden före den normala arbetsdagens slut.

I synnerhet för tidningsekonomiska studier är det emellertid otillräckligt att skilja mellan morgon- och eftermiddagstidningar. I storstäderna — Stockholm, Göteborg och Malmö — finns nämligen en typ av eftermiddagstidningar, som högst väsentligt skiljer sig från morgon- och eftermiddagstidningar av »traditionellt» slag. På grund av sitt format kan de kallas »tabloider». Termen kan möjligen vålla missförstånd av den anledningen att också morgontidningar (senast Stockholms-Tidningen) övergått till tabloidformat. Men den är hanterligare än exempelvis termen »storstädernas eftermiddagstidningar».

¹⁸ Stockholm 1965, s 221 ff.

¹⁹ Endast 7 procent av dem som läser tabloider är entidningsläsare, dvs att 93 procent kombinerar denna läsning med läsning av annan tidning. (Uppgiften från Pressutredningen, SOU: 1965: 22, s 14, som i sin tur hämtat materialet från 1964 års valundersökning.)

Tabloidernas särdrag är främst följande.

1) De är till sin uppläggning komplementtidningar.¹⁹ Tidningen anser sig ej skyldig att rapportera händelseförloppet i dess helhet. Liksom veckotidningarna koncentrerar den sig i stället på sådant som anses speciellt intresseväckande.

2) Tabloidens layout skiljer sig från den traditionella dagstidningens. Bildytan är dessutom proportionellt större.²⁰

3) Tabloiden säljes så gott som uteslutande i lösnummer.²¹

Vid tidningsekonomiska undersökningar och vid studier över opinionsbildning och nyhetsförmedling kan det vara önskvärt att indela tidningarna efter deras konkurrenssituation.

Med tanke på den lokala annonsmarknadens betydelse för tidningarnas existensmöjligheter och med tanke på den geografiska anpassningen av innehållet bör denna gruppering företas med utgångspunkt från tidningarnas utgivningsorter.

När två eller flera tidningar utkommer på samma ort bör termen »dominerande» användas för den tidning som har den största totala upplagan. Man kunde överväga att i stället reservera termen för den tidning som är störst på själva utgivningsorten eller eventuellt i det tidningsområde vari utgivningsorten är belägen. Flera starka skäl talar emellertid emot dessa båda alternativ: den totala upplagens betydelse för annonsanskaffningen, merinkomsten på grund av upplageförsprånget, den bristande relevansen hos de administrativa indelningarna.

Övriga tidningar kan lämpligen kallas »andratidningar», oavsett om de intar andra, tredje eller fjärde platsen i total upplaga.

Termen »monopoltidning» bör användas för tidningar som inte har några konkurrenter som utkommer på samma utgivningsort. Både den tidningsekonomiska analysen och studiet av opinionsbildningen vinner på om dessa tidningar avföres till en speciell grupp. Möjligen kunde man — för att undvika det stundom värde-laddade ordet »monopol» — använda termen »ensam-tidning». Denna term har emellertid hittills reserverats för en tidning som ensam

²⁰ Vid en mätning veckan 23/2—29/2 1964 av 48 storstads- och landsortstidningar (mättekniken presenterad i Pressens Tidning nr 23, 1964, s 1 ff) utgjorde bildernas andel av det totala redaktionella utrymmet mellan 10,7 (Göteborgs-Posten) och 28,8 (Dagbladet, Sundsvall) procent i den »konventionella» pressen. Medianvärdet var 23,3 procent. För de fyra tabloiderna varierade däremot bildandelen mellan 31,3 och 33,6 procent.

²¹ Enligt Pressutredningens (SOU 1965:22) postenkät utgjordes inte mindre än 99,1 procent av kvällstidningarnas upplaga av lösnummerförsålda exemplar. (Tabell på sidan 57 i betänkandet.)

förekommer i ett visst hushåll eller hos en viss läsare, d v s i studiet av dubbelläsningen. Av denna anledning synes termen »monopol-tidning» vara att föredra.

Ofta tvingas man vid undersökningar om dagspressen att indela tidningarna efter deras politiska tendens. En sådan gruppering efter de politiska partierna innebär alltid en förvanskning av verkligheten. Vissa tidningar är nämligen mycket försiktiga — eller reserverade — i sin uppslutning kring ett visst parti, andra tidningars engagemang är betydligt mera energiskt och entydigt. Denna svårighet synes emellertid oundviklig.

En annan komplikation är, att TS-bokens uppgifter inte alltid är tillräckligt upplysande. Vissa tidningar med beteckningen »opolitisk» eller »borgerlig» bör rätteligen föras till ett bestämt parti. Tidningar med partibeteckning kan å andra sidan inte alltid föras till detta parti utan bör snarare betecknas som »opolitiska».

Svårigheterna gör sej främst gällande för varannandagstidningarna. De viktigaste avvikelserna i förhållande till TS-boken 1964 är följande.²² (Tidningar som ej kunnat hänföras till något bestämt parti kallas »övriga»).

	I TS-boken	Rätteligen
Arvika Nyheter	borgerlig	högern
Ljungbytidningen-Älmhults		
Tidning Småläningen	borgerlig	högern
Länstidningen Södertälje	opolitisk	högern
Västernorrlands Allehanda	borgerlig	högern
Skaraborgs Läns Tidning	borgerlig	folkpartiet
Ölandsbladet	borgerlig	övriga

²² Omgrupperingarna grundas dels på studium av tidningsnumren under perioden, dels på uppgifter från Föreningen Högerpress (chefredaktör K Asp) och Folkpartiets Presstjänst (red L Lindblom). Samtliga tidningar som överförts till gruppen »högertidningar» är medlemmar av Föreningen Högerpress. Skaraborgs Läns Tidning är varken medlem av Föreningen Högerpress eller Vänsterpressföreningen, men den har tillgång till det politiska materialet från både högersns och folkpartiets nyhetsbyråer.

Tidningen har normalt en — partipolitiskt — neutral publiceringspraxis, varför skäl kunde åberopas att föra den till gruppen »övriga» tidningar. Före nedläggningen (år 1956) av Västergötlands Annonsblad (h) framträdde den emellertid som en liberal tidning, och den tillrådde också — som professor Jörgen Westerståhl påpekat vid granskning av mitt manuskript — röstning på folkpartiet vid 1964 års val.

Ölandsbladet erhåller sedan gammalt materialet från Folkpartiets presstjänst men använder det till synes inte för publicering. Man vill därför på presstjänsten ej beteckna den som folkpartistisk. Då tidningen ej deltar i den rikspolitiska debatten torde det vara lämpligt att föra den till övriggruppen.

Upplageredovisningen

I TS-boken redovisas medelnettoupplagan för första halvåret. För vissa tidningar beräknas dessutom upplagan för andra halvåret. Denna uppgift publiceras endast i respektive tidning och i publikationen TS-aktuellt. För att nå jämförbarhet inom hela pressen är det emellertid i normala fall lämpligast att endast bearbeta TS-bokens halvårsuppgifter.

Som regel bör därvid väljas upplagesiffran för vardagar. Sammanlagt 13 tidningar av över 100 utger även söndagsnummer. För dessa kunde övervägas att i stället för vardagsupplagan studera medelupplagan för veckans samtliga sju dagar. Detta är emellertid ett mindre lämpligt mått.

Marknaden för dagstidningar är nämligen väsentligt annorlunda på söndagar än på vardagar. Som nämnt utkommer endast ett mindre antal tidningar på söndagar. Som regel har de då också en högre upplaga än på vardagar; läsare som normalt håller en lokal sexdagarsstidning köper exempelvis en storstadstidning på söndagen. Den totala försäljningen av dagstidningar är emellertid på söndagar endast hälften av de samlade vardagsupplagorna; detta beror bland annat på de distributionssvårigheter som möter i stora delar av landet.

Dessa speciella villkor för söndagsförsäljningen medför, att den lämpligen bör studeras separat. För tidningar med sjudagarsutgivning bör alltså helst två upplagesiffror bearbetas: söndagsupplagan och vardagsupplagan. Vid jämförelser mellan sjudagarsstidningar och övriga dagstidningar bör konsekvent vardagsupplagorna begagnas.

Varje jämförelse över längre perioder av upplageutvecklingen kräver, att de absoluta talen korrigeras med hänsyn till förändringar i marknaden. Den enklaste metoden att nå denna anpassning är att ställa antalet försålda exemplar i relation till någon annan storhet. I praktiken kommer valet att stå mellan två sådana mått på marknaden: antalet hushåll och invånarantalet.

Hittills har man i Sverige så gott som uteslutande använt sig av antalet hushåll vid sådana beräkningar. Orsaken är väl främst att AB Tidningsstatistik — som beräknar och kontrollerar upplagorna — infört den relationen i TS-boken. Valet av jämförelsetal är emellertid där påverkat av hänsyn till TS-bokens abonnenter, annonserer och annonsbyråer. Vid sin placering av reklamanslagen torde de oftast ha att räkna med just hushållen som presumtiva köpare

av de utbudna produkterna. Inte minst därför kan det vara av stort värde för dem att veta, hur många hushåll varje tidning antas nå fram till.

För den som ska studera dagspressens utveckling utifrån andra utgångspunkter medför emellertid valet av hushållet som konsumtionsenhet för dagstidningar komplikationer. Säkert ligger det åtskilligt i uppfattningen att samma hushåll inte gärna köper två exemplar av samma tidning. Men detta konstaterande kan inte berättiga till val av hushållet som konsumtionsenhet för tidningarna. Det finns nämligen uppenbarligen fall då två exemplar av samma tidning förekommer i samma hushåll. Man behöver bara peka på det under efterkrigstiden alltjämt utbredda systemet med »inneboende». Den som hyr ett möblerat rum anses inte ha något eget hushåll, ändå är han oftast en självständig konsument av dagstidningar.

Hushållsbegreppet är vidare under längre perioder inte tillräckligt enhetligt till sin innebörd för att vara en acceptabel måttenhet. Andelen ensamstående lägenhetsinnehavare har exempelvis ökat under efterkrigstiden. Under andra förhållanden hade de fått bo »inneboende» och inte räknats som föreståndare för egna hushåll. För deras konsumtion av dagstidningar torde emellertid inflyttningen i egen lägenhet som regel inte ha den höjande effekt som tillväxten i antalet hushåll låter förmoda.

Hushållsbegreppet lider dessutom rent undersökningstekniskt och källkritiskt av betänkliga svagheter. För äldre tider torde det vara tveksamt med vilken grad av precision siffrorna mäter vad de utger sig för att mäta. Och även för moderna tider föreligger de alltför sparsamt för att tillåta ingående jämförelser. Under efterkrigstiden har riksomfattande hushållräkningar förekommit blott 1945, 1950 och 1960. Att för åren dessemellan reda sig med interpoleringar är givetvis ganska meningslöst — det innebär ju bara att man »späder ut» de säkra måttenheter man har.

Kravet på konsumtionsenheten är som nämnts framför allt att den skall vara oföränderlig över tiden. Folkmängden fyller uppenbart detta krav. Dess innebörd är också entydigt, uppgifter om dess storlek föreligger för varje år sedan 1700-talet och dessutom specificerat på olika delar av riket. När man vill jämföra pressens utveckling med andra media kan den dessutom utan vidare användas — vid jämförelse med till exempel populärpressen är det mycket svårt att använda hushållet som gemensam konsumtionsenhet.²³

Man skall emellertid vara medveten om att folkmängden inte ens för närvarande är något mått på den optimala marknaden, antalet konsumenter som tidningarna i dag med maximala ansträngningar kunde nå. Om man ville få ett mått på den storheten skulle man tvingas till grannliga avvägningar. Antalet läskunniga medborgare skulle duga i 1800-talets Sverige eller i underutvecklade länder i dag. Men när alla kan läsa tvingas man införa en åldersgräns. 18 och 20 år brukar förekomma i litteraturen.²³ Men vad mäter den gränsen? Tiden för egen bosättning? Tiden för den frigörelse från föräldrarna som manifesteras i ett självständigt tidningsval? Vad man än anser sig mäta tvingas man att över tiden justera måttenheten, och dessa justeringar blir så vanskliga att de närmar sig godtycket.

Om man i stället väljer folkmängden har man hållit måttenheten konstant. De förändringar i dagstidningarnas täckning som kan konstateras i förhållande till den valda konsumtionsenheten kan sedan vara uttryck antingen för förändringar i marknadens struktur eller för skiftningar i tidningarnas förmåga att utnyttja den tillgängliga marknaden. Det torde i varje enskilt fall ankomma på den fortsatta bearbetningen att klargöra vilken förklaring som är mest trolig. Att utsluta den ena förklaringsgrunden genom en vanskligt konstruerad konsumtionsenhet kan inte vara att föredra.

²³ Jfr Göran Albinsson, *Svensk populärpress 1931—61*, Stockholm 1962, s 118 och 140. — Det framgår att Albinsson visserligen i en del av sin undersökning använt hushållet som konsumtionsenhet men att detta skett med beklagande och endast till följd av källmaterialets sammansättning. Albinsson framhåller också att det är skäligen likgiltigt om man använder hela folkmängden eller ett visst fast åldersurval. Verkan av en rörlig »läskunnighetsgräns» diskuterar han emellertid ej.

²⁴ Exempelvis hos Wilbur Peterson i *Journalism Quarterly* 1959, s 12 ff (»Is Daily Circulation Keeping Pace with the Nations Growth?»).

PARTISANTAKTIK OCH

»EXPROPRIATIONER»

EN TAKTIKFRÅGA INOM BOLSJEVISMEN UNDER DEN FÖRSTA RYSKA REVOLUTIONEN

Av Fil. lic. REIDAR LARSSON, Uppsala

Bland de många säregna kampformer som utvecklades i Ryssland under revolutionsåren 1905—1907 intar de s. k. expropriationerna en särskild plats. Väpnade överfall och regelrätta rånkupper mot statliga institutioner, banker och enskilda personer blev vanliga efter det misslyckade upprorsförsöket i Moskva i december 1905 och tilltog efterhand under de följande åren. Den bolsjevikiska fraktionen inom det ryska socialdemokratiska partiet stod bakom och drog fördel av åtminstone några av de mest uppseendeväckande kupperna.

Någon detaljerad skildring av dessa skall här inte ges. Avsikten är i stället att söka inordna »expropriationerna» i ett något större sammanhang, nämligen frågan om partisanstridens plats i den bolsjevikiska revolutionstaktiken vid denna tid. Därmed är också sagt att »expropriationerna» inte enbart, som det ofta påstås, var ett medel att fylla den bolsjevikiska fraktionens kassa under en tid av allmän demoralisering.¹ Det kan nämligen visas att partisanstriden redan från början av år 1905 diskuterades och senare anbefalldes av den bolsjevikiska ledningen och i första hand av Lenin.

¹ Denna synpunkt dominerar i den hittills bästa och grundligaste skildringen av »expropriationerna», Bertram D. Wolfe's »Three Who Made a Revolution», 8 uppl. Boston 1962, s. 371 ff. (Kap. »Arms and the Man»). Se särskilt s. 374: »And, precisely because other forms of public activity were diminishing, the armed bands assumed a new importance to Lenin's movement. Funds were dwindling to a trickle when funds were needed more than ever ... Having failed to expropriate the bourgeoisie wholesale as a class, they began »expropriating» it at retail ... This method of financing was to make the Party leadership more than ever independent of the rank and file.» Det är oklart vilken tid Wolfe åsyftar men sannolikt avses hela tiden efter händelserna i oktober-december 1905, kulminerande i Moskvaupproret. Samma synpunkt anläggs genomgående av L. Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, London 1960, ss. 88 f., 97 samt 104 ff. Det perspektiv på frågan som anläggs i denna uppsats ansluter delvis till Isaac Deutscher, *Stalin, A Political Biography*, London 1961, s. 84 ff. Deutscher jämför den ryska partisanstriden med motståndsrörelsens kampmetoder i Västeuropa under andra världskriget.

Sedan gammalt praktiserades i Ryssland »terror», d. v. s. politiska mord, som kampmetod, först av en riktning inom narodnikerrörelsen och senare av det socialistrevolutionära partiet. Liksom övriga ryska marxister kritiserade Lenin terrorismen. Hans äldre bror hade som bekant avrättats för delaktighet i en attentatsplan mot kejsaren. Lenin avvisade dock den »individuella terrorn» endast av lämplighetsskäl. Den måste, för att bli effektiv, utvecklas till »massterror».

Redan i en av sina första grundläggande skrifter, publicerad 1901, förklarade Lenin att man aldrig *principiellt* kunde motsätta sig terrorn.² Den är en krigshandling som är både tillåten och nödvändig under vissa förhållanden, förklarade han. Felet med den individuella terrorn var att den var individuell och inte en del av »fältarméns operationer». Under nuvarande förhållanden måste terrorn således avvisas, därför att den engagerade »de mest aktiva kämparna» som i stället borde ägna sig åt att organisera massorna och bilda »en stab av ledare och organisatörer». Lenin sade sig vara fjärran från att förneka värdet av enskilda hjältedåd men man fick inte göra dem till det viktigaste stridsmedlet.

I en senare analys av några socialistrevolutionära deklARATIONER upprepade han på nytt att han ingalunda i princip avvisade våld eller terror och att han tvärtom krävde att man skulle förbereda »sådana former av våld där massorna kunde medverka». Det kunde endast ske genom ett långvarigt och energiskt organisationsarbete.³ I samband med den stora strejken i Rostov på vintern 1902 förklarade Lenin att inte ens hundra kejsarmord kunde ha en sådan väckande effekt som en rörelse omfattande tiotusentals arbetare.⁴

Lenin godkände således i princip bruket av våld och terror men med den viktiga reservationen att det kunde bli effektivt endast i en revolutionär situation.

Efter den »blodiga söndagen» i Petersburg i januari 1905 tycktes möjligheterna öppna sig för »sådana former av våld där massorna direkt kunde medverka». Den bolsjevikiska kommittén i huvudstaden uppmanade i ett flygblad folket att »mörda mördarna», öppna fängelserna och bruka vapen mot alla myndigheter.⁵ Utöver sådana

² V. I. Lenin, *Sotjinenija*, Izdanie tret'je, Moskva-Leningrad 1927—1932, (I det följande citerad *Sotj.* plus romersk siffra angivande del), IV, s. 107 ff.

³ *Ibidem*, s. 151 f.

⁴ *Ibidem*, s. 208. Uttalandet är uppenbarligen riktat mot de socialistrevolutionära föreställningarna om s. k. excitativ eller »väckande» terror.

⁵ *Listovki peterburgskich bol'sjevikov, 1902—1917*, t. I, 1902—1907, Leningrad 1939, nr. 83.

mer allmänna revolutionsparoller saknade den bolsjevikiska fraktionen ett egentligt taktiskt program. Man kunde urskilja tydliga meningsmotsättningar mellan Lenin i Genève och den bolsjevikiska fraktionsledningen i Ryssland med Anatolij Bogdanov i spetsen. Tämligen snart kom Lenin fram till att socialdemokraterna, d. v. s. bolsjevikerna, måste ta ledningen i revolutionen, redan det en ur marxistisk synpunkt tvivelaktig ståndpunkt, eftersom den omvälvning som förestod allmänt erkändes vara »borgerlig», inte socialistisk. Konkret innebar detta att partiet skulle »organisera» och t. o. m. »utlysa» det väpnade uppror som skulle störta det kejsarliga enväldet.⁶ Något senare under våren gick Lenin ännu längre och hävdade att partiet borde eftersträva plats i den provisoriska regeringen efter upproret och upprätta »proletariatets och böndernas revolutionärt-demokratiska diktatur», en regim som skoningslöst skulle bekämpa kontrarevolutionen, inklusive liberaler av alla schatteringar och i lyckligaste fall »överföra» revolutionen till Västeuropa. Där fanns nämligen förutsättningar för en socialistisk revolution och Lenin skymtade ytterst möjligheten att Ryssland, trots sin ekonomiska efterblivenhet, med Västeuropas hjälp på några få år kunde nå socialismen.⁷

Förutsättningen för att denna storslagna plan ens till någon del skulle kunna förverkligas var att partiet verkligen lyckades organisera och leda upproret, något som vid denna tid föreföll högst osannolikt för de ledande bolsjevikerna i själva Ryssland. Det framgår tydligt av en rundskrivelse till organisationerna från fraktionsbyrån i Petersburg. Det väpnade upproret kunde inte följa någon plan, hette det i brevet. Folket är ingen armé och revolutionärerna tyvärr inga härförare. Försiktigt rekommenderade byrån att man rekognoscerade kommunikationsleder osv. för att kunna förstöra dem i början av ett uppror. Först när detta börjat kunde man tänka sig att befria fångar, konfiskera statliga myndigheters kassor och »organisera krigsrätter». Revolutionen var i första hand en »moralisk kraft» och man måste därför vara ytterst försiktig med terroraktioner och framför allt med övergrepp mot enskild egendom. Några bestämda gränser kunde dock inte anges. »Under vissa förhållanden är allt tillåtet.»⁸

⁶ Sotj. VII, s. 108 ff.

⁷ Ibidem, s. 191.

⁸ Tretij s"ezd RSDRP, Sbornik dokumentov i materialov. Moskva 1955, s. 60 ff. Brevet var författat av Bogdanov.

Lenins syn på terroraktionerna förblev i stort sett oförändrad och liknade i mycket den åsikt som fraktionsbyrån framlagt. Det måste göras klart på ett otvetydigt sätt att terrorismen skall förenas med massornas uppror, förklarade han i en kommentar till en vädjan från prästen Gapon om aktionsenhet mellan alla socialistpartier. »Bomber och dynamit, enskild terror och massterror, allt som kan bidra till folkupproret» hade Gapon förespråkat.⁹ Frågan var emellertid vad som exakt skulle förstås med uttrycket »förena». Det visade sig inom kort att Lenin inte längre höll så strängt på definitionerna.

På den tredje partikongressen i London på våren 1905, då bolsjevikerna konstituerade sig som eget parti, godtogs på de flesta punkter Lenins taktikplan om än det är tveksamt om delegaterna var medvetna om dess räckvidd. I det ursprungliga resolutionsförslaget, på kongressen framfört av Lunatjarskij men enligt dennes egen uppgift författat av Lenin, slogs fast att partiets uppgift var att direkt leda kampen mot enväldet »genom politiska masstrejker och väpnat uppror och att för detta ändamål skapa en informations- och ledarapparat». Centralkommittén och lokalorganisationerna fick i uppdrag att »förbereda en politisk masstrejk, bilda specialgrupper för att anskaffa och utdela vapen samt *utarbeta en plan för det väpnade upproret och direkt ledning av detta*».¹⁰ (orig. kurs.) I den av kongressen antagna resolutionen var man försiktigare beträffande möjligheten att organisera en storstrejk men betonade i gengäld än starkare kravet på beväpning. »De mest energiska åtgärder för proletariats beväpning», skulle vidtagas.¹¹

Det var i detta sammanhang som partisantaktiken blev aktuell. Leonid Krasin, partiets oöverträffade konspirative expert både då och senare, förklarade att han för sin del inte trodde att partiet maktade organisera ett uppror på egen hand eller att leda det »som Garibaldi i Italien». Man måste på förhand bilda små kampgrupper kring vilka massorna sedan kunde samlas när striden började. Det räckte inte att till dess skaffa gevär och tillverka bomber. Det krävdes övningar. Därför rekommenderade han enstaka »smärre upprorsförsök», terroristaktioner och demonstrationer med beväpnade skyddsavdelningar.¹²

⁹ Sotj. VII, s. 115 ff.

¹⁰ Ibidem, s. 255. Lunatjarskij's egen berättelse, cit. ibidem s. 463, not 117.

¹¹ Tretij s'ezd RSDRP. Protokoly. Moskva 1959, s. 162.

¹² Ibidem, s. 118 f.

Trots att denna i stort sett pessimistiska deklaration måste ha verkat nedslående tog Lenin genast fasta på Krasins konkreta förslag. Han formulerade det till ett resolutionsutkast, som han tycks ha avsett skulle antagas i hemlighet av kongressen. I stället kom den endast att cirkulera bland delegaterna »för kännedom». Detta hette i texten, som publicerades först 1931, att med uttrycket »upprorsförberedelser» inte skulle förstås endast vapenskaaffning och bildande av kampgrupper utan också »praktiska övningar». Beväpnade avdelningar borde anfälla polis och trupper vid folkmöten. Därutöver rekommenderades anfall mot fängelser och statliga institutioner. Centralkommittén och lokalorganisationerna borde få bestämma omfattningen av sådana aktioner men resolutionen förutsatte att man skulle visa »takt» och inte öda krafter på enskilda, smärre terrorhandlingar.¹³

Lenins gamla villkor att terrorhandlingar endast fick förekomma »i samband med upproret» omtolkades således i det nya läget till »som förberedelse till upproret». I varje fall hade Krasin uppenbarligen inte menat att detta var en form av våld där »massorna» skulle delta.

I verkligheten gick de praktiska upprorsförberedelserna under det närmaste halvåret efter kongressen utomordentligt trögt. Det fanns visserligen sedan i februari 1905 en s. k. teknisk kampgrupp i Petersburg som sysslade med vapenskaaffning. Efter tredje kongressen övertogs denna grupp av centralkommittén, d. v. s. Krasin, och under hans ledning startades bombverkstäder på några håll i landet. Man försökte köpa vapen utomlands, främst i Belgien, men med största säkerhet kan sägas att inga kvantiteter vapen av betydelse nådde Ryssland under revolutionsåren. Någon gång under sommaren eller hösten 1905 bildades en s. k. kampkommitté i Petersburg för att leda de få beväpnade grupper som då fanns. Hur många medlemmar de hade är obekant. I september uppges den första kampgruppen som bildades i huvudstaden ha haft ett 50-tal bomber till sitt förfogande.¹⁴ Det är uteslutet att kampkommittén kan ha haft någon större slagkraft på hösten 1905. Sin största styrka uppnådde den först ett år senare.¹⁵

¹³ Ibidem, s. 499.

¹⁴ A. Zarubkin, Kak vznikla pjervaja bojevaja gruppja za Njevskoj zastavoj v 1905 godu, (S. Pozner, [red.] Pjervaja bojevaja organizatsija bol'sjevikov, Leningrad 1934) s. 226 f.

¹⁵ S. Pozner, Bojevye družiny i bor'ba s tjornoj sotnej, (Pjervaja bojevaja organizatsija, bol'sjevikov), s. 219 f. »1905 var det år då kampgrupperna i Petersburg uppstod, utformades och för första gången framträdde och först

Någon motsvarande organisation fanns inte i Moskva förrän i oktober och när upproret där inleddes i december fanns endast omkring 250 beväpnade bolsjeviker i staden. Förhållandet på övriga orter var enahanda, möjligen med undantag av Ivanovo-Voznesensk och Nizjnij-Novgorod där man redan i juli-augusti omnämner mindre beväpnade skaror.¹⁶

Ur en av okänd anledning opublicerad artikel, avsedd för partitidningen »Proletarij», kan man utläsa Lenins föreställningar om kampgruppernas taktik. Han pekade på sex angelägna uppgifter:

- »1) att öva stridskrafterna 2) att utspana fiendens svaga punkter
- 3) att tillfoga fienden enskilda nederlag 4) att befria fångar ...
- 5) att skaffa vapen och 6) att skaffa pengar för upproret.¹⁷

Lenin tycktes föreställa sig partisankampen ungefär som ett medeltida fästningskrig. De små kampgrupperna kunde »ta sig upp på hustaken och övervåningarna osv. och överösa trupperna med sten, hålla kokande vatten över dem osv».

I sitt brev till kampkommittén i Petersburg hade han gått mera rakt på sak beträffande penninganskaffningen. Det var inte fråga bara om att konfiskera »statens penningmedel» utan att »anfälla banker». Han rekommenderade att man mördade detektiver och sprängde polisstationer. Det var mindre risk med enstaka överdrifter än att man var passiv. Ytterligheter var ett problem för morgondagen.¹⁸

Någon gång under hösten 1905 antog Moskvakommittén den första kända resolutionen om terroraktioner. En *massutrotning* (min kurs. R. L.) av de värsta regeringsagenterna och reaktionärerna ökade utsikterna för ett framgångsrikt uppror, hette det, och kommittén beslöt därför att bilda speciella organisationer under kampgrupperna »för att genomföra en serie terroristaktioner» medan strider pågick. Kommittén avvisade däremot terroristaktioner när inga stri-

år sex [1906] nådde de sin största utveckling.» Gruppen hade på hösten 1906 ca 600 medlemmar. Jfr brev fr. Lenin till kampkommittén i oktober. *Sotj. VIII*, s. 325 f. »Jag ser med förskräckelse, vid gud med förskräckelse, att man i *mer än ett halvår* har talat om bomber och ännu inte har tillverkat en enda ... Gå till ungdomen, mina herrar! Det är den enda räddningen. Annars blir ni, vid gud, efter (det förstår jag av allt) och kommer att stå där med era »lärda» uppsatser, planer, ritningar, schemata, utomordentliga recept men utan organisation och utan att något verkligt uträttas.»

¹⁶ Revoljutsionnoje dvizjenie v 1905—1907 gg. v Kostromskoj gubernii, *Sbornik dokumentov*. Kostroma 1955, nr 98, redogörelse för en konferens med kampgrupper och kamporganisationer i städerna.

¹⁷ *Sotj. VIII*, s. 327 ff. Publicerad 1926.

¹⁸ Se ovan, not 15.

der pågick därför att det kunde leda massornas uppmärksamhet mot isolerade enskilda aktioner.¹⁹

I november 1905 uttalade sig en sor bolsjevikisk konferens i Moskva, där åtta lokalorganisationer samt centralkommittén var representerade, i ungefär samma riktning. Ledarna för »svartkårnerna», de kontrarevolutionära kampgrupper som bildats, skulle enligt konferensens beslut »förintas». Mot kosacker och polis skulle man systematiskt använda terror men under kontroll av kommittéerna.²⁰

Det var nu bara en fråga om dagar innan decemberupproret i Moskva började. Så sent som en månad tidigare hade centralkommittén varnat för oöverliga upprorsmaningar och lagt tonvikten vid förberedelsearbetet. »Proletariatets blod och krafter är så dyrbara för hela mänskligheten att det vore brottsligt att riskera dem utan bestämda utsikter till seger» hette det i ett brev till partifunktionärerna.²¹

I december kunde man kanske ha något hopp om framgång. Garnisonstrupperna hade visat tecken på oro och kommandanten vågade inte sätta in dem mot upprorsmännen. Avgörande kom först sedan ett gardesregemente anlant till Moskva med järnväg från Petersburg. Det är ett övertygande bevis för hur föga förberedd man var på revolutionärt håll att man inte ens försökte fördröja trupptågen med sabotage mot järnvägen. De rapporter som några av ledarna för upproret på hösten 1906 lämnade den bolsjevikiska militär- och kampgruppskonferensen i Tammerfors innehöll en fullkomligt förintande kritik av förberedelsearbetet. Bevapningen bestod av pistoler. Ingen visste hur de »bomber» som fanns skulle användas. Underrättelsetjänsten fungerade inte. Ett regemente var nära att gå över till de upproriska men ledarna tvekade i flera dagar och under tiden hann myndigheterna avvärja det. När upproret väl hade börjat kunde ledarna inte komma i kontakt med kampgrupperna, som lämnades åt sig själva.²²

¹⁹ Tretij s"ezd, Dokumenty i materialy, s. 399.

²⁰ Novaja Zjizn', nr 24, 29/11 1905.

²¹ Tretij s"ezd, Dokumenty i materialy, s. 363.

²² Pjervaja konferentsija vojennyh i bojevych organizatsii RSDRP. Moskva 1932, ss. 53—64. Enligt de uppgifter som lämnades på konferensen hade bolsjevikerna 250 bevapnade män, mensjevikerna 200, socialistrevolutionärerna 150 och »studenterna» 250, sammanlagt således ca 850. Som ett exempel på tillförlitligheten i nutida sovjetisk historieskrivning kan anföras A. Kljujevas uppgift att »vid upprorets början fanns i Moskva ca. 2.000 män i 40 kampgrupper. Bolsjevikerna utgjorde hälften av dem». Ingen källhänvisning görs. Moskovskije

Trots att Moskvaupproret förlöpte allt annat än ärorikt var bolsjevikerna alltid angelägna att försvara det. En av delegaterna på konferensen drog slutsatsen att den partisantaktik som använts var effektiv mot trupper beväpnade med kulsprutor och kanoner.²³ Som senare skall visas var det också Lenins åsikt.

Redan i början av februari 1906 hade Lenin försvarat partisanaktionerna, som nu tilltagit på allvar. Man fick inte förväxla dem med forna tiders terror, upprepade han. Partisanaktionerna var inte hämndeakter utan krigshandlingar. De kunde jämföras med anfall av friskaror i ryggen på fienden under en tillfällig paus i stridshandlingarna på det stora slagfältet. Partisanaktionerna utbildade upprorsledare. Överdrifter var naturligtvis möjliga, menade Lenin, men han hävdade att man hittills lidit mera av bristen på initiativ bland kampgrupperna. »Vi bör inte hålla tillbaka utan uppmuntra kampgruppernas partisanaktioner om vi inte bara i ord vill förbereda upproret.»²⁴

I den taktiska »plattform» som bolsjevikerna gick till val på inför partikongressen i Stockholm på våren 1906 då bolsjevik och mensjevik formellt åter förenades i ett parti, försvarades partisankriget synnerligen energiskt. Krigshandlingarna hade inte upphört efter Moskvaupproret. Det revolutionära folkets motstånd tog sig uttryck i partisananfall på fienden, hette det i resolutionen. Sådana anfall var nödvändiga för att desorganisera fienden och förbereda nya uppror och för att öva kampgrupperna, som hade visat sig otillräckligt förberedda i december. Huvudmålet för partisanaktionerna var att förstöra »stats-, polis- och militärapparaten» och att »skoningslöst» bekämpa svartkåristerna. Också konfiskering av pengar tillhörande fienden var tillåtna för att finansera upproret.

Alla aktioner skulle enligt resolutionen kontrolleras av partiet. Trots detta begärde man att partiet skulle godkänna partisanaktioner inte bara av sina egna kampgrupper utan också av »sympatiserande» grupper, som alltså formellt stod utanför partiet.²⁵

Den samtidigt framlagda mensjevikiska resolutionen talade om »rövarbackanaler» av samhällets deklasserade element och rekom-

bol'sjeviki vo glavje dekabr'skogo vooruzjonnogo vosstanija 1905 goda, s. 21. Boken är utgiven av Moskvauniversitetet 1960.

²³ Pjervaja konferentsija . . . , s. 54 f.

²⁴ Sotj. IX, s. 26 f.

²⁵ Tjetvjortyj (ob"jedinitel'nyj) s"ezd RSDRP, Protokoly. Moskva 1959, s. 481 f.

menderade i stort sett endast att man skulle utnyttja alla tillfällen som gavs att skaffa vapen.²⁶

Åtminstone från några håll kan man belägga att partiorganisationerna hade stora svårigheter att upprätthålla disciplinen bland sina kampgrupper. De började kräva »autonomi». Så var fallet i Moskva, där den bolsjevikiska kommittén i mars hade bekräftat sitt tidigare beslut om terroraktioner och särskilda terrorgrupper.²⁷ Det var ännu märkligare nu än på hösten, då ett uppror hade varit förestående. Då hade man kunnat hänvisa till det vanliga bolsjevikiska argumentet om massterrorn i förening med uppror. Det gjorde man nu också men uppenbarligen kan något nytt uppror inte ha planerats i Moskva tre månader efter det grundliga nederlaget i december.

I slutet av mars kom polisen i Moskva över ett exemplar av stadgarna för bolsjevikernas »militära revolutionsorgan». Denna förklarade sig vara autonom i de allra flesta avseenden och gjorde anspråk på en plats i partiledningen.²⁸ Allvarligare var det kanske att den »militärtekniska byrå» som centralkommittén bildat för hela området kring Moskva också krävde vidsträckt självständighet, såväl i förhållande till lokalorganisationerna som till CK. Byrån såg sig tvungen att ge ut en lugnande förklaring att den skulle organisera en partiarmé och inte en grupp av »principlösa sensationsjägare som skulle kunna isolera sig från partiet eller störta partiledningen».²⁹ I en skrivelse till föreningskongressen upprepade byrån sina krav på autonomi och rapporterade att det uppstått konflikter mellan partikommittéer och kamporganisationer på flera orter, däribland Moskva och Kostroma. Byrån konstaterade kärvt att decemberupproret hade bevisat att partikommittéerna var odugliga både för att förbereda ett uppror och leda det. Kongressen borde ge tillstånd till konfiskering av »allt slags statsegendom» för att förbereda upproret.³⁰

Det hade gått ganska långt när man måste ge försäkringar om att centralkommittén inte skulle »störtas» av sina beväpnade avdelningar. Den mensjevikiska majoriteten på Stockholmskongressen var inte beredd att ta några sådana risker.

Kongressen drog upp mycket snäva gränser för partisanaktio-

²⁶ Ibidem, s. 566 f.

²⁷ Revoljutsija 1905—1907 gg. v Rossii. Dokumenty i materialy. Vtoroj period revoljutsii, tjasť pjervaja, kniga pjervaja. Moskva 1957, nr. 186.

²⁸ Ibidem, nr 205.

³⁰ Ibidem, nr 202.

²⁹ Ibidem, nr 221.

nerna. Expropriation av privategendom och pengar från banker förbjöds. Statskassan eller lokala myndigheters pengar fick konfiskeras bara om lokal revolutionär myndighet övertagit makten. Vapen skulle, som redan nämnts, få tillgripas när som helst.³¹

Den bolsjevikiska fraktionen sökte få igenom åtminstone den modifikation att »expropriationer» av statsmedel tilläts på villkor att de sanktionerats av någon partiorganisation och att man offentligt redogjorde för hur pengarna användes. Förslaget avvisades med knapp majoritet och i slutomgången lade 20 bolsjevikerna sina röster.³² Som en kuriositet kan noteras att Krasin i debatten förklarade att han inte hade något emot att kongressen fördömde expropriationerna »i den mest kategoriska form» och t. o. m. under hot om uteslutning ur partiet.³³

I sina taktiska resolutioner till kongressen hade bolsjevikerna förutspått ett nytt »revolutionärt uppsving». Man skulle med ännu större energi förbereda uppror, bilda kampgrupper och beväpna dem.³⁴ Den av mensjevikerna dikterade kongressresolutionen avvisade däremot alla förhastade upprorsparoller och slog fast att »partiet som organisation inte får väcka falska förhoppningar om att beväpna folket».³⁵

Det är mot bakgrund av denna situationsbedömning som bolsjevikernas kampanj för partisanaktioner under de följande månaderna måste ses. Det kan under hösten 1906 inte enbart ha varit fråga om att finansiera fraktionsledningen och dess hemliga byråer.

Bolsjevikerna förde nämligen en helt öppen kampanj inom partiet. I sin nya tidning »Proletarij» skrev Lenin flera artiklar om partisankriget. Många kommittéer protesterade mot föreningskongressens beslut. Höjdpunkten i kampanjen var Tammerforskonferensen med militär- och kampgruppernas ledare, som hölls i strid med den mensjevikiska centralkommitténs beslut.

Efter den första riksdumans upplösning och upproren på Sveaborg och Kronstadt hade Lenin offentligt föreslagit att man borde fastställa en bestämd tidpunkt för upproret.³⁶ Det var i slutet av juli 1906. I Polen pågick våldsamma partisanstrider, ett misslyckat sprängattentat mot ministerrådsordföranden Stolypin hade företagits. Redan i första numret av »Proletarij» deklarerade Lenin att han ansåg den skärpta partisankampen vara »ett plus». Han för-

³¹ Tjetvjortyj s"ezd, s. 528 f.

³³ Ibidem, s. 402.

³⁵ Ibidem, s. 526 f.

³² Ibidem, s. 401 f.

³⁴ Ibidem, s. 478 ff.

³⁶ Sotj. X, s. 18 f.

sökte tolka Stockholmskongressens resolution så generöst som möjligt och fann att den medgivit »aktiv kamp mot regeringens och svartkåristernas terror». Det måste betyda, menade Lenin, att man hade rätt att mörda sådana personer genom partisanaktioner. Han antydde detsamma om polismän som bar vapen. Kongressen hade tillåtit att vapen tillhöriga staten tillgreps. »Poliskonstaplar har vapen, som tillhör staten», skrev Lenin menande. Han uppmanade kampgrupper att öka sin aktivitet inom den ram som kongressen medgivit, och menade tydligen därmed sin egen tolkning av resolutionen.³⁷

I nästa nummer analyserade han lärdomarna av Moskvaupproret. Han påpekade att handgranaterna hade visat sig effektiva i det japanska kriget och uppmanade till masstillverkning av »bomber». Den främsta lärdomen av decemberupproret hade varit partisan-taktiken. Små ytterst rörliga enheter kunde motstå modernt beväpnad fiende, ansåg han. Erfarenheterna från Moskva måste nu utnyttjas. Partisankriget och massterrorn måste infogas i partiets taktik, naturligtvis under sträng kontroll. Han förutspådde återigen att ett uppror närmade sig. Massorna måste få veta att de gick mot en blodig och långvarig strid. Parollen måste vara anfall, inte försvar, skrev han, och »skoningslös utrotning av fienden är deras uppgift».³⁸

Slutligen tog Lenin upp partisankrigsföringen till mera teoretisk behandling. Det skedde i slutet av september 1906.³⁹

Han slog för det första fast att »marxismen inte tar avstånd från några former av kamp» och att Moskvaupproret gett konkreta anvisningar om en ny taktik, som ingen marxist kunde ignorera. Det fanns två sorters partisanaktioner. Den första var mord på polis och militärer, den andra var konfiskering av statens och enskildas pengar.

Lenin tvekade inte att avslöja att »de revolutionära partierna» tagit emot exproprierade pengar. Han hävdade t. o. m. att det var en ny kampform, som särskilt i Lettland fått ordnade och efterföljansvärda former. De lettiska socialdemokraternas tidning publicerade regelbundna rapporter om mottagna exproprierade penningmedel.

Partisankampen var en nödvändig kampform under perioder mellan större eller mindre kraftmätningar i ett inbördeskrig. Den hade inget att göra med anarkism. Det påstods att partisankriget demo-

³⁷ Ibidem, s. 45 ff.

³⁸ Ibidem, s. 48 ff.

³⁹ Ibidem, s. 80 ff.

raliserade partiet och Lenin förnekade inte att det fanns risk för det eller att inte moraliskt tvivelaktiga element deltagit i olika aktioner. Felet var att partiet inte hade haft krafter att organisera dem ordentligt. Moraliska skäl att avvisa partisankamp kunde ingen marxist ha, menade Lenin. »Marxister är anhängare av klasskamp och inte av social fred.» Under vissa perioder tog sig klasskampen uttryck i ett inbördeskrig. Under de perioderna var det varje marxists plikt att vara anhängare av inbördeskrig. Moraliska fördömanden var otillåtliga. Partiet måste tvärtom försöka ta ledningen av inbördeskriget, eftersom det var en av de krigförande parterna. Man fick då inte låta något enda tillfälle att skada fienden förbli outnyttjat.

Det var ett klart besked till alla bolsjeviker som nu försågs med en god marxistisk motivering för sina aktioner. I klasskampens skärpta faser kunde inga moraliska hänsyn tas. Lenin var principiellt beredd att låta det gälla också expropriering av enskildas penningmedel, trots att de var förbjudna av kongressen.

»Proletarij» var under höstmånaderna 1906 fylld av uttalanden om partisankrig och expropriationer från olika håll. Den mensjevikiskt dominerade centralkommittén krävde att endast moraliskt pålitliga personer skulle tas emot i kampgrupperna, att dessa skulle kontrolleras och underordnas vederbörande partikommitté och att kampgrupperna inte hade rätt att delta i valen av kommittéledamöter. Man fruktade tydligen att de annars kunde komma att dominera kommittéerna.⁴⁰

Moskvakommittén, som leddes av bolsjevikerna, beslöt i augusti att respektera förbudet mot expropriationer men att samtidigt agitera inom partiet för att de tilläts av nästa kongress.⁴¹ I ett brev från Moskva till redaktionen meddelades att det rådde missnöje med kongressens beslut. I brevet citerades ett märkligt uttalande från ett möte med en fabrikskommitté. I detta föreslogs att man skulle organisera expropriationer av statsmedel »samtidigt som man öppet förklarar att expropriationer av statsmedel är fullkomligt otillåtna».⁴²

Moskvakommittén återkom i september med ett nytt uttalande, uppenbarligen inspirerade av Lenins första artiklar. I detta ögonblick är anfallstaktiken den enda riktiga, hette det. Ett partisankrig måste organiseras mot regeringen, de mest aktiva regeringsperso-

⁴⁰ Proletarij. Organ Moskovskago i S. Peterburgskago komitetov RSDRP. nr 2, 29/8 1906.

⁴¹ Nr. 3, 8/9 -06.

⁴² Nr. 4, 10/9 -06.

nerna eller statstjänstemännen borde »förintas» och vapen skulle erövrast.⁴³ »Proletarij» återgav mycket utförligt en rapport om en konferens med det lettiska socialdemokratiska partiet, som konstaterat att man inte kunde hoppas på någon massrörelse för tillfället över hela landet. Man hade därför beslutat ta till partisankriget och terrorn som kampmedel. Letterna betraktade dock inte partisankriget som annat än ett förspel till upproret, eller i »mellanakten» mellan två större drabbningar.⁴⁴

I november 1906 samlades så ett 30-tal representanter för militär- och kamporganisationerna till konferens i Tammerfors. Elva av delegaterna företrädde militärorganisationerna, vilka hade som uppgift att propagera bland soldater och matrosar. Endast sex delegater kom från kamporganisationerna, kärnorna i den revolutionära armén man på bolsjevikiskt håll talat så mycket om. Som nämnts hade konferensen sammankallats trots protester från den mensjevikiskt dominerade centralkommittén.

Uppenbarligen såg de flesta av de närvarande sig själva som blivande upprorsledare. Delegaten från Moskva protesterade mot mensjevikernas — och i synnerhet Plechanovs — åsikt att Moskva-upproret besegrats därför att proletariatet varit isolerat. Det var ledare man hade saknat, hävdade han. Ledarna var också en av »revolutionens materiella krafter». Nu hade partiet översvämmats av »svamlade advokater och borgare».⁴⁵ Han menade att endast specialister var kompetenta att bedöma vilken taktik partiet skulle välja. Han krävde att kamporganisationerna skulle få ge anvisningar till centralkommittén om vilka konkreta åtgärder som dess taktik krävde i varje särskilt fall.⁴⁶

Genomgående krävde man att en självständig central ledning av den speciella kampverksamheten skulle sättas upp. Man hänvisade till att ledarna i Moskva »försvunnit» så fort striderna började.⁴⁷ Veteranen Michail Ljadov menade att mensjevikerna gärna kunde få stanna inom partiet. Felet var bara att de för närvarande satt i partiledningen och hindrade upprorsförberedelserna. Om de byttes ut kunde partiet mycket väl genomföra ett uppror. Mensjevikernas fel var att de anpassade sig till stämningen bland massorna:

»Vi måste överföra vår stämning till massorna; massorna ville [vid seklets början] inte veta av politisk kamp, vi fick dem att göra det med vår agitation. Massorna ville inte ha något väpnat uppror,

⁴³ Nr. 5, 30/9 -06.

⁴⁴ Nr. 6, 29/10 -06.

⁴⁵ Pjervaja konferentsija ... s. 82 f.

⁴⁶ Ibidem, s. 98.

⁴⁷ Ibidem, s. 104.

vi har påvisat att det är nödvändigt ... men som det visat sig har vi inte gjort något för att praktiskt förbereda det — i detta avseende är vi otillräckliga, vi hänger i svansen. Det är förödande för socialdemokrater att utgå från massornas stämning. Nej, vi måste utgå från de objektiva förhållandena.»⁴⁸

Konferensens mening uttrycktes i en resolution som krävde att partiets organisationsapparat anpassades till »den revolutionära kampens framväxande former».⁴⁹ Den hade tidigare anslutit sig till den bolsjevikiska bedömningen från Stockholmskongressen, att »en ny, ännu mer storslagen väpnad kamp» förestod.⁵⁰ Konferensen valde ockå en provisorisk byrå som skulle koncentrera förberedelsearbetet i sina händer. Avsikten var uppenbarligen att den mensjevikiska partiledningen inte skulle ha något inflytande över den.⁵¹

Frågan om expropriationerna behandlades som en del av upprorsförberedelserna.⁵² Flera delegater förordade att också expropriationer av privat egendom skulle tillåtas. Under ett inbördeskrig kunde man inte avstå från att utnyttja fiendens egendom. En av representanterna från Moskva menade att expropriationerna inte stred mot vare sig partiets program eller principer. Han ansåg att godsägarnas och de baltiska baronernas rikedomar var grundade på utplundring och att man därför inte hindrade kapitalismens utveckling om man konfiskerade dem. Ljadov ansåg att det var svårt att skilja på vänner och fiender och att man därför måste vara försiktig med övergrepp på privategendom. Det var särskilt betydelsefullt att partiet kontrollerade sådana aktioner och att man sedan i pressen meddelade att partiet tog ansvaret för dem.

Längst gick en annan av Moskvadelegaterna, som ansåg att partiet inte ens borde kontrollera expropriationer utan endast ge allmänna direktiv och att sedan också grupper som stod utanför partiet borde få hjälpa till. Han såg ingen skillnad mellan statlig och privat egendom. Det var bara fråga om pengar »som helt tillfälligtvis befann sig i den ena eller andra fickan».

Den antagna resolutionen påstod att Stockholmskongressens förbud mot expropriationer demoraliserade proletariatet, därför att partiet då släppte kontrollen. Man gick emellertid inte längre än till att kräva tillstånd att exproprier statsmedel. »Pengar är viktigare än något annat för att skaffa vapen.»

De flesta av delegaterna i Tammerfors blev snart arresterade.

⁴⁸ Ibidem, s. 111.

⁵⁰ Ibidem, s. 88 f.

⁵² Ibidem, ss. 162—166.

⁴⁹ Ibidem, s. 119.

⁵¹ Ibidem, s. 173.

Någon större praktisk betydelse fick konferensen därför inte, men den är ett belägg för att bolsjevikerna verkligen motsåg ett nytt uppror och försökte förbereda sig till det.

Bertram D. Wolfe finner Lenins resonemang om expropriationerna vara »ett fascinerande exempel på hur det mest logikdyrkande sinne kan innesluta direkta logiska motsatser». Han hänvisar då till att Lenin 1907 avvisade en bojkott av valen till tredje riksduman — efter Stolypins statskupp i juni — och samtidigt fortsatte att dirigera expropriationer i hemlighet. Dessa var enligt Lenins uttalanden tillåtna endast om ett inbördeskrig pågick eller om ett »revolutionärt uppsving» var förestående. »När han tänkte på parlamentarisk aktivitet förespråkade han den därför att det direkta anfallets tid var ute. Men när han tänkte på beväpnade skaror bedömde han samma period som en 'längre eller kortare paus mellan två större slag'.»⁵³

På en punkt kan Wolfe's argumentation erkännas som riktig, nämligen i den mån han avser tiden efter augusti 1907, då även Lenin erkände att revolutionen var besegrad och inte ens tvekade att alliera sig med mensjevikerna för att hindra att bolsjevikerna bojkottade dumavalen, samt i den mån det kan visas att Lenin också därefter »fortsatte att i hemlighet dirigera 'väpnade aktioner' och exproprieringar».

De logiska motsättningar Wolfe finner kan emellertid inte gälla tiden från Stockholmskongressen och fram till slutet av 1906. Wolfe förbiser nämligen att Lenin redan i det första numret av »Proletarij», där han energiskt förespråkade partisanaktioner, också svängde om i bojkottfrågan. Han krävde nu att bolsjevikerna skulle ta aktiv del i valkampanjen till den andra riksduman.⁵⁴ Det skedde med motiveringen att den tidigare duman hade visat sig vara ett utmärkt forum för agitation med »en viss om än blygsam» nytta för revolutionen. Man skulle dock inte ägna alla sina krafter åt valkampanjen utan fortsätta med upprorsförberedelserna.

Lenin kunde följaktligen mycket väl tänka sig »parlamentarisk aktivitet» även när ett »revolutionärt uppsving» var förestående, om den nämligen var ett agitationsinstrument bl. a. för upproret. Det kan inte betvivlas att Lenin och hans män lade ner all sin kraft på att förbereda ett nytt uppror under 1906 och att de fortsatte att åtminstone hoppas ända fram till junikuppen 1907. Deras bedömning av läget framgick av resolutionsutkastet till Londonkongressen

⁵³ Wolfe, s. 375.

⁵⁴ Sotj. X, s. 26 ff.

på våren 1907, där de hävdade att den nuvarande krisen inte var »konstitutionell utan revolutionär» och skulle föra till en »direkt kamp» mot enväldet från proletariatets och böndernas sida.⁵⁵

Expropriationerna betraktades på hösten 1906 som en del av upprorsförberedelserna och förvisso en viktig del av dem. Bolsjevikerna skulle skaffa vapen och ha en ledarkader beredd. Därför var det inte heller så förvånande att de offentligt kritiserade Stockholmskongressens restriktioner och som visats inte tvekade att ta strid på frågan inom partiet. Det går en direkt linje från tredje kongressens hemliga direktiv »för kännedom» och fram till kamporganisationernas konferens i Tammerfors. Expropriationerna var en del av partisankriget, men i detta ingick också terrorn mot »fienden», representerad främst av polismän, militärer och de kontrarevolutionära kampgruppernas ledare.

Det innebär naturligtvis inte att man ignorerar den andra sidan av saken, den som redan tillräckligt framhållits av Wolfe och andra. De exproprierade penningmedlen hade stor betydelse också för att finansiera bolsjevikernas fraktionsorganisation. Martovs påstående⁵⁶ att den knappa bolsjevikiska majoriteten på Londonkongressen 1907 fabricerats med hjälp av exproprierade pengar kan bestyrkas från annat håll. Den ovannämnde Ljadov medger i sina memoarer att han på uppdrag av den bolsjevikiska ledningen begav sig till Ural med order att se till att man därifrån sände minst tio bolsjevikiska delegater till London. Pengar anskaffades genom ett tågöverfall och Ljadov kunde rapportera inte mindre än 22 bolsjevikiska delegater. Centralkommittén misstänkte oegentligheter men båda de agenter som sändes ut för att kontrollera mandaten blev arresterade.⁵⁷ Det är troligt att Ljadovs kampanj i Ural blev avgörande för utgången i London. Lenin hade sagt att man i klasskampen inte kunde ta några moraliska hänsyn och uppenbarligen tillämpades samma maxim i kampen om majoriteten och ledningen i partiet.

⁵⁵ Sotj. X, s. 382 f.

⁵⁶ Anfört av Wolfe, s. 377.

⁵⁷ M. Ljadov, Iz zjizni partii, Vospominanija, Moskva 1956, s. 193 ff.

STORA SOVJETENCYKLOPEDIN

Av Fil. kand. *KARL-ERIK NORRMAN*, Uppsala

»Det statliga vetenskapliga förlaget 'Stora Sovjetencyklopedin' rekommenderar Eder att ur det 5:e bandet av Stora Sovjetencyklopedin borttaga sidorna 21, 22, 23 och 24, samt även det porträtt, som är inklistrat mellan sidorna 22 och 23, i utbyte mot de sidor med ny text, som tillsändes Eder.

Medelst en sax eller ett rakblad bör Ni bortskära de anvisade sidorna, därvid sparande en kant, på vilken de nya sidorna kan fastklistras.»¹

Dessa häpnadsväckande anvisningar stod att finna som ett meddelande till prenumerantkretsen, bifogat det 21:a bandet av Stora Sovjetencyklopedin, 2:a upplagan. Anvisningarna gäller en utförlig biografi om f. d. chefen för den sovjetiska säkerhetspolisen, Lavrentij Pavlovitj Berija. Denne hade i juni 1953 avsatts från alla sina befattningar och senare avrättats, beskylld för en mängd brott mot det sovjetiska folket. Förargligt nog för encyklopediredaktionen hade bandet om Berija utkommit redan år 1950, varför prenumeranterna nu förfogade över en skönmålande biografi över en man, som rätteligen, enligt partiet, borde höra till det fördolda.

Det hör givetvis till undantagen, att dylika drastiska operationer vidtages, men exemplet är ändå belysande för den metodik, som i stor omfattning tillämpas av redaktionen för Sovjetencyklopedin.

Alla vet att de två största dagstidningarna i Sovjetunionen, *Pravda* och *Izvestija*, ägs av resp. partiet och staten, och att radion och televisionen är statliga. Även Sovjetencyklopedin, vilken i egenskap av det enda i Sovjetunionen förekommande universella uppslagsverket måste betraktas som ett opinionsbildande organ, utges av en statlig redaktion, över vars sammansättning partiet utövar fullständig kontroll.

Förvisso skulle man, vid en jämförelse mellan skilda upplagor av ett svenskt uppslagsverk, finna många företeelser som tolkas olika i olika upplagor. Men aldrig kan man finna sådana operationer som utplånande av hela folkslag eller av personer, som sedan gammalt haft ett betydande namn i folks medvetande. Det är i detta fall ej fråga om uttryck för olika vetenskapliga eller konstnärliga

¹ Nya, band 21, pärmen (1953).

»skolor». Det är fråga om en återspeglings av de väldiga omkastningarna i partilinjen och av maktkampen inom det kommunistiska partiet.

I det följande skall ges en rad exempel på de metoder som används. Källor har varit 1:a² och 2:a upplagan av den Stora Sovjetencyklopedin samt som komplement 3:e upplagan av Lilla Sovjetencyklopedin.³ Författaren har sökt kontroversiella uppslagsord inom vissa ämnesområden och därvid jämfört versionerna i de båda upplagorna.

Exemplen som valts är hämtade ur sex ämnesområden, nämligen följande:

1. Rysk historia
2. Nationella minoriteter
3. Revolutionärer och socialister
4. Konstnärer
5. Utlandet och dess historia samt Sovjetunionens förhållande till omvärlden
6. Maktkampen inom Sovjetunionens kommunistiska parti.

Den första under detta sekel tillgängliga ryska encyklopedin började utkomma 1890 och var fullbordad 1907. Den kallades kort och gott »Ensiklopeditjeskij slovar» — »encyklopediskt lexikon» och utkom i 82 delar.⁴ En tsaristisk, ehuru relativt liberal syn på vår värld var alltså den enda tillgängliga även under flera år efter revolutionen.

1926 utkom första bandet av den Stora Sovjetencyklopedin. Huvudredaktör för det stora forskarteamet bakom verket var Otto Julevitj Schmidt, en matematikprofessor från Moskva. I redaktionen medverkade flera kända namn och auktoriteter på skilda områden, t. ex. 20-talets store marxistiske historiker Pokrovskij, partimannen-ideologen Bucharin m. fl. I ett senare skede av uppsatsen kommer att beröras de personförändringar, som ägde rum inom encyklopediredaktionen, vilken naturligtvis ej heller den lämnades orörd under Stalins hårda framfart. År 1939 hade de flesta banden kommit ut, bl. a. de sista i alfabetet. Icke desto mindre dröjde det ända till 1947 innan verket var fullbordat. Sålunda kom t. ex. ban-

² Som synes i källförteckningen saknas 13 band (alltså även ett 66:e om USSR). Dessa står ej att uppbringa i Sverige.

³ 1:a och 2:a upplagan finns ej i Sverige, varför en adekvat jämförelse inom Lilla Sovjetencyklopedin ej kan göras.

⁴ Ytterligare uppslagsverk torde ha utkommit, men det nämnda är det enda i Sverige tillgängliga.

det om Stalin ej ut förrän detta år. Verket omfattar i sin helhet 65 band + ett extra om USSR.

Redan innan alla band av den 1:a upplagan hunnit utkomma, hade man börjat arbeta på en ny upplaga, som bättre skulle motsvara den aktuella partilinjen. Det första bandet i andra upplagan utkom i december 1949. I det femte bandet av denna förklaras denna brådska under uppslagsordet »Stora Sovjetencyklopedin». Det påpekas där att den tidigare upplagan, trots att den var »betydligt större än många moderna utländska encyklopedier, . . . led av ofullständighet». Sålunda ansågs naturvetenskap och teknik ha ägnats för liten plats i den gamla upplagan, och framför allt hade »det stora ryska folkets och andra sovjetfolks roll i uppbyggandet av socialismen och i utvecklingen av vetenskap och teknik otillräckligt belysts». Man går t. o. m. så långt som till att påstå att »En betydande del av artiklarna i den första upplagan innehåller grova teoretiska och politiska misstag». Slutorden i den citerade artikeln säger tydligt ifrån vilken uppgift den påbörjade upplagan av Stora Sovjetencyklopedin skall ha: den skall »brett belysa socialismens världsomfattande historiska segrar och USSR:s resultat inom alla grenar av vetenskapen, påvisa den socialistiska kulturens överlägsenhet över den kapitalistiska världens kultur samt rikta en djupgående kritik mot moderna borgerliga strömningar inom vetenskapen från marxistisk-leninistiska ståndpunkter».⁵

Den 2:a upplagan av Stora Sovjetencyklopedin fullbordades 1958 med ett supplementband och omfattar 51 band, varav ett helt om USSR. Supplementbandet har på grund av sitt utgivningsår kommit att bli ett typiskt rehabiliteringsband, där offer för Stalins utrensningar åter dyker upp efter många års bortovaro från ramp-ljuset. Detta förhållande berörs i bandets förord, där det heter: »I detta band är infört biografiska artiklar om sovjetiska och utländska politiker och statsmän, vetenskapsmän och kulturpersonligheter, vilka av olika anledningar ej publicerats i de ursprungliga banden av Stora Sovjetencyklopedin.» Fr. o. m. år 1957 har varje år dessutom utgivits en s. k. »Jezejgodnik» — en översikt över vad som timat i världen under årets lopp.⁶

Vid sidan av Stora Sovjetencyklopedin har under åren utgivits tre upplagor av den s. k. »Lilla Sovjetencyklopedin». Den första (10

⁵ Nya: band 5, »Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedija» (1950).

⁶ Då denna ej är utformad enligt alfabetisk ordning utan i form av en årskavalkad, utgör den i detta sammanhang inget adekvat jämförelsematerial.

band) utkom åren 1928—31 och var alltså den första fullbordade sovjetiska encyklopedin; den andra (11 band) publicerades huvudsakligen 1933—40 men fullbordades först 1947 och den tredje (10 band + personregister), den enda helt icke-stalinistiska encyklopedin, utkom 1958—60.⁷

Rysk historia

Den sovjetiska historiesynen är ett av de mest karakteristiska områdena, då man har att göra med förändringar i partilinjén. Otaliga är de historiker, som ej »hann med» under trettioalet och av den anledningen försvann, för att aldrig mer höras av.

Vissa påtagliga tendenser kan skönjas i utvecklingen av den sovjetiska historieuppfattningen:

Under början av tjugotalet hade de förrevolutionära historikerna en förhållandevis och förvånansvärt stor auktoritet.⁸ Förklaringen därtill kan ha varit att det ännu helt enkelt inte fanns tillräckligt många marxistiska historiker. Inga förrevolutionära historiker fick emellertid något nämnvärt inflytande inom Sovjetencyklopediredaktionen.

Klimatet blev emellertid allt bistrare och snart hjälpte det ej längre att officiellt gå med i partiet. Bakgrunden var diskvalificerande. Detta berodde till stor del på att en stor marxistisk historiker, Pokrovskij, hade intagit ställningen som den absolute ledaren och oraklet inom historieskrivningen.⁹ Denna period kan betraktas som den enda ortodoxt marxistiska över huvud taget i sovjetisk historieskrivning.⁹

Pokrovskijs maktställning var kortvarig. Den var så gott som absolut under slutet av tjugotalet men började försvagas under hans sista år (han dog 1932). Pokrovskij förskonades dock från det fullkomliga fördömande, som hans historiesyn utsattes för under de närmast därpå följande åren. Stalins maktställning konsoliderades alltmer; en personlig diktatur höll på att bildas och ideologin trängdes i bakgrunden.

Vid mitten av trettioalet skedde en markant omsvängning, som t. o. m. innebar en viss renässans för de förrevolutionära historikerna. Patriotismen kom in i bilden. Ryssland även det tsaristiska,

⁷ Jfr Nya: band 26. »Malaja Sovjetskaja Entsiklopedija» (1954).

⁸ Black, 4 ff.

⁹ Ibid., 9 ff.

ställdes nu över allt annat och folkets hjältar började nu hämtas inte bara bland revolutionärer utan även bland de gamla skaparna av det stora ryska riket. Denna patriotism når helt naturligt sin kulmen under andra världskriget och utgör alltså en betydelsefull ingrediens i det sovjetryska samhället.¹⁰

Efter Stalins död har tesen om det kollektiva ledarskapet trätt fram, för att nästan helt försvinna under Chrusjtjovs maktperiod samt nu åter aktualiseras. Den i utrikespolitiken proklamerade »fredliga samexistensens politik» har åter mildrat synen på omvärlden och därmed även modifierat patriotismen något.¹¹

Den gamla ryska historien hade givetvis mycket svårt att bidra med hjältar, som passade Pokrovskijs historiesyn. Den klassiska novgorodfursten *Alexander Nevskij*, vilken bl. a. framgångsrikt förde krig mot Birger Jarl, är upptagen i ett av de allra första banden av Stora Sovjetencyklopedin (1926). I en mycket negativ skildring förklaras att han »gjorde Novgorods handelskapitalister stora tjänster». Han behandlas högst summariskt och artikeln upptar endast $\frac{1}{2}$ spalt.¹²

24 år senare kommer andra upplagens version i 3 spalter:

»Alexander Nevskij (1220—63) — novgorodfurste, stor rysk här-förare, mycket betydande politiker och diplomat . . . nationalhjärte.»

Hans krig har inte förts i handelskapitalisternas utan i folkets intressen. Han framställs i denna nästan översvallande skildring som en folkets man, som under hela sin regering kämpat mot adeln.¹³

Mer känd och ännu mer karakteristisk är den omvärdering, som skett med *Ivan »Groznyj»* (»den förskräcklige»): 1:a upplagan har en trespaltig artikel utan bild. I opposition till en på tjugotalet vanlig teori om att Ivans grymma politik skulle bottna i »reminiscenser från barndomen» hävdas här att den i stället var »betingad av epokens klasskamp».¹⁴ Det är sålunda den marxistiska historieperiodiseringen, som här framträder.¹⁵ Kampen mellan 1500-talets antagonistiska klasser, feodaladeln och hovadeln, är helt avgörande och Ivan den förskräckliges självständiga betydelse förnekas. Han

¹⁰ Ibid., 15 f.

¹¹ Šjtepa, förordet.

¹² Gamla: band 41 »Alexander Nevskij» (1926).

¹³ Nya: band 29 »Alexander Nevskij» (1950).

¹⁴ Gamla: band 27 »Ivan IV» (1933).

¹⁵ Denna uppdelar historien i a) det primitiva samhället; b) slaveriet; c) feodaltiden; d) kapitalismen; e) socialismen; f) kommunismen.

kan endast tillmätas betydelse som redskap i denna kamp, i vilken hans insats för hovadeln betraktas som ett viktigt led.¹⁶

Artikeln om Ivan IV är typisk för sin tid, särskilt genom att den i förhållandevis mycket liten utsträckning berör utrikespolitiken och i stället koncentrerar sig på tsarens tyranni, hans massaker på inre fiender och, som nämnts, »epokens klasskamp».

I den intensiva historiska debatt, som pågått sedan 1929, var denna tolkning den auktoriserade vid tiden för det aktuella bandets utgivande. Kort efteråt förklarades emellertid Pokrovskijs historieuppfattning för omarxistisk, på samma sätt som alla andra mindre marxistiska historiker dessförinnan blivit fördömda. Endast ett par år senare, omkring 1936, sker så den fullständiga omvärderingen av Ivan IV; alla klassiskt marxistiska tolkningar försvinner, den store filmregissören Eisenstein kritiseras för sin tämligen negativt hållna film om den ryske tsaren,¹⁷ och flera förrevolutionära historiker dras åter fram i rampljuset med sina positiva tolkningar. Deras och andras tal om Ivans osäkerhet och mentala defekter försvinner emellertid. Han blir en av ryska folkets hjältar. Denna tolkning har alltsedan dess i stort sett levt kvar och framgår med all tydlighet i 2:a upplagan av Stora Sovjetencyklopedin. På 5 1/2 spalter med bild och, märk väl, helsideskarta presenteras Ivan som en av Rysslands största söner:

»Ivan IV:s verksamhet var ouppslöligt förbunden med befästandet av den centraliserade ryska staten. Hans verksamhet hade stor historisk betydelse . . .»

Ivans utrikespolitiska betydelse betonas ytterligare av den nämnda helsideskartan, som visar Ryska rikets utbredning under hans tid. Ivans centraliseringsreformer, som i första upplagan ironiskt presenteras inom citationstecken, betecknas nu som »ett betydande steg framåt i processen för ytterligare utveckling av den centraliserade ryska staten». Likaså idealiseras hans kamp mot de reaktionära bojarerna (feodaladeln).

I 1:a upplagan hade man nästan genomgående kallat Ivan för »Groznyj» — »den Förskräcklige» och tryckt på detta ords negativa innebörd. I 2:a upplagan kallas han »Ivan IV» och hans tillnamn presenteras i dess positiva betydelse i slutet av artikeln:

»I folkets minne har bilden av Ivan IV bevarats i många belinor (= hjältesånger, förf:s komm.) och sånger, som benämner honom

¹⁶ Black, 232.

¹⁷ Ibid., 233 f.

»Groznyj» för hans karaktärs stora styrka, hans beslutsamhet och hans fasthet.»

Såsom stora beundrare av Ivan IV:s insatser för den ryska staten nämns slutligen Belinskij, Herzen, Tjernysjevskij, Dobroljubov, Marx, Lenin och Stalin.¹⁸

En liknande omvärdering har skett med i stort sett alla, som påtagligt bidragit till att stärka eller utvidga det ryska riket. 1:a upplagans band om *Peter I* finns tyvärr ej tillgänglig i Sverige, men 2:a upplagans version är, i analogi med det ovan konstaterade, mycket positiv.¹⁹

Någon nämnvärd omvärdering av *Katarina den Stora* eller 1800-talets tsarer har däremot ej skett, särskilt ej, som i Katarinas fall, då stora uppror under populära folkledare har bekämpats av dem.²⁰

Ett av de mest intressanta kapitlen i rysk historia är onekligen *Napoleons fälttåg mot Moskva 1812*.²¹ Kriget mot Napoleon hade under 1800-talet och ända fram till revolutionen av ryssarna kallats »Det fosterländska kriget» men förlorade all sin glans, när det började bedömas från marxistisk utgångspunkt. Under uppslagsordet »*Alexander I*» nämns kriget ironiskt som »det s. k. 'fosterländska kriget'». ²² 1939, under uppslagsordet »Fosterländska kriget» prisas däremot det ryska folkets heroiska kamp, illustrerad av flera suggestiva bilder.²³

Slaget vid *Borodino* utanför Moskva, där Napoleon sammandrabbade med general *Kutuzov*, är i detta sammanhang en mycket diskuterad händelse. Objektiva bedömare brukar betrakta slaget som jämnt, möjligen med någon övervikt för Napoleon.²⁴ I gamla upplagan står härom att läsa:

»Kutuzov utkämpade slaget vid Borodino för att tillfredsställa den allmänna opinionen, därmed garanterande sig själv frihet att vidtaga ytterligare reträttåtgärder.»²⁵

Slaget vid Borodino betecknades länge som ett svårt nederlag och Kutuzov utpekades i samband därmed som syndabock. Han fick länge en mycket undanskymd plats i den ryska historien och nämns

¹⁸ Nya: band 17, »Ivan IV» (1952).

¹⁹ Nya: band 32, »Petr Velikij».

²⁰ Se t. ex. »Jekaterina ii» (Gamla: band 24, 1932, Nya: band 15, 1952) samt under uppslagsordet »Nikolaj» i båda upplagorna.

²¹ Jfr Black, 271 ff.

²² Gamla: band 2, »Alexandr I» (1926).

²³ Gamla: band 43, »Otetjestvennaja Vojna» (1939).

²⁴ Jfr Kalnins, 37 och Black, 272.

²⁵ Gamla: band 7, »Borodino» (1927).

t. ex. ej ens vid namn i artikeln om Alexander I. Utan kommentar påstås även, att ryssarna själva satte *Moskva* i brand. Krigets utgång förklaras vidare kort och gott med att Napoleon »genom svält och kyla förlorade 90 % av sina män» och att han därpå utsattes för ett uppror i Centraleuropa.²⁶

1936 sker en omsvängning i den officiella hållningen till kriget. 1937 dokumenteras detta i artikeln om Kutuzov, en artikel som visserligen ännu är kort (1/2 spalt) men som dock tilldelar honom en betydelsefull roll som anförare vid Borodino. De ryska truppernas heroism vid detta slag framhålls nu i motsats till tidigare.²⁷

1938 understryks tendensen än tydligare; sålunda ges nu den andra versionen av Moskvas brand: visserligen anses alltjämt ryssarna själva ha bränt ned staden, men nu ges en förklaring därtill. Under uppslagsordet »Moskva» står alltså:

»Att befolkningen begav sig ut ur Moskva och brände staden talar om dess patriotism, en patriotism, som tog sig uttryck i ett så långtgående offer som nedbrännande av sin hemstad, för att inte låta fienden använda stadens materiella resurser ...»²⁸

Namnet »Det fosterländska kriget» blir åter ett vedertaget begrepp. Krigets enastående ställning i den ryska historien befästs under andra världskriget (kriget mot tyskarna döps till »Det stora fosterländska kriget»). Denna position har bibehållits och framgår tydligt i den 2:a upplagans skildring: Det är inte längre svält, köld och uppror i Centraleuropa som besegrat Napoleon utan det ryska folkets heroiska kamp. I en entusiastisk artikel på 10 spalter av slaget vid Borodino görs detta nu till en rysk framgång!²⁹ I samband därmed prisas Kutuzovs genialitet, liksom den ryska härens väldiga tapperhet, stora skicklighet och höga moral. General Kutuzov själv behandlas nu i en 6 spalter lång artikel med helsidesbild och placeras in bland Rysslands stora söner.³⁰ Moskvas brand får nu sin tredje version genom att det klart uttrycks att fransmännen brände ned staden.³¹

Vid omvärderingen av det fosterländska kriget har, som synes, flera metoder använts: kriget upptar en ojämförligt mycket större plats i 2:a upplagan, t. ex. uppslagsorden »Kutuzov» och »Boro-

²⁶ Gamla: band 2, »Alexandr I» (1926).

²⁷ Gamla: band 35, »Kutuzov» (1937).

²⁸ Gamla: band 40, »Moskva», historik (1938).

²⁹ Nya: band 5, »Borodino» (1950).

³⁰ Nya: band 24, »Kutuzov» (1953).

³¹ Nya: band 28, »Moskva» (1954).

dino»; ett rikt bildmaterial har plockats fram, superlativer används och, allra mest anmärkningsvärt, historiska »fakta» skrivs om — slaget vid Borodino byter segrare, Moskväs brand byter upphovsmän.

Det är emellertid inte bara storryska personligheter och händelser, som blivit föremål för Sovjetencyklopedins omvärdering. Även i de övriga sovjetfolkens historia finns tydliga spår av den centraldirigerade pennans framfart.

Det ukrainska kosack- och bondeupproret på 1600-talet under hetmanen *Bogdan Chmel'nitskij* får sålunda en mycket negativ skildring i gamla upplagan. Chmel'nitskijs vädjan till Ryssland om hjälp mot Polen efter den framgångsrika frihetskampen innebar så småningom att Ukraina hamnade under ryskt protektorat. I den gamla upplagan anses denna frivilliga anslutning till den förhatliga tsarregimen som förräderi. Bogdan Chmel'nitskij betecknas därför som »... förrädare och ursinnig fiende till de revolterande ukrainska bönderna». Han stödde sig ej på bönderna utan enbart på feodal-klassen, med vars hjälp han sökte bli »självhärskande herre över Ukraina».³²

I och med anammandet av den storrysk-patriotiska synen på historien framstår Bogdan Chmel'nitskij däremot som en av de stora hjältarna i det sovjetiska folkets historia. Han karakteriseras i 2:a upplagan (1950) som »en framstående statsman, härförare och diplomat, organisatör och ledare för det ukrainska folkets frihetskrig mot det lågadliga Polen 1648—54».³³

Bogdan Chmel'nitskij har alltså omvärderats i positiv riktning. Ett än mer växlande öde har de kaukasiska bergfolkens store hjälte under 1800-talet, *Sjamil*, rönt.³⁴ Sjamil stod i spetsen för den s. k. »*murdismen*», en muhammedansk strömning, som dominerade i de kaukasiska bergen. Under 25 års tid ledde Sjamil en seg frihetskamp mot Tsarryssland, en kamp som slutade i nederlag. Denna strid får i den 1:a upplagan en mycket positiv skildring. Sjamil presenteras som »ledare för de kaukasiska bergfolkens frihetsrörelse riktad mot Tsarrysslands kolonialpolitik». Han framställs som en stor folkleddare, härförare och politiker.³⁵

I 2:a upplagans artikel om *murdismen* kallas denna »den mest krigiska av islams reaktionära strömningar». Frihetskriget påstås

³² Gamla: band 6, »Bogdan Chmel'nitskij» (1927).

³³ Nya: band 5, »Bogdan Chmel'nitskij» (1950).

³⁴ Jfr Black, 109 ff.

³⁵ Gamla: band 61, »Sjamil» (1934).

här vara framprovocerat av turkiska agenter. Sjamil nämns utan kommentar som en av ledarna för mordismen.³⁶ Man hänvisar därvid till uppslagsordet »Sjamil». Bandet om denne kom emellertid ej ut förrän 1957, alltså efter avstaliniseringen. Patriotismen har där modifierats, man prisar åter Sjamil och bortser från att hans kamp fördes mot Storryssland. Åter finner man honom alltså som »ledare för bergsbornas frihetsrörelse i Dagestan och Tjetjnj». Man får även veta, att Marx och Engels sympatiserade med den murdistiska frihetsrörelsen.³⁷

Hela det problem det här är fråga om har av teoretiker formulerats med orden »det mindre onda». Annekteringen av Ukraina m. fl. icke ryska trakter betraktades av rena marxister såsom något »absolut ont» — ett utslag av den tsaristiska imperialismen. 1937 började denna uppfattning ifrågasättas genom uppkomsten av termen »det mindre onda». I bakgrunden låg ett olösligt dilemma för sovjetiska historiker: annekteringen av icke ryska folk till det tsaristiska »folkfängelset» måste visserligen betraktas som förkastlig; å andra sidan måste det vara »en mycket stor lycka» för dessa folk att få höra till den avancerade ryska kulturen och så småningom till den ryska revolutionsrörelsen. Enligt den ärkepatriotiska historiesynen förvandlas emellertid mellansteget »det mindre onda» till »det absolut goda».³⁸

Omvärderingen av de nationella frihetshjältarna skedde alltså helt i överensstämmelse med inlemmandet av patriotismen i partilinjen under mitten av trettioalet. Reaktionen blev omedelbar inom alla områden och inom några år gick all historia i den storryska tankens tecken. Vissa anpassningssvårigheter kan spåras och omställningen går, som nämnts, ibland i etapper, t. ex. Moskvas brand.

Ganska påtaglig är eftersläpningen vad beträffar bedömningen av *Mazepa*, den ukrainske kosackhövdingen. 1:a upplagens version av *Mazepa* utkom först i mars 1938 men innehåller en förvånansvärt mild och saklig skildring. Det konstateras, att han aktivt deltagit i Peter I:s krig mot Turkiet och Sverige, att han emellertid så småningom råkat i opposition mot Peter I och sålunda ingått förbund med Karl XII.³⁹ Nya upplagan däremot är mycket agitatorisk och *Mazepa* förklaras här vara förrädare av sitt fosterland.⁴⁰

³⁶ Nya: band 28, »Murdizm» (1954).

³⁷ Nya: band 47, »Sjamil» (1957).

³⁸ Jfr Black, 107 ff.

³⁹ Gamla: band 37, »Mazepa» (1938).

⁴⁰ Nya: band 26, »Mazepa» (1954).

En liknande eftersläpning kan även påvisas på ett område inom det teoretiskt-historiska planet. En för sin tid anmärkningsvärt ortodox marxistisk syn på »*personlighetens roll i historien*» framträder i det ovan nämnda bandet från mars 1938. Klasskampen och proletarietets känslor understryks som avgörande faktorer i historien. Historiska personligheters självständiga inflytande på den historiska utvecklingen förnekas:

»Om Napoleon ej hade funnits, hade hans plats intagits av någon annan. Detta står utom tvivel, ty alltid, när det krävs en sådan man, har man funnit honom: Caesar, Augustus, Cromwell osv.»

Däremot betonas givetvis Lenins och Stalins roller och deras betydelse för revolutionen och uppbyggandet av det kommunistiska samhället.⁴¹

En helt annan ton dominerar emellertid den nya upplagens artikel om personlighetens roll, en artikel som snarast utgör ett försvar för Stalins diktatur:

»Personlighetens roll i historien — en plats i historien, som uppfylls av en personlighet, som tidigare, bättre samt mer ingående och fullständigt än andra inser nya behov i utvecklingen av samhället, inser nödvändigheten av förändringar i de existerande förhållandena och som mer bestämt än andra kämpar för detta, kan finna och anvisa krafter, vägar och medel för att förverkliga de uppgifter, inför vilka samhället, folket och klassen står.»⁴²

En nyansskillnad i behandlingen av personligheten är vidare, att artikeln i nya upplagan står att finna under uppslagsordet »Personlighetens roll i historien» medan i gamla upplagan motsvarande artikel står under uppslagsordet »Personlighet». Notabelt är, att det starka betonandet av personlighetens roll verkligen sker i nya upplagan, fastän det aktuella bandet ej utkom förrän i september 1955, då ju doktrinen om det kollektiva ledarskapet alltsedan Stalins död hade varit den ledande i Sovjetunionen. Även i detta fall är det alltså fråga om en eftersläpning. Denna fortsatte ytterligare: efter Chrusjtjovs utrensningar 1956—58 nämndes det kollektiva ledarskapet allt mindre och Chrusjtjovs egen person föreföll att bli alltmer dominerande. Ändå tituleras motsvarande artikel i Lilla Sovjetencyklopedin (1959) »Folkmassornas och personlighetens roll i historien» (märk ordningsföljden!).⁴³

⁴¹ Jfr Black, 77; Gamla: band 37, »Litjnost» (1938).

⁴² Nya: band 36, »Rol Litjnosti v istorii» (1955).

⁴³ Lilla: band 7, »Rol narodnych mass i litjnosti v istorii» (1959).

Kanske kan det förefalla förvånande, att detta teoretiska spörsmål ges sådan plats, men det är i själva verket typiskt för Sovjetencyklopedin, att dylika företeelser ingående behandlas, liksom olika honnörssord och slagord, som är väsentliga för centraldirigerade kampanjer.

Nationella minoriteter

Den storryska patriotismens etablerande märktes inte endast utåt eller i omvärderingen av historiska personligheter; den kom några år senare att även rikta sig mot de nationella minoriteterna i Sovjetunionen. Flera av dessa minoritetsgrupper fick under kriget, då deras solidaritet ifrågasattes av ledningen, utstå svåra umbäranden. Flera befolkningsgrupper deporterades helt enkelt inåt landet och österut, där de gjorde mindre »skada». En del av de deporterade folken har efter Stalins död vunnit återupprättelse och även fått flytta tillbaka till sina forna hemtrakter, men många tycks för alltid vara utplånade ur Sovjetunionens historia. Så är fallet med t. ex. Volgatyskarna och Krimtatarerna.⁴⁴ De senare uppges i gamla upplagan (1937) utgöra 23 % av Krims befolkning och betraktas som halvöns urbefolkning. De presenteras i en utförlig artikel, där särskilda kapitel även upptar deras språk, litteratur och konst.⁴⁵ Efter kriget är de strukna ur folks medvetande. Nya upplagan (1953) förklarar kort och gott, att Krims befolkning utgörs av ryssar och ukrainare.⁴⁶

Typiskt är Stora Sovjetencyklopedins sätt att behandla *Karatjabefolkningen*.⁴⁷ I juli 1937 kom första upplagens omfattande artikel om denna kaukasiska folkgrupp under rubriken »Det karatjajska autonoma området». Artikeln omfattar en fysisk-geografisk översikt, ett kapitel om befolkningen, en ekonomisk och en historisk översikt; dessutom står som särskilda uppslagsord den karatjajska litteraturen samt det karatjajska språket.⁴⁸ Efter detta är det onekligen chockerande att i den nya upplagan (1953) över huvud taget inte finna karatjajerna som uppslagsord.

I och med avstaliniseringen återupprättas emellertid karatjajerna och detta återspeglas på ett märkligt sätt i supplementet till nya

⁴⁴ Leonhard, 168; hösten 1964 blev volgatyskarna till en del politiskt rehabiliterade.

⁴⁵ Gamla: band 35, »Krimskie Tatary» (1937).

⁴⁶ Nya: band 23, »Krimskie Tatary» (1953).

⁴⁷ Leonhard, 168.

⁴⁸ Gamla: band 32, »Karatjajska avtonomnaja oblast» (1937).

upplagan (1958). Under rubriken »Karatjaj-Tjerkessiska autonoma området» lämnas åter en mångfacetterad beskrivning. Befolkningsavsnittet nämner försiktigtvis inga siffror om befolkningens sammansättning till skillnad från gamla upplagan. Den historiska översikten är förhållandevis knapp och har det vanliga innehållet: arbetarnas kamp för kommunismens etablerande i området och de stora framstegen i ekonomiskt och kulturellt avseende under sovjetregimen. Ingenting nämns om befolkningens öde under kriget. Områdets historia mellan trettio- och femtioalet berörs över huvud taget ej. Att alla rättigheter som autonomt område under en lång tid berövades det, nämns ej; det antyds endast genom följande kommentar:

»Enligt en ukas av den 9 januari 1957 från Högsta Sovjets presidium i USSR skapades det förenade karatjaj-tjerkessiska autonoma området.»⁴⁹

Ett parallellfall till karatjajerna är *kalmuckerna*, ett folk vid Kaspiska havet, som utförligt behandlas i gamla upplagan (1937), som är försvunna i nya upplagan (1953) och som återkommer i supplementet (1958).⁵⁰

Anmärkningsvärt i den senare versionen är det förhållandevis stora utrymme, som ägnas åt kampen mot de »feodala elementen» och andra icke-kommunister i början av trettioalet. Den gamla upplagan nämner ej denna kamp som något verkligt problem, utan konstaterar endast, att likvideringen av kulaker framgångsrikt slutfördes i början av trettioalet. I supplementet däremot står att läsa, att det stora socialistiska uppbyggnadsarbetet vid denna tid stördes av »banditförband, som värvades från feodala kulak- och nationalistiska element».

Det sista stycket är unikt i sitt slag, då likvideringen av kalmuckerna under kriget här öppet nämns:

»1936 ombildades det kalmuckska autonoma området till Kalmuckska Sovjetiska Socialistiska Republiken inom RSFSR. 1944 likviderades republiken. Den 9 januari 1957 bildades enligt en ukas från Högsta Sovjets presidium det Kalmuckska Autonoma Området inom RSFSR.»⁵¹

Även det turkiska folkslaget *balkarerna* rönt samma öde under

⁴⁹ Nya: suppl. »Karatjajo-Tjerkesskaja avtonomnaja oblast» (1958).

⁵⁰ Gamla: band 30, »Kalmyki» (1937).

⁵¹ Nya: suppl., »Kalmyki» (1958); (1958 blev området autonom republik).

kriget och behandlingen av dem i Sovjetencyklopedin är exakt densamma som den av karatjajerna och kalmuckerna.⁵²

När man berör minoriteter i Sovjetunionen, kan man ej undgå att komma in på *judefrågan*. De nuvarande sovjetiska ledarna slår bestämt ifrån sig, då det hävdas, att det råder *antisemitism* i Sovjetunionen. Ett förnekande av denna företeelse torde emellertid vara orealistisk. Antisemitismen är något som är djupt rotat i rysk tradition. Under 1700- och 1800-talen, då den var tillfälligt på tillbakagång i Västeuropa, hade den sin högberg i Östeuropa och särskilt i Ryssland. De sovjetiska ledarna tog redan från början avstånd från den gamla regimens antisemitism. Detta framkommer i gamla upplagan av Stora Sovjetencyklopedin (1932) redan genom längden på dess artikel. Uppslagsordet »Judar» upptar sålunda inte mindre än ungefär 110 spalter (!) — artikeln förefaller nästan demonstrativt lång. Den omfattar bl. a. 2 spalter antropologisk översikt, 70 spalter historisk översikt med redogörelse för judarnas förhållanden över hela världen, 17 spalter om judarna i Sovjetunionen (deras sociala struktur, deras roll i den socialistiska uppbyggnaden osv.) samt några spalter statistik. Vidare innehåller bandet drygt 30 spalter under olika uppslagsord om judisk litteratur, konst, språk m. m. Särskilt intressant är härvid beskrivningen av den ryska tsarregimens behandling av judarna i Ryssland. Regimens judelagstiftning fördöms kraftigt och förklaras vara »ett resultat av hela dess antisemitiska politik», vilken i sin tur var »uttryck för dess allmänna nationalitetspolitik i förhållande till alla 'icke-folk', vilka den förtryckte, plundrade och exploaterade i det att den på ett våldsamt sätt inplanterade ryskt statskick».⁵³

Samma fördömande av antisemitismen finner man för övrigt under uppslagsordet »Antisemitism» (1926), vilket upptar 8 spalter. Där framhålls:

»I Ryssland sprems antisemitismen senare än i andra länder, men den nådde under åren närmast före revolutionen sin kulmen.»⁵⁴

Givetvis fördömer även den nya upplagan antisemitismen, såväl den internationella som den ryska under tsartiden och det hävdas, att Sovjetunionen genom den leninistisk-stalinistiska nationalitetspolitiken utplånat alla nationella orättvisor inom landet.⁵⁵ (Ett led

⁵² Gamla: band 4, »Balkartsy» (1926) och Nya: suppl., »Balkartsy» (1958).

⁵³ Gamla: band 24, »Jevrei» (1932).

⁵⁴ Gamla: band 3, »Antisemitism» (1926).

⁵⁵ Nya: band 3, »Antisemitism» (1950).

i denna politik var etablerandet av »Judiska Autonoma Området» norr om Mansjuriet, dit emellertid endast 163.000 av de 2,2 milj. judarna i landet har flyttat.)⁵⁶

Artikeln »Judar» i nya upplagan (1952) omfattar endast 4 spalter, vilket får gamla upplagens version att förefalla orimligt stor. Gamla upplagens överdrivet långa artikel kan till en del vara betingad av den väldiga satsning, som vid den tiden pågick, för att genomföra den första femårsplanen, i vilken nationalitetspolitiken hade stor betydelse. Ett betonande av solidariteten, även bland minoriteterna, ansågs väsentligt, varför dessas roll kraftigt framhölls. I judarnas fall får denna tendens en sådan omfattning, att man nästan tycker sig ana en kampanj, något som emellertid ej kan bestyrkas.

Med tanke på den stora misstänksamhet mot Sovjetunionens folkminoriteter, som uppkom under kriget och bestod till Stalins död, är det naturligt, att även judarna sköts i bakgrunden och att de intar en blygsam position i nya upplagan av Stora Sovjetencyklopedin.

Revolutionärer och socialister

Under uppslagsordet »Judar» nämns ofta det judiska socialistpartiet *Bund*, som har spelat en stor roll i socialismens historia. *Bund* var beteckningen på det för judarna i Polen, Litauen och Ryssland gemensamma arbetarförbundet under 1800-talet.⁵⁷ I skildringen av *Bund* i den gamla upplagan (hela 18 spalter) skönjs en tendens, som vi skall märka är genomgående i gamla upplagens syn på socialistiska och revolutionära rörelser utanför det kommunistiska partiet. Förvånansvärt stor tolerans och måttfullhet präglar alla artiklar i detta ämne, vilka utkommit under tiden före Stalins utrensningar. *Bund* ges alltså en mycket stor plats och dess utveckling som parti och i relationerna till det ryska partiet följs noggrant upp under olika skeden. Kriser och nya tendenser inom partiet nämns utan de kategoriska fördömanden, som kunde ligga nära till hands.⁵⁸

Nya upplagan (1951) ägnar endast 3 spalter åt *Bund*. Den agitatoriska tonen är genomgående. Redan i inledningen presenteras *Bund* som »ett småborgerligt, opportunistiskt, nationalistiskt parti, som utgjorde en agentur för bourgeoisie inom arbetarklassen».⁵⁹

Ytterligare en väsentlig skillnad mellan de båda versionerna är litteraturförteckningen: gamla upplagan har sålunda en rik förteck-

⁵⁶ Kalnins, 99.

⁵⁸ Gamla: band 8, »Bund» (1927).

⁵⁷ Kalnins, 52.

⁵⁹ Nya: band 6, »Bund» (1951).

ning, som torde ge en hel del skilda aspekter på det judiska partiet; den innehåller 13 olika författare, medan nya upplagan endast tar upp verk av Lenin och Stalin.

Samma skillnad mellan upplagorna hittar man i bedömningen av anarkisten *Bakunin*. Första upplagan (1926) presenterar honom utan subjektiva omdömen som »revolutionär—anarkist». På 10 spalter illustrerade med en helsidesbild behandlas Bakunins ideologi. Artikeln formar sig till en systematisk jämförelse mellan anarkismen och marxismen och man understryker de punkter, på vilka de båda ideologierna främst skiljer sig från varandra: förhållandet till staten, till proletarietets diktatur och till den politiska kampen.⁶⁰

Stalins polemiska inställning till alla avvikande ideologier framkommer däremot med all önskvärd tydlighet i andra upplagans version: Bakunin var »anarkismens ideolog, en ursinnig fiende till marxismen». Hans politiska åsikter kallas »anarkistiska, småborgerliga, mot arbetarklassen och marxismen fientliga ideologier».⁶¹

Båda de senast citerade artiklarna ur nya upplagan har utkommit omkring 1950, alltså under de intensiva år närmast före Stalins död, då nya utrensningar förbereddes och varje »avvikelse» även av åtminstone utåt sett obetydlig art, bestraffades strängt. Denna stämning förklarar den oerhört agitatoriska atmosfär, som råder i alla artiklar utgivna vid denna tid.⁶²

Den engelska *chartiströrelsen* på 1800-talet behandlas av Stora Sovjetencyklopedin med artiklar från respektive 1934 och 1957. Den senare artikeln är alltså tryckt under avstaliniseringen och man kan vänta sig en viss modifikation. Den är mycket riktigt moderat än den förmodligen skulle ha varit 5 år tidigare, men avvikelsen från gamla upplagans version är ändå tydlig. Denna behandlar chartisterna på 9 sidor på det systematiska sätt, som är karakteristiskt för denna tid. En röd tråd i skildringen är chartismens väldiga historiska betydelse som det första proletära partiet i världen. Ett par gånger citeras Lenins ord om chartisterna: »den första utbredda, politiskt utformade, proletära rörelsen av verkligt massformat». Den splittring, som så småningom försvagade rörelsen, samt det engelska proletarietets allmänna »förborgerligande» framhålls visserligen och bestyrks med Marx- och Engels citat, men man låter inte dessa företeelser minska chartismens betydelse som

⁶⁰ Gamla: band 4, »Bakunin» (1926).

⁶¹ Nya: band 4, »Bakunin» (1950).

⁶² Jfr Leonhard, 50 ff.

föregångare till den internationella arbetarrörelsen.⁶³ Nya upplagan (endast 3 spalter) fäster förvisso stort avseende vid chartismen som förebild för arbetarrörelsen och prisar dess kamp mot kapitalismen, men understryker kraftigare än den gamla upplagan dess brister. Omogenhet, utopism, brist på ledare samt det faktum att de flesta ledarna »var främmande för socialismen» understryks som väsentliga orsaker till chartismens förfall.⁶⁴

Ytterligare en orsak (förutom tidsfaktorn) till att skillnaderna mellan upplagorna beträffande den engelska chartismen ej är så stor torde vara, att ämnet ju ej direkt berör Sovjetunionen på samma vis som t. ex. Bund eller Bakunin och sålunda ej är lika brännbart. En parallell till chartismen är i detta avseende *Pariskommunen*. Ej heller under detta uppslagsord döljer sig några principiella skillnader. Vi har här att göra med en mer polemisk, stalinistisk version i gamla upplagan (1939) och en något moderatere i den nya (1955). Sålunda är i den gamla upplagens version insprängt flera stalin-citat, t. ex. om ledningen av Pariskommunen: han hävdade, att denna var »delad mellan två partier, av vilka inget kan kallas kommunistiskt». Pariskommunens revolutionära kommitté anklagas för obeslutsamhet i en del frågor, omständigheter som anges som huvudorsak till kommunens undergång efter 2 månader.⁶⁵ I ett av dessa fall utgör nya upplagens version en modifikation, då den söker förklara den revolutionära kommitténs underlåtenhet att omedelbart anfälla Versailles. Det hävdas, att man ej gjorde detta anfall, emedan man inte ville utsträcka det pågående inbördeskriget.⁶⁶ Som nämnts finns inga principiella skillnader mellan de båda versionerna om Pariskommunen, men det är uppenbart, att den senare upplagan ger den en större historisk betydelse, då dess artikel omfattar 8 spalter, medan den gamla upplagens endast upptar 2 spalter.

Den genomgående tendensen — en moderatere version från tjugotalet och halva trettioalet samt en mer polemisk efterkrigsversion — återkommer i hög grad i artikeln om den tyske socialdemokraten *Bernstein*. Andra namn, som rönt samma behandling, är den franske revolutionären *Auguste Blanqui* samt de svenska socialisterna *Hjalmar Branting* och *Karl Kilbom*. Ett kuriosum beträffande de två senare är, att Karl Kilbom skrev den gamla upplagens 2 1/2 spalter

⁶³ Gamla: band 61, »Tjartizm» (1934).

⁶⁴ Nya: band 47, »Tjartizm» (1957).

⁶⁵ Gamla: band 44, »Parizjskaja kommuna» (1939).

⁶⁶ Nya: band 32, »Parizjskaja kommuna» (1955).

långa artikel om Hjalmar Branting (1927), för att sedan själv fördömas år 1934 och vara helt försvunnen i den nya upplagan.

Konstnärer

Kulturarbetarna i Sovjetunionen har ständigt pendlat mellan hopp och fruktan, betingade av de »tövådersperioder» respektive den åtstramning, som växelvis inträffat i partiets kulturpolitik.

Under den tid som Sovjetencyklopedin utgivits har många olika faktorer bestämt dess inställning till kulturen. Utrensningar, kriget, Stalins nycker samt avstaliniseringen har spelat in här likaväl som inom tidigare berörda ämnesområden.

De stora ryska författarna under 1800-talet är givetvis alltför avhållna för att kunna omvärderas; ingen regim torde kunna göra slut på det ryska folkets kärlek till Pusjkin, Gogol, Tolstoj, Dostojevskij eller Tjechov. Nyanser är dock lätta att hitta i bedömningen av t. ex. *Dostojevskij*. Gamla upplagan (1931) har sålunda en vederbörligen brett upplagd artikel på 16 spalter med helsidesbild och presenterar i inledningen Dostojevskij som »... en av de största författarna i Ryssland och i hela världen». Dostojevskijs stora melankoli, bottande i hans sökande efter förklaringen till »människans lidande» och »det onda», måste givetvis av kommunistiska bedömare betraktas som »dekadent», men trots detta fälls det inte några polemiska omdömen. Det ligger i stället en medlidsam stämning över artikeln.⁶⁷ Den stalinistiska versionen däremot går givetvis hårdare fram. Dostojevskij ägnas här endast 6 spalter, illustrerade med en halvspaltsbild, och den store författarens farlighet genom hans »dekadenta sidor» understryks. Som slutkläm på artikeln står att läsa följande:

»Maxim Gorkijs kamp mot de reaktionära sidorna i Dostojevskijs verk och dessas kanoniserande genom Dostojevskijs vapendragare inom den moderna utländska reaktionen har fortsatt av sovjetiska författare och av den sovjetiska litteraturkritiken.»⁶⁸

Anton Tjechov behandlas i band 61 (1934) av den gamla upplagan på 10 sidor med en helsidesbild. Tjechovs storhet förnekas naturligtvis inte, men hans brist på intresse för den proletära kampen påpekas och fördöms. I sista stycket står att läsa:

»De tjechovska stämningarna, framkallade av en psykologi, som innebär vägran att kämpa, kan ej komma ett segrande proletariat

⁶⁷ Gamla: band 23, »Dostojevskij» (1931).

⁶⁸ Nya: band 15, »Dostojevskij» (1952).

nära. Men Tjechovs verk förblir för oss ett oöverträffat konstnärligt dokument, som dissekterar just de missbildningar i det ryska livet . . ., som hade det värsta inflytandet på intelligensian, och den moraliska sjukligheten hos de grupper, som förkastade den enda utvägen — den proletära revolutionens väg.»⁶⁹

I nya upplagan, som utkom 1957 och alltså är efterstalinistisk, är artikeln om Tjechov ungefär lika lång. Man nonchalerar ej Tjechovs ideologiska brister, men man söker påvisa, att de ej var särskilt påfallande. Om denna tendens vittnar följande citat:

»Under andra hälften av 90-talet och början av 1900-talet ägnar Tjechov i sina verk allt större intresse åt borgerliga och bonde-temata. Detta vittnar om social mognad och gott socialt väderkorn hos konstnären under de år, då den första ryska borgerligt-demokratiska revolutionen förbereddes.»⁷⁰

Den kanske mest uppenbara skillnaden i värderingen av Tjechov framkommer emellertid i artiklarnas själva inledning:

Gamla upplagan: »Tjechov, Anton Pavlovitj . . . — rysk författare . . .»

Nya upplagan: »Tjechov, Anton Pavlovitj . . . — stor rysk författare . . .»

En författare, som förståeligt nog blivit föremål för debatt, är nobelpristagaren år 1933 *Ivan Bunin*. Gamla upplagans skildring av honom utkom 1927 och är helt i linje med sin tid, förhållandevis objektiv. Bunin beröms för »driven stil och frasering, kompression och energi i talet», han anses »målerisk» och har »stark känsla». Det framhålls, att Bunin förhöll sig fientlig till Oktoberrevolutionen, men något försonande ligger ändå över hela artikeln.⁷¹ I nya upplagan utkom det aktuella bandet 1951, således under den intensiva stalinterrorn. Beskrivningen av Bunin är agitatoriskt negativ. Bunins litterära förtjänster understryks ej som i gamla upplagan. Anmärkningsvärt är även, att ingen som helst litteraturanvisning ges i nya upplagans artikel om Bunin.⁷²

En jämförelse mellan Stora Sovjetencyklopedins båda artiklar om *Ilja Ehrenburg* blir något haltande, då man måste ha i åtanke, att författaren vid tiden för den första upplagans artikel (1933) ännu stod i början av sin karriär. Artiklarna har emellertid ändå sitt intresse, då flera verk från tjugotalet bedöms i båda upplagorna. Gamla upplagan förhåller sig reserverad till Ehrenburg: » . . . han bemötte revolutionen 1917 som antibolsjevik, men erkände 1921

⁶⁹ Gamla: band 61, »Tjechov» (1934).

⁷⁰ Nya: band 47, »Tjechov» (1957).

⁷¹ Gamla: band 8, »Bunin» (1927).

⁷² Nya: band 6, »Bunin» (1951).

kapitalismens undergång.» Ett par av hans romaner, t. ex. »Nikolaj Kurbovs liv och undergång», betraktas som en skarp kritik mot kapitalismen, men de anses även visa en alltför stor medkänsla med revolutionens offer, en medkänsla som tenderar att övergå i kritik mot kommunismen. Ehrenburg beskylls vidare för ytlighet; han tränger ej ned på djupet tillräckligt. Författarens anpassningsförmåga uppmärksammas dock i sista stycket:

»Under de senaste åren har författaren emellertid börjat bättre förstå vår socialistiska uppbyggnad och börjat avslöja den brutala vita emigrationens provokativa verksamhet.»⁷³

Då nya upplagens band om Ehrenburg kom ut (1957), hade han hunnit skaffa sig ett stort namn i sovjetisk litteratur och han behandlas därför helt naturligt utförligare än på trettioalet. Därvid är emellertid värt att notera, att ingenting över huvud taget nämns om hans »antibolsjevikiska» inställning till revolutionen. Ett stort antal verk från författarens »antibolsjevikiska» tid nämns utan någon kritik. Om »Nikolaj Kurbov» m. fl. verk ges följande mångtydiga omdöme:

»Som grund till en del verk från denna tid ligger tanken om motsägelser mellan den revolutionära verkligheten och humaniteten.»

All Ehrenburgs verksamhet under resor, som korrespondent o. s. v. beskrivs ganska utförligt och i helt positiva ordalag.⁷⁴ Hela denna omvärdering torde emellertid snarare få ses mot bakgrund av Ehrenburgs smidighet och anpassningsförmåga än av en omvärdering från partihåll.

Även musiken har varit och är ett känsligt kapitel inom rysk kulturpolitik, och bland de mest »omdebatterade» (ett inadekvat ord i en totalitär stat) företeelserna är *impressionismen*, som har rönt ett växlande öde vad beträffar partiets inställning till densamma. Under tjugotalet dömdes den ej särskilt hårt, en tendens som kvarstår i en artikel i Sovjetencyklopedin från 1930 om den franske tonsättaren *Claude Debussy*, en av de främsta representanterna för impressionismen. Denna artikel är i stort sett positiv och Debussys musik benämns bl. a. »raffinerad».⁷⁵ På trettioalet hårdnar politiken avsevärt och man finner under uppslagsordet »Impressionism» (1937) mycket hårda angrepp. Musiken är därvid den konst- art, som bedöms allra hårdast. Impressionismen inom musiken kal-

⁷³ Gamla: band 64, »Ehrenburg» (1933).

⁷⁴ Nya: band 49, »Ehrenburg» (1957). ⁷⁵ Gamla: band 20, »Debjussi» (1930).

las ett »uttryck för det allmänna förfallet i europeisk musikkultur».⁷⁶ Kritiken skärps alltmer, för att kulminera under den »ultra-stalinistiska» perioden. Under samma uppslagsord står 1952 att finna följande fördömande ord:

»Dekadent riktning inom den borgerliga konsten, som uppstod under andra hälften av 1800-talet. Impressionismen är ett resultat av den påbörjade upplösningen av den borgerliga kulturen (Se 'Dekadens').»

Om musiken står:

»För den impressionistiska musiken är karakteristiskt fluktuation, löshet i formen, förfall i den komponerade logiken . . . I impressionisternas musik utsuddas ofta skillnaden mellan fasta och vaga ljud och harmonier, d. v. s. störtas själva grunden för det harmoniska systemet.»⁷⁷

Som en typisk representant för denna »dekadens» nämns fransmannen *Maurice Ravel*. Om denne står emellertid följande att läsa 1955: »— framstående fransk kompositör». Det nämns visserligen, att Ravel i unga år tillhörde en pariskrets ur konstnärsintelligensian, som skapade »dekadent konst», men i övrigt ges endast positiva omdömen om Ravels verk och levnad. Efter Stalins död har sålunda skett en tydlig omsvängning till impressionismens förmån. Denna tendens har bestått, något som tydligt framkommer i Lilla Sovjetencyklopedins moderata sätt att beskriva impressionismen:

»Konstnärlig strömning under andra hälften av 1800-talet samt under 1900-talet . . . Dess huvudmål är att överföra förbiflygande intryck, förnumna av konstnärens subjektiva känslor.»

Emellertid lyckas man i slutet få in en fras om att impressionismen är »förbunden med den borgerliga kulturens förfall».⁷⁸

Ett motsvarande förfaringssätt från encyklopedins sida kan iakttagas beträffande de stora ryska kompositörerna *Sjostakovitj* och *Chatjaturian*. Behandlingen av dem är i viss mån ett parallellfall till den behandling Ehrenburg fått, då de vid tiden för gamla uppslagans artiklar (resp. 1933 och 1935) ännu var unga.⁷⁹ Dessa artiklar har en relativt försonlig ton, men ett år senare fördömdes särskilt *Sjostakovitj* från officiellt partihåll. De båda kompositörerna

⁷⁶ Gamla: band 28, »Impressionizm» (1937).

⁷⁷ Nya: band 17, »Impressionizm» (1952).

⁷⁸ Nya: band 36, »Ravel» (1955).

⁷⁹ Gamla: band 62, »Sjostakovitj» (1933) och Gamla: band 59, »Chatjaturian» (1935).

har sedan haft att utkämpa en ständig, ofta förödmjukande kamp för sin konstnärliga existens.⁸⁰ Efter avstaliniseringen har trycket lättat och de ägnas var sin beundrande artikel i nya upplagan (1957).⁸¹

Inte heller målarna har sluppit undan omvärderingar. Betecknande är behandlingen av den världsberömde *Marc Chagall*. Chagall ägnas i gamla upplagan en förhållandevis uppskattande artikel (med tanke på att han tillhörde den »vita emigrationen»). Sålunda prisas hans talang och man fördömer ej hans landsflykt:

»han är naturaliserad i Frankrike, men har ej förlorat kontakten med den sovjetiska allmänheten.»⁸²

Efter några år fördöms emellertid Chagall och står sålunda ej att finna i nya upplagan (ej heller i supplementet eller i Lilla Sovjetencyklopedin).

Den store regissören *Meyerhold*, som arresterades under utrensningen vid slutet av trettioalet och avrättades, saknas helt i Stora Sovjetencyklopedins båda upplagor (de aktuella banden utkom 1938 resp. 1954) men är återuppräktad i supplementet (1958), där han presenteras som »en framstående sovjetisk regissör». Man nämner emellertid som ett negativt drag, att hans skapande hade »en motsägelsefull karaktär». Detta ledde till att han »förlorade kontakten med åskådarna. 1938 stängdes hans teater». Av denna formulering får man alltså intrycket, att teatern stängdes på grund av den förlorade kontakten med åskådarna, något som ingalunda torde ha varit fallet. Det talas vidare om hans anställning som regissör hos Stanislavskij i Moskva. Inget nämns om hans arrestering och avrättning.⁸³

Synen på utlandet och dess historia samt Sovjetunionens förhållande till omvärlden

Utländska revolutionärer och socialister har behandlats i det föregående, men ett minst lika intressant studium utgör Sovjetencyklopedins syn på det kapitalistiska utlandet och dess historia. Den utländska historien indelas givetvis i stor utsträckning i enlighet med det marxistiska periodiseringssystem, som berördes under kapitlet »Rysk historia». I och med uppkomsten av patriotismen fick emellertid aktuella personers eller länders förhållande till Ryssland en minst lika avgörande inverkan på bedömningen av utlandet

⁸⁰ Jfr Wolfe, 127 ff.

⁸¹ Nya: band 48, »Sjostakovitj» (1957) och Nya: band 46, »Chatjaturian» (1957).

⁸² Gamla: band 61, »Sjagal» (1934).

⁸³ Nya: suppl., »Mejerhold» (1958); jfr Wolfe 131.

som ideologiska faktorer redan hade. Detta framkommer tydligt beträffande *Napoleon I* (jfr avsnittet om det fosterländska kriget). I gamla upplagan (1939) har — märkligt nog — de ryskpatriotiska aspekterna på Napoleon ännu ej tagit överhanden. Kejsarens stora militärhistoriska betydelse framhålls i stället. Hans krigskonst betraktas som epokgörande för hela 1800-talet. Artikelns längd (30 spalter) säger allt om den respekt, med vilken han ännu sågs.⁸⁴ Nya upplagan ägnar honom endast 5 1/2 spalter. Han erkänns visserligen vara en stor fältherre, men det påpekas, att han ändå helt kom till korta vid konfrontationen med de ryska stridskrafterna.⁸⁵

Belysande för graden av sovjetisk agitation mot utlandet är artiklarna i Stora Sovjetencyklopedin om »*Kosmopolitism*». I gamla upplagens band 34 (1937) har termen ännu ej blivit det slagträ, som den så småningom skulle bli. Det förklaras helt sakligt att uttrycket har sitt ursprung i Grekland och att kosmpolitismen är idén om ett fosterland, som sträcker sig över hela världen. Till detta fogas följande kommentar:

»För arbetarklassen i alla länder utgöres fosterlandet av det land, i vilket proletariatets diktatur är upprättad.» (alltså Sovjetunionen, förf. komm.)⁸⁶

Denna kommentar förefaller vara en vink om den kommande nationalismen och är onekligen skickligt formulerad i all sin mångtydighet. Efter kriget blev ordet »kosmopolit» ett skällsord, något av det värsta man kunde beskyllas för. Nya upplagan (1953) betraktar i en förhållandevis omfattande artikel (3 spalter) kosmopolitismen som »en reaktionär borgerlig ideologi, som förnekar nationella traditioner och nationell suveränitet».⁸⁷

Det mest intressanta stüdiat under rubriken »Utlandet» måste dock givetvis vara synen på USA i Sovjetencyklopedin. Bedömningen har helt naturligt och i analogi med det föregående varit långt ifrån likadan hela tiden. USA:s 1800-talshistoria har bedömts ungefär efter samma normer som Europa har använt. Slaveriet fördöms och *Abraham Lincoln* framstår som den store mannen. Skildringen av den amerikanske presidenten är således genomgående positiv i båda upplagorna. Han betraktas som en folkets man, som

⁸⁴ Gamla: band 41, »Napoleon» (1939).

⁸⁵ Nya: band 29, »Napoleon» (1954).

⁸⁶ Gamla: band 34, »Kosmopolitizm» (1937).

⁸⁷ Nya: band 23, »Kosmopolitism» (1953).

gick arbetarklassens och slavarnas ärenden mot kapitalisterna-feodalisterna-slavägarna.⁸⁸

Det är egentligen i och med 1900-talets början som de verkliga brytningarna sker och omvärderingarna börjar. Belysande är i detta sammanhang bedömningen av president *Woodrow Wilson*. Gamla upplagans version utkom 1930. Här beskrivs Wilson som en skicklig jurist och statsvetare, som även förmådde tillämpa sina kunskaper i praktiken. Amerikas hållning under första världskriget förklaras i samma artikel. Neutraliteten bedöms som ärlig och ej tillkommen av profitintressen. Inträdet i kriget förklaras med det tyska oinskränkta u-båtskriget. Wilson framställs som en stor fredsälskare, och man pekar bl. a. på en positiv skrivelse från den amerikanske presidenten till det sovjetiska kommunistpartiets 4:e partikongress. Vidare framhålls, att han önskade förhandlingar med bolsjevikerna. Det påpekas emellertid, att Wilson i praktiken vanligen ej ådagalade samma storslagna egenskaper, som kom fram i hans yttranden, tal och skrifter. Det påpekas också, att han till sist förlorade greppet kring de praktiska händelserna.⁸⁹

Man behöver ej läsa många rader i nya upplagans Wilson-biografi för att förstå, när den är utkommen (1951): Wilson — »reaktionär amerikansk politiker». Lenin citeras: »— de amerikanska miljarjärernas ledare, kapitalisthajarnas tjänare». Hela skildringen är sedan mycket agitatoriskt hållen: USA höll sig neutralt under första världskrigets första år endast för att själva kunna göra stora pengar på de krigförande nationernas bekostnad. Man inträdde i kriget för att ej förlora sitt ekonomiska världsherravälde till Tyskland. Wilsons offentliga framträdanden, vilkas innehåll prisats i gamla upplagan, kallas nu med Lenins ord för »lögn och skenhelighet». Diskrepens mellan ord och verklighet hade ju antytts i gamla upplagan som förklaring till Wilsons misslyckande i praktiken, men utan att därför sådana beskyllningar utslungats. Valförlusten 1920 förklaras av nya upplagan med att hans »aggressiva, antisovjetiska politik avslöjade honom» inför de breda massorna i USA.⁹⁰

I samband med Wilson nämns även USA:s roll i den *allierade interventionen* mot bolsjevikerna under inbördeskriget 1918—21.⁹¹ Gamla upplagans version i denna fråga måste betraktas som anmärkningsvärd. Det betonas nämligen, att Wilson protesterade mot

⁸⁸ Gamla: band 37, »Linkoln» (1938); Nya: band 25, »Linkoln» (1954).

⁸⁹ Gamla: band 11, »Wilson» (1930). ⁹⁰ Nya: band 8, »Wilson» (1951).

⁹¹ Jfr Black, 334 ff.

den japanska interventionen i Fjärran Östern. Amerika anses helt enkelt ej inblandat i interventionen! Amerikanerna satte in trupper endast för att bevaka sina intressen gentemot japanerna.⁹²

Under hela tjugotalet hade i stället Frankrike ansetts som den store angriparen. Sovjetunionens styrka under inbördeskriget hade inte givits några överdrivna proportioner. Bolsjevikernas seger hade av såväl Lenin som Pokrovskij förklarats ha sina främsta orsaker i splittring inom kapitalistblocket samt stödet från hela världens arbetare. Ett partidekret av 1931 proklamerade emellertid en ny inställning: Lenin, Stalin och det sovjetiska kommunistpartiet får äran för segern i inbördeskriget.⁹³ Under andra världskrigets sista år sker så ytterligare en omsvängning, som så småningom förvandlar USA till huvudangripare i interventionen. Denna ställning fastslogs definitivt 1948 i och med att den antiamerikanska kampanjen inleddes på allvar.

Det är alltså denna nya inställning, som ligger till grund för den synnerligen negativa artikeln om Wilson i nya upplagan. USA:s roll i interventionen är fastslagen och Versaillesfreden förklaras ha varit ett forum för förberedelserna till denna intervention.⁹⁴

Den antiamerikanska kampanjens inledning kan dateras ganska exakt med ledning av de upplagor av »Sovjetunionens historia» som utkom alldeles efter kriget. 1945 benämns i detta verk den allierade invasionen i Normandie »en strålande bragd», unik genom den mäs-terliga planeringen och dito utförande. Ett år senare utkommer en annan upplaga. I denna konstateras helt kallt:

»Den 6 juni 1944 genomförde allierade styrkor en landstigning i norra Frankrike.»⁹⁵

Efter ytterligare något år var uppfattningen en helt annan och nya upplagan av Stora Sovjetencyklopedin (1954) framhåller, att invasionen utfördes av England och USA endast av fruktan för att Sovjetunionens inflytande i Europa skulle bli alltför stort. De sovjetiska trupperna hade nämligen redan läget under fullständig kontroll och var på väg att befria Europa. Om ej dessa förutsättningar förelegat, skulle invasionen aldrig ha kommit till stånd.⁹⁶

Vid beskrivningen av USA:s inrikespolitik och dess produktionsförhållanden är de rent ideologiska bedömningsgrunderna dominerande. Den kapitalistiska samhällsekonomis nackdelar — t. ex.

⁹² Gamla: band 11, »Wilson» (1930). ⁹³ Jfr Black, 359 f.

⁹⁴ Jfr nya: band 18, »Interventsia» (1953).

⁹⁵ Wolfe, 69.

⁹⁶ Nya: band 30, »Normandi» (1954).

den stora depressionen — är givetvis tacksamma angreppspunkter och de utnyttjas också så långt som möjligt. Beklagligt nog för denna framställning saknas gamla upplagens band om USA. Det enda jämförelsematerialet utgöres av artikeln om »Amerika» från 1926, ett alltför avlägset datum för att en adekvat jämförelse skall kunna göras. Man kan emellertid anta, att skillnaden är ungefär densamma som den ovan exemplifierade skillnaden i bedömningen av utrikespolitiken. Som ett typiskt exempel på den av patriotiska och ideologiska komponenter uppbyggda skildringen av amerikansk produktion, som ges i den stalinistiska nya upplagan, skall här anföras beskrivningen av den amerikanska efterkrigsproduktionen:

»Den av de engelsk-amerikanska imperialisterna underblåsta krigshysterin ledde till en ökning av produktionen 1947—48, men detta kunde slutligen inte längre hejda verkningarna av den obevekliga lagen om kapitalismens utveckling: på hösten 1948 kom en ny ekonomisk kris. Från oktober 1948 till juli 1949 minskade stålsmältningen med 21 %, produktionen av icke-ädlä metaller med 32 %, maskinbyggandet med 21 % och textilindustrins produktion med 27 %.»⁹⁷

Byggande på dessa siffror samt på arbetslöshetsstatistik förutspår Sovjetencyklopedin en depression av ännu väldigare proportioner än trettioalets. Som vi vet har dessa profetior ej besannats.

Ett nytt vapen i Sovjetencyklopedins arsenal, som kommit till bruk efter kriget, är användandet av »*talande bilder*». I artiklarna om USA och Storbritannien används i riklig mängd bilder av pryglade negrer (USA), demonstrationer och massmöten för vänskap med Sovjetunionen och utträde ur Atlantpakten (Storbritannien), strejkande arbetare, slumkvarter, väldiga matköer osv. Detta bildmaterial med tillhörande artiklar har naturligtvis stort propagandavärde.⁹⁸ Avstaliniseringen har emellertid i viss mån minskat användandet av denna metod.

De aspekter, som annars betonas starkast beträffande Storbritannien, är dess roll som högborg för imperialismen. I egenskap av en av de främsta motståndarna till denna framhålls Indiens frihetskämp Ghandi mycket riktigt i gamla upplagan (1929) som »den mest framstående ledaren för den indiska nationella rörelsen». Ghandis förnamn Mahatma översätts — »Stor, Vis, Helig». Skildringen är på det hela taget positiv trots (eller kanske tack vare) att

⁹⁷ Nya: band 39, »Amerika», sid. 262 (1950).

⁹⁸ Se t. ex. Nya: band 2, »Amerika» (1950) och Nya: band 7, »Velikobritannija» (1951).

Ghandis frihetskamp vid denna tid ännu syntes fåfång.⁹⁹ Vid tiden för nya upplagens artikel (1952) var den fullbordad, något som emellertid ej hjälpte Ghandi från att fördömas av den stalinistiska regimen. Namnet Mahatma nämns ej här; Ghandi var en »indisk politiker, funktionär, upphovsman till en reaktionär politisk doktrin, den s. k. 'Ghandismen'». Han förklarades vid ett flertal tillfällen ha gått de engelska imperialisternas ärenden.¹ I och med avstalinereringen har Ghandi återupprättats och framstår som en stor frihetshjälte för det indiska folket.²

Den »fredliga samexistensens politik» har åter något modererat den sovjetiska inställningen till utlandet. Detta belyses emellertid ej i någon nämnvärd grad i Stora Sovjetencyklopedin, förmodligen beroende på för kort varsel. Termen »fredlig samexistens» finns sålunda ej som uppslagsord. I artikeln om Chrusjtjov (1957) framkommer dock den nya politiken i följande mening:

»N. S. Chrusjtjovs resor tillsammans med andra ledande män i USSR till Kinesiska Folkrepubliken, Polska Folkrepubliken, Jugoslavien, Indien, Burma, Afganistan, Storbritannien och andra länder samt hans deltagande i fyrmaktskonferensen för regeringschefer i Genève utgjorde viktiga etapper på väg mot stärkandet av fred och vänskap mellan folken.»³

Den sedan 1957 årligen utkommande årsboken, Stora Sovjetencyklopedins »Jezejgodnik», avspeglar även den tydligt den mot omvärlden mer öppna attityd, som präglar Sovjetunionen efter Stalin. Cirka hälften av varje Jezejgodnik behandlar nämligen händelser i utlandet, verksamheten inom de stora internationella organen samt internationella konferenser, som hållits under året.

Maktkampen inom Sovjetunionens kommunistiska parti

Alla i denna uppsats angivna företeelser i Sovjetencyklopedin, omvärderingar, förvrängningar av fakta samt övriga förändringar, är, som nämnts, betingade av den högsta partiledningens aktuella politik. Det är därför givet, att själva partihistorien utgör ett särskilt intressant studium i den utformning den fått i Stora Sovjetencyklopedins båda upplagor. I högre grad än inom något annat område har här de verkligt bryska metoderna (t. ex. utplånande av personer i historien) använts.

Den indelning i olika perioder av mildare och stramare regim, som torde framgå av det föregående, gäller naturligtvis i förstärkt

⁹⁹ Gamla: band 14, »Ghandi» (1929).

¹ Nya: band 10, »Ghandi» (1952).

² Lilla: band 2, »Ghandi» (1958).

³ Nya: band 46, »Chrusjtjov» (1957).

grad vad beträffar den interna partihistoriens återspeglning i Sovjetencyklopedin: tjugotalets relativt moderata period, då flera olika socialistiska schatteringar kunde göra sig gällande; slutet av tjugotalet, då Stalin började bygga upp sin maktställning och i samband därmed likviderade t. ex. Trotskij, Zinovjev och Bucharin; trettioalets allt starkare konsolidering av stalinistisk makt, som till slut tog sig uttryck i omfattande utrensningar; uppbyggandet av patriotismen vid slutet av trettioalet och dess väldiga utlösning under det stora fosterländska kriget; den antiamerikanska kampanjen efter kriget; hotet om en ny kulmen på stalinistisk terror under de sista åren före 1953; det kollektiva ledarskapet, avstaliniseringen, återupprättelsen av flera av stalintidens offer samt etablerandet av den fredliga samexistensens politik under slutet av femtioalet.

Då ju Stora Sovjetencyklopedin har utgivits under åren 1926—58 är det naturligt, att båda upplagorna till största delen domineras av *Stalin*. En undersökning av hur många gånger dennes namn nämnts skulle ge de mest fantastiska siffror. Det överflödar av Stalin-citat, och olika Stalin-verk står ideligen angivna i litteraturförteckningarna parallellt med Lenins verk. Stalins oerhörda betydelse för Sovjetencyklopedin framstår t. ex. i de biografier som de båda upplagorna ägnar honom. Den första upplagan uppsköt utgivningen av band 52 ända till 1947, uppenbarligen endast för att få en utförligare och — som det skulle visa sig — ärorikare biografi av den store ledaren. Artikeln om Stalin upptar i denna upplaga hela 87 sidor. Siffrorna torde säga allt.⁴

Även i den nya upplagan uppsköt utgivandet av Stalin-bandet (för övrigt den enda avvikelser i den eljest helt kronologiska utgivningsordningen) ett år. Denna gång vidtogs åtgärden för att den nya, på 20:e partikongressen proklamerade synen på Stalin skulle hinna införas. Det är därför den idag gällande kritiska bilden av Stalin och hans »personkult» står att läsa i den nya upplagan.⁵ Artikeln upptar för övrigt ej mer än 9 spalter.

Belysande för den stalinistiska perioden är tillrättaläggandet av bolsjevikpartiets förrevolutionära verksamhet. Stalin ges i denna epok en roll, som nästan jämföras med Lenin, något som måste betraktas som en direkt förvanskning av fakta. Ett typiskt exempel på detta förhållande är *decemberupproret i Moskva 1905*. Under detta uppslagsord utkom en artikel i gamla upplagan år 1931, då Stalin ännu ej hunnit befästa sin absoluta maktposition. Hans namn

⁴ Gamla: band 52, »Stalin» (1947).

⁵ Nya: band 40, »Stalin» (1957).

nämns över huvud taget inte i denna version. Lenin framhålls som mannen bakom upproret. Ej ens i litteraturförteckningen hänvisas till något av Stalins verk.⁶ Nya upplagans artikel om upproret utkom 1952 och Stalin tilldelas i denna en roll, som är fullständigt jämbördig med Lenins. Han förklaras ha organiserat själva det väpnade upproret.⁷

På samma sätt uppblåses Stalins roll i alla sammanhang, vid partikongresser, vid själva revolutionen, osv. T. o. m. i den väldiga artikeln om Lenin i gamla upplagan (1938). framhävs Stalins roll genom att man på flera bilder låter de båda ledarna posera tillsammans — i nya upplagan, utkommen efter Stalins död, nämns Stalin över huvud taget inte i Leninartikeln.⁸

Det stalinistiska enväldet har alltså fått en snedvridande effekt på hela Sovjetencyklopedin. Detta har skett på två sätt: dels genom den ovan relaterade överbetoningen av Stalins roll, dels genom utplånandet av hans fiender ur historien. Den senare företeelsen framgår med en kuslig men fascinerande tydlighet, då man söker exempelvis under uppslagsorden för de betydande partimännen *Trotskij*, *Bucharin*, *Zinovjev*, *Kamenjev* och *Rykov*. Någon Trotskij-biografi står över huvud taget ej att finna i nya upplagan (det aktuella bandet i gamla upplagan saknas i Sverige). Däremot fördöms »Trotskismen» i hårda ordalag.⁹

Bucharins öde är mer komplicerat. Till saken hör i detta fall, att Bucharin tillhörde de främsta medarbetarna i gamla upplagans redaktion och sålunda står upptagen som dess främsta namn i de 18 första banden av denna upplaga fram till 1930, då han degraderas. Han kvarstår emellertid som andra eller tredje namn ända till slutet av 1936, då han definitivt försvinner.

Artikeln om Bucharin utkom redan 1927. Han förklaras här vara »en av kommunistpartiets och den kommunistiska internationals ledare, medlem av . . . (lång uppräkningslista). En av de ledande deltagarna i Oktoberrevolutionen, framstående kommunistteoretiker, ekonom och sociolog». 13 spalter och en helsidesbild presenterar honom.¹⁰ I nya upplagan (1951) finns Bucharin ej som uppslagsord. Ej heller supplementet 1958 nämner Bucharin. Enligt Lilla Sovjetencyklopedins personregister (dylikt saknas i stora upplagan) nämns han på 6 ställen i olika komprometterande sammanhang. Anmärk-

⁶ Gamla: band 21, »Dekabrskoje vosstanie v Moskve 1905» (1931).

⁷ Nya: band 13, »Dekabrskoje vosstanie v Moskve 1905» (1952).

⁸ Nya: band 24, »Lenin» (1953).

⁹ Nya: band 43, »Trotskizm» (1956). ¹⁰ Gamla: band 8, »Bucharin» (1926).

ningsvärt är, att han på dessa ställen benämns både »vänsterkommunist» och »högeropportunist».¹¹

Ett liknande öde har drabbat Zinovjev. Någon positiv version av honom finns dock ej att uppbringa. Det aktuella bandet kom nämligen ej ut förrän 1933, då Zinovjev redan sedan några år var utrensad. Han behandlas anmärkningsvärt utförligt på 4 spalter (dock utan bild). Man tar därvid tillfället i akt att noggrant presentera hans avvikelser, och hela artikeln artar sig till ett slags varnande exempel för alla, som tidigare uppskattat Zinovjev. Som stöd för fördömandet används en mängd Lenin-citat.¹² På samma sätt som Bucharin är Zinovjev därefter utplånad ur partihistorien så när som på det faktum, att den agitatoriska benämningen »zinovister» ibland förekommer i nya upplagan.¹³

En mängd dylika »icke-personer» skapades efter den stora utrensningen under trettioalet, då t. ex. 90 % av alla generaler likviderades.¹⁴ De välkända marskalkarna *Tuchatjevskij* och *Blücher* står ej att finna i nya upplagan men har liksom flera andra i och med avstaliniseringen återupprättats och dyker upp i supplementet.¹⁵ Karakteristiskt för skildringar av återupprättade personer är, att en beskrivning ges av deras karriär, varefter artikeln slutar i tomma intet. Ingenting nämns alltså om eventuell arrestering och avrättning.

Exakt samma metod har använts vid återupprättandet av efterkrigstidens stalinoffer. Den mest kände av de i »Leningradaffären» (1949) likviderade, Vosnesenskij, återkommer sålunda i supplementet, presenterad som »en framstående statsman».¹⁶

Någon dylik rehabilitering av Trotskij, Bucharin, Zinovjev, Kamenjev eller Rykov har inte ägt rum. Däremot rehabiliterades en av deras medanklagade, Ikramov från Uzbekistan, på ett påtagligt sätt år 1957. Att de mera kända offren i detta fall ej rehabiliterades torde snarare ha taktiska än politiska orsaker, deras namn är t. ex. användbara i den ideologiska kampen mot Kina.¹⁷

Upprättelsen för flera stalinoffer var en av de i Sovjetencyklopedin uppenbara följderna av den 1956 proklamerade avstaliniseringen. En andra sida är uppkomsten av begreppet »personkult»,

¹¹ Lilla: band 8, spalt 334 (1960); band 7, spalt 802 (1959).

¹² Gamla: band 27, »Zinovjev» (1933).

¹³ Se t. ex. Nya: band 43, »Trotskiztsko-Zinovjistskij antipartijnij blok» (1956).

¹⁴ Uttrycket »icke-personer» hämtat och översatt från Wolfe, 56 ff.

¹⁵ Nya: suppl., »Tuchatjevskij» (1958).

¹⁶ Jfr Leonhard, 51; Nya: suppl., »Vosnesenskij» (1958).

¹⁷ Jfr Labeledz, 54.

som understryks i den ovannämnda fördröjda artikeln om Stalin.¹⁸

Chrusjtjovs utrensningar har ej hunnit sätta några märkligare spår i Stora Sovjetencyklopedin; endast Sjepilov, den alfabetiskt siste av de drabbade, är struken som uppslagsord. Däremot innehåller artiklarna om Molotov, Kaganovitj, Malenkov och Bulganin positiva skildringar — de utkom före 1956—57. I Lilla Sovjetencyklopedin däremot saknas alla fem; de förekommer endast under benämningen »den partifientliga gruppen».

BILAGA I
Utgivningsår för Gamla upplagan

Band	År	Uppslagsord	Band	År	Uppslagsord	Band	År	Uppslagsord
1	1926	A—Ak	19	1930	Gr—Gu	38	1938	Ma—Me
2	1926	Ak—An	20	1930	Gu—De	39	1938	Me—Mo
3	1926	An—At	21	1931	De—Dz	40	1938	Mo—Na
4	1926	At—Ba	22	1935	Dr—Do	41	1939	Na—Ni
5	1927	Ba—Be	23	1931	Do—Ev	43	1939	Ok—Pa
6	1927	Be—Bo	24	1932	Ev—Zje	44	1939	Pa—Pe
7	1927	Bo—Bu	25	1932	Zje—Za	52	1947	So—St
8	1927	Bu—Va	26	1933	Za—Ze	56	1936	Uk—Fa
9	1928	Va—Ve	27	1933	Ze—Im	57	1936	Fe—Fl
10	1928	Ve—Vi	28	1937	Im—In	58	1936	Fl—Fr
11	1930	Vi—Vo	29	1935	In—Is	59	1935	Fr—Cho
12	1928	Vo—Vo	30	1937	Is—Ka	60	1934	Cho—Tsju
13	1929	Vo—Vy	31	1937	Ka—Ka	61	1934	Tj—Sja
14	1929	Vy—Ge	32	1936	Ka—Kl	62	1933	Sja—E
15	1929	Ge—Ge	34	1937	Ko—Kr	63	1933	E—El
16	1929	Ge—Gi	35	1937	Kr—La	64	1933	El—Ef
17	1930	Gi—Go	36	1938	La—Li	65	1931	Ef—Ja
18	1930	Go—Gr	37	1938	Li—Ma			

BILAGA II
Utgivningsår för Nya upplagan

Band	År	Uppslagsord	Band	År	Uppslagsord	Band	År	Uppslagsord
1	1949	A—Ak	18	1953	In—Is	35	1955	Pr—Ra
2	1950	Ak—Ar	19	1953	Is—Ka	36	1955	Ra—Ro
3	1950	Ar—Aj	20	1953	Ka—Ki	37	1955	Ro—Sa
4	1950	B—Be	21	1953	Ki—Ko	38	1955	Sa—Si
5	1950	Be—Bo	22	1953	Ko—Ko	39	1956	Si—So
6	1951	Bo—Va	23	1953	Ko—Ku	40	1957	So—St
7	1951	Va—Vi	24	1953	Ku—Se	41	1956	St—Ta
8	1951	Vi—Vo	25	1954	Se—Ma	42	1956	Ta—To
9	1951	Vo—Ga	26	1954	Ma—Me	43	1956	To—Uz
10	1952	Ga—Ge	27	1954	Me—Mn	44	1956	Uz—Fi
11	1952	Ge—Go	28	1954	Mn—Mj	45	1956	Fi—Fu
12	1952	Go—Gr	29	1954	N—Ni	46	1957	Fu—Tsu
13	1952	Gr—De	30	1954	Ni—Ol	47	1957	Tsu—Sje
14	1952	De—Do	31	1955	Ol—Pa	48	1957	Sje—El
15	1952	Do—Zje	32	1955	Pa—Pe	49	1957	El—Ja
16	1952	Zje—Zem	33	1955	Pe—Po	50	1957	SSSR
17	1952	Zem—In	34	1955	Po—Pr	51	1958	Supple- ment

¹⁸ Nya: band 40, »Stalin» (1957).

BILAGA III

Utgivningsår för Lilla Sovjetencyklopedin

Band	År	Uppslagsord	Band	År	Uppslagsord
1	1958	A—Bu	6	1959	Mi—Pe
2	1958	Bu—Go	7	1959	Pe—Ru
3	1959	Go—Il	8	1960	Ru—Sf
4	1959	Il—Ko	9	1960	Sf—Cha
5	1959	Ko—Mi	10	1960	Cha—Ja

KÄLLOR OCH BEARBETNINGAR

- »Bolsjaja Sovjetskaja Entsiklopedija» (Stora Sovjetencyklopedin).
 1:a upplagan, band 1—32, 34—41, 43, 44, 52, 56—65. Moskva 1926—47
 (benämns »Gamla» i notapparaten).
 2:a upplagan, band 1—51, Moskva 1949—58 (benämns »Nya»).
- 2:a upplagans »Jezjegodnik» (årsbok) 1957, 59, 60, 61.
- »Malaja Sovjetskaja Entsiklopedija» (Lilla Sovjetencyklopedin), 3:e uppl., band
 1—10 (+ personregister). Moskva 1958—60.
- Black, C., *Rewriting russian history*. New York 1956 (Black).
- Kalnins, B., *Rysslands historia och statsskick*, Stockholm 1962 (Kalnins).
- Labeledz, L., *Resurrection and Perdition*, Uppsats i »Problems of Communism»,
 Washington 1963 (Labeledz).
- Leonhard, W., *Det nya Sovjet (org. Kreml ohne Stalin)*, Köln 1959, Halmstad
 1962 (Leonhard).
- Sjtëpa, K., *Russian historians and the Soviet state*, New Brunswick 1962
 (Sjtëpa).
- Wolfe, B. D., *Communist totalitarianism*, Toronto 1956, 1961 (Wolfe).

TILLKOMSTEN AV 1810 ÅRS BEVILLNINGSFÖRORDNING

Av Fil. lic. SUNE ÅKERMAN, Uppsala

I. Grundlagsriksdagen 1809—10 kännetecknas av många för framtiden betydelsefulla politiska uppslag. Detta gäller så vitt skildå fält som författning, ekonomisk lagstiftning, sjukvård och utbildning. Endast en mindre del av reformförslagen blev man i tillfälle att realisera inom den närmaste framtiden. I några fall skulle det dröja ända in på 1900-talet, innan den politiska atmosfären blivit sådan, att en återknytning till 1809 blev möjlig.

På ett område försökte man sig omedelbart på en radikal politisk lösning: beskattningen. Man beslutade sig 1809—10 för att införa en inkomstbeskattning, och detta brott mot äldre bevillningspraxis kompletterades med en progressiv uttaxering av skatterna. Bevillningsförordningen 1810 innehåller bestämmelser om självdeklaration, inkomstberäkning med förvärvsavdrag, taxeringskommittéer valda av sockenmenigheterna, förlikningsdom i skattemål och skattelättnader för bl. a. flerbarnsfamiljer.

Några frågor inställer sig osökt inför denna beskattningsreform: vilken var idébakgrunden och hur kunde det komma sig att ständsriksdagen med den sammansättning den hade, kunde ta ett förslag av så radikal natur? Det kunde ju väntas få kännbara konsekvenser speciellt för det förmögnare befolkningsskiktet, som i hög grad var identiskt med de högre stånden. Här skall ett försök göras att belysa den senare frågeställningen. Till den förra blir det anledning att återkomma i en annan uppsats.

II. Från äldsta tid fanns en motsättning mellan statsmakten och menigheterna beträffande formerna för bevillningens bestämmande. Längre kvarlevde tanken på ett slags skatteimmunitet. Den borde i sin yttersta konsekvens leda till att varje skattskyldig tillfrågades före skattens fixerande.

I ståndssamhället transformerades denna idé till ett mer eller mindre framträdande immunitetskrav för varje stånd. Ett viktigt led i utvecklingen var, att centralmakten fick delegationen på riksdagsmännen erkänd ute i bygderna. Detta skedde successivt under 1600-talet. Då lades också grunden för den bevillningspolitik, som inte skulle överges definitivt förrän in på vårt århundrade.

De olika avgifter, som tillsammans utgjorde bevillningen eller kontributionen, underlättade ett tänkande efter ståndslinjerna. Det var t. ex. lätt för borgarståndet att uppfatta ett skatteobjekt som »hus i städerna» såsom ett ståndets enskilda skattebidrag, omöjligt att bestämma mot dess uttalade mening.

Under frihetstiden skedde en utveckling mot gemensamma bevillningsåtaganden från ständernas sida, särskilt märkbar i det framväxande moderna utskottsväsendet. Detta hängde samman med valet av skatteobjekt. Ett flitigare bruk av konsumtionsavgifter, s. k. allmänna pålagor till skillnad från ståndsbevillningarna, medförde i praktiken i detta speciella sammanhang att tre stånd kunde överrösta det fjärde.¹

Från ståndsdeputationer övergick man till en gemensam bevillningsdeputation, där bondeståndet i viss mån kunde kompensera sitt omyndighetstillstånd under perioden. Deputationen blev ett bålverk mot sekretess och maktmissbruk från de centrala instansernas sida. Det låg i sakens natur, att ett samarbete måste etableras mellan Stats- och Bevillningsdeputationerna. Detta började alltmer bli en verklighet under mössornas maktperiod.

Några radikalt nya grepp i fråga om bevillningspolitikens utformning prövades inte vare sig under frihetstiden eller under det gustavianska skedet. Bevillningsförordningarna av 1789 och 1800 skilde sig inte mycket från dem av 1752 och 1766.

En bevillningsförordning från denna tid innehöll flera s. k. artiklar, som i 1800 års BFO var fem: 1) personell avgift till bevillning, 2) bevillning av löner, inkomster och egendomar, handelsrörelser, näringar, lantbruk och inrättningar, 3) bevillning för fönster, 4) bevillning för bruket av vissa överflödsvaror, 5) särskild bevillning till krigsgärd.²

¹ S. Bergsten: »Bevillningsutskott vid frihetstidens riksdagar» (1906) s. 140. F. Lagerroth: »Frihetstidens maktägande ständer» i »Sveriges riksdag» (1934) s. 308 ff.

² H. L. Rydin: »PM angående det svenska skatteväsendets historia» (1882) s. 213 ff. Särskilt s. 232 ff. SFS 1800, 15/6 s. 1 ff.

Taxeringen efter artiklarna 1 och 2 skedde med hjälp av en social rangordning. Man ansåg sig härigenom beskatta den s. k. synbara förmögenheten. För borgerskapets del kompletterades metoden med en inbördes gradering av städerna och en därpå företagen repartiering mellan societeterna och inom dessa mellan skattebetalarna.

Av speciellt intresse för denna framställning är, att man i begränsad omfattning sedan länge prövat en inkomstbeskattning, nämligen av ämbetsmännens löner. Man fäste här emellertid inget avseende vid skatteförmågan i stort. Det var således inte tillåtet att göra avdrag för en skuldsatt ämbetsman; inte heller medräknades inkomster från annan verksamhet, kapital etc. Löneavgiften togs ut i en stigande skala från 1 till 5 %, som drabbade löner som till någon del utgick in natura och beräknades till 2.500 rdr eller mer. Penninglöner belastades något mindre och högst med 4 %.

I städerna gjordes taxeringen av magistraten och borgarnas äldsteförsamlingar eller motsvarande, på landet för varje härad av landshövdingen, häradshövdingen, 3 adelsmän, 3 präster och 3 bönder. BFO 1800 gav konsistorium rätt att välja prästerna, medan landshövdingen behöll rätten att utse adel och bönder.³

Utöver den egentliga bevillningen hade flera speciella avgifter tillkommit under frihetstiden: slottshjälpen, lön- och betalningsavgiften och bidraget till medicinalfonden. Dessa delbevillningar accentuerade det ofta direkta sambandet mellan inkomst- och utgiftsstat.

Bevillningens betydelse för statsfinanserna var i viss mån beroende av den princip som följdes vid uppgörandet av riksstaten. Tillämpade man en privat hushållningsprincip medförde detta, att de påräknade inkomsterna först borde uppskattas och utgifterna därefter lämpas efter den beräknade inkomstsumman. En offentlig hushållningsprincip däremot tog fasta på de utgifter, som borde fastställas. Inkomsterna fick i detta fall på något sätt anskaffas. Att man då bland andra tänkbara möjligheter naturligt nog ofta ordnade detta bevillningsvägen kräver ingen förklaring.⁴

Under 1700-talet laborerade man i princip med en normalstat, som avspeglar det privatekonomiska betraktelsesättet. Statsfinansernas upprepade kriser under århundradet gjorde, att man gång på gång under omständigheternas tryck måste ge upp normalstatsideologien. En reaktion kom till stånd kring sekelskiftet 1800, då statskontorets

³ Rydin, s. 223, 237.

⁴ N. Nilsson-Stjernquist: »Ständerna, statsregleringen och förvaltningen, s. 9 ff.

chef C. E. Lagerheim gjorde ett sista heroiskt försök till en allmän sanering av finanserna. Den skulle bl. a. innebära, att man skulle slippa tillgripa extra ordinarie medel för att täcka en del av de ordinarie utgifterna.⁵

Lagerheim lyckades inte, mest beroende på krigshändelserna efter 1805. Regeringsformen 1809 skulle sedan kodifiera den faktiska utvecklingen och bevillningens uppgift som permanent statfyllnads-summa erkännas. Den fick därmed en ny status och metoderna att fördela den skulle i fortsättningen bli föremål för intensiva strider.⁶

De facto var alltså inkomststatens utseende under frihetstiden och den gustavianska perioden allt annat än statistiskt. Tyvärr är det inte möjligt att ge en tillnärmelsevis säker bild av vad den allmänna bevillningen har betytt i förhållande till de övriga inkomstposterna. Därtill skulle krävas mycket ingående undersökningar av i första hand grundskatternas betydelse.⁷

Grundskatterna värderades på riksstaten efter schablon och uppenbarligen alldeles för lågt.⁸ Deras värde torde ha varierat starkt med penningvärdesförändringarna. Likaså bör de olika natura- och tjänsteprestationerna ha varierat inbördes i värde. Först med grundskatternas omvandling i pengar 1855 kan man börja få ett grepp om deras relativa vikt i hela beskattningssystemet.⁹

Vad som nu kan sägas är, att den allmänna bevillningen höjdes kraftigt 1789, att den bokföringsmässigt därefter och fram till 1809 var den största inkomstposten och att den kommit att öka i betydelse i jämförelse med tullar och acciser.

Med alla de reservationer, som följer av ovan förda resonemang, skall H. L. Rydins beräkningar av inkomststatens sammansättning 1810 anföras:

Enligt Rydin balanserade statsbudgeten på 9.660.000 rdr bco, varav grundskatterna värderades till 3.070.000. Tullinkomsterna inbragte 2.187.000, den allmänna bevillningen 1.763.000 och brännvinsskatten 544.000.¹⁰ Numera räknades bl. a. tullinkomsterna in

⁵ K. Åmark: »Sveriges statsfinanser 1719—1809» (1961) s. 399 ff. S. Andgren: »Konung och ständer 1809—12» (1933) s. 61 noten.

⁶ Nilsson-Stjernquist s. 35 ff.

⁷ Därav följer att Åmarks beräkningar av procentuella förändringar mellan posterna på inkomststaten måste anses äga begränsat intresse. Åmark s. 535 ff.

⁸ Åmark s. 420.

⁹ Jfr P. Hultqvists beräkningar för ett senare skede i »Försvar och skatter» (1955) s. 49 ff.

¹⁰ Rydin s. 271 ff.

under bevillningarna, vilket medförde att bevillningen sammantagen fortfarande utgjorde den största inkomstposten. Den svarade för 52 procent av inkomsterna. Tulluppbörden hade f. ö. gett ett överraskande gott resultat. Därmed kom den att kompensera det inkomstbortfall, som blev en följd av att den allmänna bevillningen inte nådde upp till påräknade 2,5 milj. rdr bco.

För att fastställa den allmänna bevillningens roll i skattesystemet som helhet borde man kunna precisera de kommunala skatternas storlek. Detta är knappast möjligt. Förhållandena växlade här starkt mellan stad och landsbygd liksom mellan städer och socknar inbördes. Dessutom finansierades verksamheten i stor utsträckning med frivilliga bidrag. Allmänt kan sägas, att den kommunala självstyrelsen ännu inte fått en sådan omfattning, att den kan ha betydelse särskilt mycket för skattetrycket, några av de större städerna möjligen undantagna.¹¹ För man emellertid upp skjutsningsbördan som en kommunal utskyld, vilket på sitt sätt kan vara naturligt, ökar de lokala skatterna högst avsevärt.¹²

III. Arbetet i det bevillningsutskott, som tillsattes i mitten av maj 1809 fick en mindre lovande upptakt. Den strävan att bryta upp privilegiesamhället, som karakteriserar bondeståndets agerande i början av riksdagen, fick ett nedslag också här. Det fanns ju ingen anledning för ståndet att uppfatta bevillningen som någonting frikopplat från beskattningssystemet i stort. Den utgjorde tvärtom en del av det stora skattekomplexet, där grundskatterna var den centrala frågan.

När därför Bevillningsutskottet sammanträdde första gången den 24 maj skulle utskottet ha kunnat bli en plattform för böndernas krav på en fullkomlig omläggning av hela beskattningssystemet. Några konstruktiva förslag i den riktningen framfördes emellertid inte. I stället valde en stridbar falang bland bonderepresentanterna i utskottet att vägra delta i överläggningar om bevillningsprinciperna, innan RF var antagen.

Den främste förespråkaren för en hård linje var Johan Magnus Wessing, possessionat och f. d. student från Västmanland. Han fick stöd av Erik Svensson, en radikal bohuslänning, som vid det första sammanträdet föreslog, att utskottet skulle upplösas tills vidare.¹³

¹¹ Rydén s. 321 ff.

¹² Hultqvist s. 93 ff.

¹³ BevUP 1809—10, P 17. R 3775, RA.

Wessing åberopade ett mandat från ståndet att lägga bevillningsfrågan på is. Utskottet blev tvunget att vända sig till bondeståndet för att få klarhet i frågan om utskottsledamöternas kompetens. Ståndsprotokollet gav ingen ledtråd och det visade sig också, att bönderna själva var oense om vad som hade beslutats.¹⁴ I sitt svar gick emellertid ståndet emot Wessing och ansåg, att ståndets ledamöter i utskottet kunde börja diskutera bevillningsgrunderna.¹⁵ Men tillsammans med detta besked från bondeståndet översändes ett memorial av bergsmannen Eric Bruse i Yngshyttan, som var utformat som en självständighetsförklaring av ståndet. Det var undertecknat av fjorton ledamöter från tolv olika län och demonstrerade mot den inställning, som kommit till uttryck i BevU, att de övriga stånden helt enkelt kunde avgöra saken med majoritetsbeslut. I en skarp och ironisk slutkläm frågar sig Bruse, om det inte fanns en bättre omröstningsprincip, nämligen efter de olika ståndens bidrag till staten.¹⁶

Den 23 maj hade L. A. Mannerheim föreslagit på riddarhuset, att adeln skulle avsäga sig ensamrätten till säterier och ge upp sin undantagsställning i fråga om bevillningen.¹⁷ Ståndet skulle sedan ta detta beslut den 2 juni, d. v. s. några dagar före RF:s antagande. Prästerna, som också sluppit betala mantalspengar, följde adeln, och även borgarna tillät justeringar i sina privilegier.¹⁸ Detta kunde dock ingalunda tillfredsställa bondeståndet men skulle bli av betydelse, därigenom att förutsättningen skapades för en enhetlig bevillning.¹⁹ Bönderna antog RF under det förbehållet, att § 114 (privilegieparagrafen) inte inbegreps och att privilegiefrågan skulle tas upp på nytt längre fram på riksdagen. Formellt kvarstod alltså möjligheten att utjämna jordbeskattningen.²⁰

Opinionen i BevU tycks redan från början ha varit för en omstöpning av den gamla bevillningspolitiken. 1800 års BFO blev föremål för mycket omild bedömning. Av ryttmästaren och possessionaten Axel Hamilton betecknades den som »ett hastverk uppfyllt

¹⁴ BdP 1809—10: 1: 109 f. Att någon begränsning i utskottsledamöternas handlingsfrihet har varit avsedd framgår av ett uttalande i utskottet av Eric Ericsson från Örebro län, som inte sympatiserade med Wessings hållning. BevUP, P 38.

¹⁵ BdP 1809—10: 1: 117 f.

¹⁶ BdP 1809—10: 1: 115 f.

¹⁷ RAP 1809—10: 1: 436 ff., 224 ff.

¹⁸ PrP 1809—10: 1: 261 f., BgP 1809—10: 1: 299 ff.

¹⁹ A. Thomson: »Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866» (1923) s. 166 ff.

²⁰ Thomson s. 195.

med motsägelser», tämligen oförändrad sedan 1660 och alltså helt otidsenlig. På en punkt var man ense: en förenkling borde ske av taxering och uppbörd.²¹

Den 27 maj tillsattes en beredning, som hade till uppgift att föreslå de principer, som skulle följas. Det skulle snabbt visa sig, att de motsättningar, som tydligen fanns latent inom utskottet, kom att förstärkas genom beredningens sammansättning. De ledande ofrälse ledamöterna Wessing, prosten och psalmdiktaren Mathias Stenhammar från Östergötland och grosshandlaren Berndt Harder Santesson från Göteborg hade mycket litet gemensamt med de tongivande adelsmännen, vice presidenten i kammarkollegium Olof Elias Lagerheim och hovrättsrådet och possessionaten Carl Fredrik Hejkensköld.

Beredningen var sammansatt av 15 bland utskottets 60 ledamöter och med dubbel uppsättning för adeln. Förutom de redan nämnda bestod den av landshövdingen E. af Wetterstedt, brukspatron L. von Stockenström, major G. Mannerheim och assessor A. L. Bråkenhjem, prostarna S. Walqvist och P. Genberg, rådmän A. Fredin från Stockholm, borgmästaren J. Ullberg från Sundsvall, Eric Ericsson från Örebro län och Pehr Månsson Lundgren från Kristianstads län. Av dessa ersattes ganska omgående Mannerheim och Bråkenhjem med majoren och possessionaten Elias von Eckstedt och understallmästaren och possessionaten Mikael von Törne. Bonderepresentanterna Wessing och bruksägaren Eric Ericsson kan närmast hänföras till ståndspersonsgruppen.²²

Diskussionsvis önskade utskottets ordförande, landshövding C. S. Mörner i stort sett återuppliva den metod, som praktiserats vid förmögenhetsbeskattningen 1800. Egendom och kapital skulle taxeras i en totalsumma och därefter skulle man av denna ta ut en viss procent, som svarade mot behoven. Wessing anslöt sig till denna åsikt och tillade »finge därtill läggas någon progression i avseende till förmögenhet kunde den fattige så mycket mer skonas». Han avsåg, att en sådan förenklad uppbörd automatiskt skulle leda till en nedskärning i ämbetsmännens antal, eftersom den möjliggjorde en bättre överblick över inkomster och utgifter. I fråga om prästernas löner hade han funderat ut en knepig kontroll genom sockenstämmorna.²³

²¹ BevUP, P 5 ff.

²² BevUP, P 45, Sten Carlsson: »Bonden i svensk historia III» (1956) s. 241.

²³ BevUP, P 1124 f.

Trots att beredningen redan den 29 maj beslutat, att den gamla förordningen inte skulle komma i fråga, fasthöll Lagerheim vid denna och förordade den 10 juni en förenkling av 1800 års BFO. Den nya BFO skulle innehålla a) en personlig avgift och b) en avgift på förmögenhet, näringar eller jord.²⁴

I detta läge kom Santesson med ett nytt förslag den 13 juni. Den centrala tankegången var enligt protokollets referat, »att efter taxeringsmännens på ed och samvete grundade övertygelse om vars och ens behållna årliga inkomst skulle i avpassat förhållande och i stället för den hittills vanliga bevillningen en kapitationsavgift utgöras och beräknas på det sätt, att varje person med 20.000 rdrs årlig inkomst och därutöver skulle erlägga 5 % därav med 1.000 rdr; en med 16—20.000 rdr med drygt 4 % med 750 rdr samt en annan med 15—16.000 rdr 3 $\frac{1}{3}$ % med 400 rdr o. s. v.»²⁵

Det märkliga är nu, att Santesson den 29 maj framkastat, att ett genomfört repartitionssystem kanske vore att föredra, att han den 10 juni läst upp ett sådant förslag i beredningen och ännu den 13 juni lämnade in detta i renskrivet skick. Det nämnda utkastet till en inkomstbeskattning fick följa med som ett »tillägg» till repartitionsförslaget. Inget av dessa förslag finns bevarat bland utskottets handlingar och de har sannolikt försvunnit gemensamt. Repartitionen väckte en viss anklang vid det första sammanträdet men framstod i fortsättningen under riksdagen inte som något allvarligt alternativ.²⁶

Lagerheim uppträdde redan den 13 juni med ett långt anförande mot Santesson. Han underströk de svårigheter, som skulle möta taxeringsmännen, när de skulle uppskatta inkomsterna inte bara i den mera komplicerade affärsverksamheten och industrin utan också inom jordbruket. Svårt skulle det också bli att taxera personer med egendomar i flera län. Annars sade sig Lagerheim inte vilja förneka, att beskattningsmetoden vore rättvis, om den kunde ge staten de erforderliga inkomsterna.²⁷

Santesson utarbetade nu sitt förslag med hjälp av rådman Fredin,

²⁴ BevUP, P 1118 f.

²⁵ BevUP, P 1122 f.

²⁶ BevUP 1109. Repartition innebär, att en given skattesumma fördelas på olika administrativa områden eller grupper, t. ex. efter deras förmodade ekonomiska bärkraft. Detta är principiellt ett helt annat grepp än att företa en direkt taxering av inkomst eller förmögenhet. Att man ändå i praktiken skulle kunna kombinera de två metoderna visar BFO 1812. Det är alltså inte uteslutet att något liknande kan ha föresvävat Santesson.

²⁷ BevUP, P 1123 ff.

borgmästare Ullberg och överdirektören S. Rönbeck, som var utskottets kamrer.²⁸ Den 17 juni förelåg det nya projektet i manuskript. Detta, som i fortsättningen kommer att benämnas BHS, hade alltså i sin slutliga version tillkommit på fyra dagar.²⁹

Santesson redovisade i viss utsträckning sina impulsgivare. Han sade sig ha fått uppdraget från ett anonymt projekt till kapitationsavgift, där författaren påvisat, att med en folkmängd på omkring 1,5 milj., som fördelades på 10 klasser med samma numerär och som betalade från 4 skilling till 2 riksdaler 2 skilling i högsta klassen, skulle ungefär samma resultat nås som genom den gamla BFO.³⁰

Detta bevisade enligt Santesson »mer än tydligen, att oaktat att den konstiga fördelning och mångfaldiga sätten att åtkomma synbar och osynbar förmögenhet . . . har den fattige, som väl aldrig sluppit med 4 skilling, ja flera gånger 4 skilling, blivit lidande och den rike kunnat dölja sig».³¹

BHS nämner också, att beskattningsmetoden inte var ny utan att den föreslagits i borgarståndet 1789 men inte då fått något gensvar.³² Däremot omnämns inte ett förslag till inkomstbeskattning med förhållandevis skarp progression, som framlagts av landshövdingen Samuel Jakob Gyllenadler på riksdagen i Norrköping 1800.³³

Gyllenadlers memorial hade blivit uppläst vid beredningens första sammanträde den 29 maj 1809 av prosten Wallqvist, som själv inte engagerade sig för förslaget.³⁴ Av protokollet att döma gick det också ganska obemärkt förbi. Men Santesson bör vid detta tillfälle eller senast den 10 juni, då det anonyma förslaget till kapitationsbeskattning föredrogs, ha börjat sysselsätta tankarna med inkomstbeskattningen. I det senare fallet har vägen från idé till utarbetat förslag tagit en vecka att gå. En del inkonsekvenser i förslaget kan därför helt enkelt förklaras av den korta tid, som stått till förfogande, andra av att Santesson tagit hänsyn till mer moderata personer i omgivningen.

BHS huvudsyfte var alltså att beskatta inkomsten eller som den benämndes »den behållna årliga inkomsten». Denna definieras på

²⁸ BevUP, P 1128.

²⁹ BevUHandl., P 129—153. R 3777, RA. Originalen finns som ett i bandet instucket häfte med egen paginering, som här använts.

³⁰ BHS s. 1. Se BevUHandl., P 42—45.

³¹ BHS s. 1 b.

³² BHS s. 10.

³³ RAP 1800: 1: 430 ff.

³⁴ BevUP, P 1107.

följande sätt: »allt det reveny och behållning någon äger av sin fasta egendom, penningar, handels- eller fabriksrörelse, efter avdrag av därtill uppgående omkostningar, räntor å skulder o. s. v. . . . *hela intäkten, som var och en har att leva av — ej efter att ha levat.*» (Understrykningen gjord i manuskriptet.)

Progressionen var ungefär densamma på den övre delen av skalan, som i det lapidariskt refererade första utkastet. Med den skillnaden att nu en förlängning av skalan gjorts, som innebar att t. ex. 25.000 rdrs behållen inkomst nu skulle ge upphov till 6 % skatt. Den lägsta inkomstklassen skulle betala 8 sk. Skalan var inte genomarbetad för inkomster under 500 rdr, klasser och procentsatser saknades.

Till de lägre ännu ospecificerade klasserna emellan 8 sk och 2 rdr 24 sk hänförde BHS inte mindre än 890.550 personer av den mycket ungefärliga folkmängden 1 miljon i de arbetsföra åldrarna, som Tabellverkets siffror för 1805 med nödvändiga korrigeringar fört fram till. Endast 1.950 personer beräknades kunna betala 112,5 rdr eller mer, d. v. s. ha inkomster på 5.000 rdr eller däröver. Preliminärt hade 25 klasser stipulerats. Familjemedlemmar och tjänstefolk placerades i lägre klass än husbonden men i relation till denne.³⁵

Det framgår av det första utkastet och bekräftas av Lagerheims kritik den 13 juni, att Santesson tydligen inte från början hade tänkt sig, att inkomsttaxeringen skulle ske på basis av en självdeklaration.³⁶ I BHS närmar man sig självdeklarationen, men denna snarare rekommenderas de skattskyldiga än föreskrivs.³⁷ Detta är anmärkningsvärt med tanke på att självdeklarationen senare skulle bli en hörnsten i bevillningsreformen 1810. Det blir f. ö. anledning att återkomma till Santessons tveksamhet inför den insyn i enskilda ekonomiska angelägenheter, som metoden medför.³⁸

Bestämmelserna för taxeringsmannavalen övergav i det stora hela uppdelningen på stånd. I städerna skulle alla slags invånare få rösta i relation till förra årets bevillning, medan de större socknarna på landet skulle utse två ståndspersoner och två bönder till härads-taxeringskommittéerna, i de mindre vore halva antalet lämpligt. Från rena bondesocknar skulle allmogen ha rätt att ensam sända representanter. I de större borde dock en adelsman väljas, om någon

³⁵ BHS s. 14 b.

³⁶ BevUP, P 1126 ff.

³⁷ BHS s. 14.

³⁸ BHS s. 13.

sådan bodde på platsen. Ett i efterhand gjort marginalinlägg föreslog, att röstningen i de större städerna skulle ske inom var korporation för sig.³⁹ Här finns det anledning att misstänka, att Fredin och/eller Ullberg verkat modererande på Santesson.

På detta sätt skulle taxeringskommittéerna på landsbygden bli ganska stora församlingar med normalt omkring 20 medlemmar. Av dessa skulle minst hälften väljas bland bönderna, en påtaglig förändring mot tidigare. Ordförande skulle landshövdingen vara, och denne skulle assisteras av kyrkoherdar, kronofogde och härads-skrivare. Valet av representanter sockenvis skulle ge ökade möjligheter till en effektiv uppskattning genom personer med större lokal-känedom. För uppskattningar av personer med inkomster i flera län föreslogs ett rapportsystem mellan landshövdingarna.⁴⁰

Redan den gamla BFO medgav vissa skattelättnader för de sämst ställda. BHS gick betydligt längre genom att placera de minsta hemmansägarna, torparna och mer burget arbetsfolk med stora hushåll i de nedersta klasserna på inkomstskalan; de två sistnämnda kategorierna skulle, om familjerna hade 4 barn, det yngsta under 8 år, vara helt befriade.⁴¹

På riddarhuset hade en diskussion uppstått om möjligheterna att i viss utsträckning ersätta domstolarna med ett skiljedomsförfarande.⁴² BHS applicerade denna idé på skattemål och föreslog som enda instans i bevilningstvister en kompromissrätt, bestående av två ledamöter valda av den skattskyldige och två av taxeringskommittén. De senare skulle alltså bevaka kronans rätt. Tillsammans skulle dessa utse en femte ledamot. Speciellt anmärkningsvärt i denna utomordentligt intressanta lösning av besvärproblemet var, att kronans ombud alltså skulle utses av en nämnd, som snarare kunde väntas föra allmänhetens talan.⁴³

Lagerheim hade i diskussionen om Santessons första utkast antytt den risk staten löpte att inte få in den beräknade bevilningssumman. Här var också det nya beskattningsprojektet mycket sårbart. Grunden för kapitationen, folkmängdsberäkningen, var något osäker, men här fanns dock Tabellverkets uppgifter, även om de inte var helt aktuella. Inkomstfördelningen däremot hade man av

³⁹ BHS s. 7 b.

⁴⁰ BHS s. 13 f.

⁴¹ BHS s. 15 b.

⁴² Utgångspunkt för diskussionen var härads-hövdingen Leyonstolpes motion om »freds- och förlikningsdomstolar» av den 15 maj 1809. RAP 1809—10: 1: 159 ff.

⁴³ BHS s. 9 b.

naturliga skäl ingen klar uppfattning om, och de s. k. kalkylerna blev alltså rena gissningarna.

BHS sökte blockera denna kritik genom att dels hänvisa till att inte heller den gamla BFO kunde bestämmas i förväg, dels påpeka, att procentsatserna var manipulerbara. Men man gick längre i BHS för att eliminera risken för ett bakslag. Man konstruerade en s. k. skydds- eller minimiavgift, som skulle tas ut i de fall inkomstavgiften (maximum) inte blev den större avgiften. Skyddsavgiften var en kombinerad person- och objektskatt, d. v. s. den skattskyldige fick betala en avgift, som innefattade statens skydd av hans person och hans förmögenhet, näring etc. Bäst karakteriseras skyddsavgiften som ett sammandrag av den gamla BFO men med vissa klara, tekniska förbättringar.⁴⁴

Skyddsavgiften gav BHS karaktären av kompromissprodukt. Santesson hade uppenbarligen inte tänkt sig, att någonting mer än inkomstskatten skulle behövas, även om Gyllenadler hade föreslagit en med skyddsavgiften snarlik lösning. Santesson skulle i fortsättningen ivrigt bekämpa skyddsavgiften, och när detta inte lyckades åtminstone söka decimera dess verkan. BHS kalkylerade skyddsavgiften till 1,1 milj. rdr av de 1,7 milj., som vid denna tidpunkt var aktuella.⁴⁵

Vid beredningens första mer ingående diskussion om BHS den 20 juni föll det framför allt på Hejkenskölds lott att precisera kritikernas ståndpunkt. Han hade lika litet som Lagerheim tidigare något att invända mot förslagets enkelhet och förmånlighet för den skattskyldige. Men det skulle, menade man, bli besvärligt att göra upp kalkyler, som skulle täcka den erforderliga summan. Och det vore inte tillrådligt att grunda statens inkomster på rena hypotetserna, särskilt som den erforderliga förmögenheten inte på långt när existerade i landet.⁴⁶

Hejkensköld ville också ifrågasätta, om fördelningsprincipen i verkligheten var rättvis. Inte vore det skäligt, »att den omtänksamme och driftige just därför blir högre taxerad». Möjligheten att överhuvudtaget uppskatta inkomsterna trodde han inte på. Självdeklarationen var visserligen säker och sann på papperet men i praktiken ogenomförbar. Det gick inte heller att lita till taxeringsmännens omdöme. Följden skulle bli »undersökning och upptäck-

⁴⁴ BHS s. 11 f.

⁴⁵ BHS s. 20.

⁴⁶ BevUP, P 1152 ff.

ande av en hemlighet, den envar söker och har rätt att för sig behålla, nämligen vad man äger».

von Törne var ännu ingen fullt övertygad anhängare av Santesson. Men han menade, att dennes projekt hade stora företräden och fäste sig speciellt vid att det var ett försök att med en helt ny princip få till stånd en rättvis beskattning. Det kunde ju inte bara vara fråga om att till varje pris skaffa fram pengar. I stället borde principen vara, »att varje medborgare må bli rättvist taxerad och kunna se att han blivit det icke av en slump utan i stöd av författningens grunder».

Men von Törne hade dessutom några invändningar att göra. Minimiberäkningen stred mot den uppställda principen och det kunde vara betänkligt att låta taxeringsmännen på eget gottfinnande höja en persons skatt. Han trodde också, att Santesson beräknat inkomsterna över 500 rdr väl optimistiskt.

Prosten Stenhammar stödde däremot oreserverat tanken på en progressiv inkomstbeskattning. Han utgick ifrån att den progressiva metoden var riktig och att detta medförde, att inkomstbeskattningen vore att föredra framför beskattning av den synbara förmögenheten. Inkomsttaxeringen skulle också vara lättare att genomföra, eftersom beräkningarna kunde företas på årets varupriser m. m. Den nya beräkningsgrunden skulle visserligen vara konjunkturkänslig, men detta skulle snarast få den fördelaktiga följd, att regeringen skulle bli mer intresserad av en fredlig och näringsvänlig politik. Den stigande skalan skulle dessutom leda till att taxeringsmännen noga bevakade kronans rätt. Brast det här, skulle ju en skärpt progression bli följd.

Efter denna första diskussion stod det klart, att prästerna hade avgörandet i sin hand. Av adelns sex ledamöter uttalade sig vid sidan av Törne bara Eckstedt för förslaget. Prosten Wallqvist argumenterade ungefär som Hejkensköld och fick stöd av prosten Genberg. Borgarna och bönderna var positiva utan undantag.⁴⁷

Santesson fick nu i uppdrag att insamla statistiskt material och göra en tillförlitligare kalkyl. Gång på gång beklagade han sig inför beredningen över att ämbetsverken dröjde med sina upplysningar. När han den 4 juli rapporterade att »oförmodade hinder» hade mött honom, bör det betraktas som en omskrivning för att han miss-tänkte obstruktion.⁴⁸

⁴⁷ BevUP, P 1142 f.

⁴⁸ BevUP, P 1175. Jfr också BevUP, P 256 ff.

Den misstanken var kanske inte helt ogrundad. Den 5 juli lyckades Lagerheim, trots att flera talare begärde proposition på BHS, fördröja avgörandet.⁴⁹ Han fick själv i uppdrag att »liksom på en tavla» uppställa alla projekt för att man lättare skulle kunna se brister och förtjänster. Santesson och hans anhängare betraktade BHS som antaget vid detta sammanträde. För dem började risken bli allt större, att det nya förslaget inte skulle hinna utarbetas och alltså den gamla BFO få kvarstå. Lagerheims manöver måste betraktas som ett försök att vinna tid, vilket också styrks av hans halvhjärtade sätt att utföra uppgiften.

Vid denna tidpunkt kunde Lagerheim inte våga en votering. Visserligen hade han tydligen fått Pehr Månsson Lundgren på glid, men de två andra bönderna Wessing och Eric Ericsson var säkra anhängare av BHS. Det avgörande var att Wallqvist nu svängt om och stödde Santesson. Därigenom hade BHS majoritet i beredningen.⁵⁰

Det var inte bara Santesson, som i detta skede var synnerligen aktiv. Redan den 30 juni hade Stenhammar samlat sig till ett stort upplagt försvarstal för BHS. I 11 punkter spikade han fast förslagets positiva egenskaper och i 9 punkter bemötte han den sakkritik som riktats mot det.⁵¹

Förutom de ofta upprepade rättvise- och enkelhetssynpunkterna utbyggde Stenhammar tankegången om skatteutfallet som en näringslivets »barometer», påpekade att avkortningar och skattelättnader inte längre skulle behöva tillgripas, att misstag av taxeringsmännen skulle få begränsad betydelse, så länge 1.000 rdrs skillnad i årlig inkomst bara ledde till några få rdrs skillnad i utdebiteringen, och att det stora flertalet skattebetalare skulle vinna på det nya systemet och klagomålen alltså bli få. Utan att ge sig hän åt någon överdriven optimism väntade sig Stenhammar öppenhjärtigare deklARATIONER med denna rättvisare metod. En avgjord fördel var att man också skulle komma åt att beskatta kapitalisten, som alltid tidigare lyckats undgå sin andel av bördorna. Hur detta skulle lösas tekniskt avslöjas dock inte.

Invändningen att företagsamheten inte borde beskattas särskilt avfärdade Stenhammar med att den svaga progressionen inte gärna kunde väntas lamslå vinstbegäret. Årliga utdragna taxeringar var

⁴⁹ BevUP, P 1191 ff.

⁵⁰ BevUP, P 1190, 1195.

⁵¹ BevUP, P 1162—1169.

en konsekvens av ett rättvist beskattningssystem. Detta och det faktum, att taxeringen skulle bli lättare efterhand borde göra de valda taxeringsmännen villiga att påta sig uppdraget. Att det skulle vara svårare att bestämma inkomster än förmögenhet kunde Stenhammar inte förstå. I besvärliga fall kunde han f. ö. ta förmögenheten till utgångspunkt vid beräkningen.

Vid den slutliga omröstningen inom beredningen om BHS den 26 juli befann sig både Törne och Wallqvist på landet. Tack vare att Wallqvists ersättare, prosten Gezelius, anslöt sig till BHS fick förslaget majoritet i tre stånd. Det var endast prosten Genberg, som var negativ inom dessa. Bland adelsmännen röstade enbart Eckstedt på BHS.⁵²

I utskottets plenum den 1 och 2 augusti läste Santessons anhängare upp Stenhammars ovan refererade diktamen. Från präteståndet kom två starkt kritiska inlägg av professor Faxe och prosten Caspersson. Mer bestämt än någon annan debattör avvisade Faxe undersökningar av medborgarnas »inre och husliga belägenhet» och en »bouppteckning medan man lever». Något sådant var »så oerhört och så obehagligt, att jag icke alls kunnat någonsin föreställa mig dess yrkande».⁵³

Faxe hade dessutom några sociala invändningar att göra: det var omöjligt att jämföra en ståndsperson och en bonde med t. ex. 500 rdrs inkomst »när man besinnar hur den senare lever och hur den förre måste leva»; familjeförsörjare borde inte heller beskattas lika med ogifta. Även om man alltså kunde bestämma inkomsterna riktigt, skulle beskattningsmetoden ändå inte vara den bästa. Förslaget hade också en konstitutionell sida, och det måste betraktas som olagligt, att taxeringarna skulle kunna göras av andra än representeranter för stånden.

Kapten Kuylenstjerna gav ovanligt klart uttryck för hur man resonerade bland dem, som ville ha den »synbara» förmögenheten till norm: »Så snart en individs välstånd bliver synbart, så snart det vunnit den stadga, att det visar sig i tillökad synbar eller känd förmögenhet, då blir tid att ålägga den en tillökning, en progressiv avgift, men att årligen vilja mäta dess inkomster, vilja förmå honom till deras uppgivande eller med ett skymfande tvivelsmål över uppgifterna medelst maktspråk ålägga honom en högre avgift är att kväva dess välmåga i sin första upprinnelse.»

⁵² BevUP, P 1224.

⁵³ BevUP, P 62 ff.

Brukspatronen Malmberg från Nyköping kunde inte inse, varför det skulle vara så svårt att beskatta kapitalet. Det bestod huvudsakligen av fordringar av olika slag, som var lätta att kontrollera. Bouppteckningsargumentet bemötte han med att borgenär och gälldenär kunde komma överens om vem som skulle synas.

Santesson påminde om att de svårigheter, som kunde möta taxeringsmännen, redan existerade i städerna, när man klassificerade borgarna. Han menade, att man överdrivit taxeringsmännens problem. Fritt valda och erfarna personer borde klara de aktuella uppgifterna. Han var uppenbarligen osäker om utgången av den förestående voteringen, och den minimikalkyl, som han passade på att föredra, slutade på $\frac{3}{4}$ av den som nödvändig beräknade bevilningen.

Eckstedt, som återopade mångårig erfarenhet som taxeringsman, intygade att Santessons metod skulle innebära en förbättring: Det skulle vara »lättare att uppfylla denna plikt, om man därtill kallas av sina grannars och sockenmäns förtroende än av en ämbetsman som hittills skett». På samma sätt måste kompromissrätten anses vara överlägsen den gamla besvärsordningen. De berörda ämbetsmännen hade enligt Eckstedt alltför ofta gjort anmärkningar endast för att få del i observationsmedlen. Om mot all förmodan BHS inte gav den beviljade summan, var det bara att höja minimum proportionellt för de bärkraftigare näringarna och maximum för de klasser, som kunde tåla en förhöjning.

En sådan skärpt progression ansåg överste C. H. Posse, att man genast borde tillgripa: en förhöjning med 5 % vore lämplig för varje 5.000 rdr som översteg 20.000. Posse betraktade Santessons förslag som utan jämförelse bäst. De övriga förslagen hade som regel det felet, att de beskattade vad man inte ägde.

Stenhammar ironiserade över rädslan för att företa undersökningar av medborgarnas ekonomi. Sådant måste naturligtvis vara en styggelse »för den som vet med sig själv, att han njuter sitt goda med andras förfördelande på deras bekostnad utan att göra skäl därför . . .». Stenhammar ansåg det vara ett sätt »att försona sig med det allmänna, att betala så mycket mer till staten, ju mer man njuter av staten».

Samma tongångar, bara mycket fränare, präglade prosten Tranchells inlägg. Han menade, att det är den förmögne, som har största fördelarna av samhällets beskydd, »annars kunde de behövande taga dess överflöd och fylla sina behov». Därigenom hade också

den förmögne större skyldigheter mot samhället än den fattige. För denne kunde det vara detsamma, »om han får livets nödvändigaste behov av fiender eller landsmän, ty båda ha sin fördel av att skydda dess liv och räcka honom livets nödvändigaste behov, emedan de annars skulle sakna hans arbete, som båda behöva, som således är det enda han har att uppoffra . . .». Tranchell vågade hoppas, att åtminstone de flesta förmögna skulle känna sina moraliska förpliktelser och inte söka dölja sina inkomster.

Också Wallqvist pekade på det sociala hot, som ett betungande av de fattiga medförde. Han hade just läst den skotske läkaren och nationalekonomen Benjamin Bells »Essays on agriculture», där denne propagerade för ett intensivt utnyttjande av inkomstbeskattning.⁵⁴ I anslutning till Bell anförde han lyckade holländska och skotska försök med inkomstbeskattning. På det sista argumentet svarade Hejkensköld, att det inte gick att jämföra Holland och Sverige. Holland var som en enda stad till skillnad mot det fattigare och mer glesbefolkade Sverige.⁵⁵

In i det sista var voteringen oviss. Tre präster hade uppträtt för och tre mot BHS. Med minsta möjliga marginal 7—5 beslutade prästerna att anta förslaget. Adelen avslög med 8—6 och de övriga stånden tillstyrkte utan votering.⁵⁶

Man kunde nu alltså arbeta vidare på BHS inom beredningen. Denna fick en delvis ny sammansättning. Utskottets och beredningens ordförande, C. S. Mörner, som aktivt engagerat sig i motståndet mot inkomstskatter, tycks ha tagit konsekvenserna av detta och avgick. Som efterträdare i båda uppgifterna utsågs den skånske greven och jordmagnaten Jakob De la Gardie, som i fortsättningen energiskt skulle stödja skattereformen. Vidare ersattes Wetterstedt och Eckstedt av C. H. Posse och Axel Hamilton, Genberg av prosten Johan Lindeström och Ullberg av brukspatronen Per Malmberg från Nyköping. Av de nya hade endast Lindeström markerat tveksamhet inför beskattningsreformen.

Arbetet i utskottet fortskred därefter utan några större kontroverser. Den 25 september förelåg betänkandet färdigt och tryckt att överlämnas till stånden.⁵⁷ I den 16 sidor långa motiveringen till förslaget hade Stenhammar, som fått beredningens uppdrag att göra

⁵⁴ Bells bok var från 1802. Wallqvist hade inte läst originalet utan en översättning av den tyske jordbruksreformatorn Albrecht Thaer.

⁵⁵ BevUP, P 142.

⁵⁶ BevUP, P 144 f.

⁵⁷ »Rikens höglovliga ständers bevillningsutskotts betänkande och förslag» etc.

redigeringen, formulerat den norm, som utskottet arbetat efter: »Utskottet har känt hela vikten av samfundslärans bud, att den som mer äger och har följaktligen större intresse i staten bör också mera betala.» Inkomstskattens företräden framför en förmögenhetsbeskattning blev föremål för en samlad argumentation: den årliga behållningen är det säkraste måttet på förmögenheten; löner kan inte klassificeras som förmögenhet; självdeklarationen göres uppriktigare, när den inte blir normgivande för flera år framåt, som fallet brukade bli vid en förmögenhetstaxering (sid. 3).

I jämförelse med BHS hade man nu utformat avdragsrätten vid beräkningen av inkomsterna mer restriktivt och samtidigt skärpt progressionen. Maximitabellen såg i sammandrag ut på detta sätt:

Skatteklass	Inkomst	Skatteuttag i %
1	16 rdr	1
5	83	1,5
10	200	2,25
15	500	2,9
20	1.000	3,5
25	2.000	4,75
30	4.500	6
35	7.000	7,25
40	12.000	8,5
45	17.000	9,6
48	20.000	10

Över 20.000 rdr hade man bibehållit en utplanande förlängning av skalan, så att t. ex. 40.000 rdr skulle erlägga 12,5 % i skatt och 80.000 15 %. Den nya skalan var en följd av en mer realistisk bedömning av statens behov. Dessa uppskattades nu till ungefär 2 milj. rdr. Den var också en följd av en betydligt mer pessimistisk bedömning av de större inkomsttagarnas antal. Medan Santesson ursprungligen uppskattat antalet inkomster på 500 rdr eller mer till 109.450 trodde man nu på 14.410. De högsta inkomsterna på 5.000 rdr eller mer hade Santesson uppskattat till 1.950, nu stannade man för 604. Som nämnts hade skyddsavgiften under hand höjts. Det var också av den anledningen naturligt att belasta de större inkomsttagarna hårdare (tabell nr 1 i BevU bet.).

Deklarationsplikt fastslogs nu för i första hand alla ståndspersoner. Dessa skulle uppge sina olika inkomstkällor tillsammans med en summarisk uppgift på det föregående årets inkomst. Endast i det fall den skattskyldige hade inkomster från annat taxeringsdistrikt skulle han göra en specifikation (sid. 26).

I utskottets memorial hade man tummat åtskilligt på BHS förslag om rösträtt och valbarhet till taxeringsnämnderna. Här hade vid förhandlingarna förutom Lagerheim, som ville behålla lika många representanter för varje stånd, också Stenhammar och de övriga prästerna bevakat ståndets positioner.⁵⁸

Betänkandet föreslog, att 2 adelsmän, 2 präster, 2 ofrälse ståndspersoner och 3 bönder skulle sitta i häradstaxeringskommittéerna. I städerna skulle visserligen alla borgare och husägare få rösta, men borgarna garanterades en majoritet i nämnden (sid. 26 ff.).

En väsentlig förändring var, att man nu på prosten Lindeströms förslag baserade taxeringarna på landsbygden på den lokala självstyrelsetraditionen. Varje socken skulle tillsätta sin egen beredningskommitté, som i sin tur skulle vara med och välja häradskommittén. Beredningskommittén skulle bestå av 2 adelsmän, 1 ofrälse ståndsperson, 3 bönder och kyrkoherden och dess uppgift vara att göra en preliminär taxering.⁵⁹

I motiveringen till betänkandet beklagade utskottet, att man tvingats tillgripa skyddsavgiften, men förmodade också att man snart skulle klara sig utan den (sid. 12). Santesson hade nu lyckats få utskottet med på att eventuellt överskott de första åren skulle leda till en nedsättning av minimiavgiften efter särskilda regler (sid. 5 f.). Han hade också fått igenom att hemmanen i minimi-tabellen skulle klassificeras efter värdet, för att man därigenom skulle eliminera ojämnheterna i mantalsindelningen (sid. 18).

I en reservation hade Santesson fäst uppmärksamheten på hur svårt det skulle bli att klassificera den heterogena ämbetsmannakåren efter minimi-tabellen. Han menade, att ett bättre alternativ vore, att skyddsavgiften beräknades på bruttoinkomsten med ett schablonavdrag på 30 %.⁶⁰

Tydligen för att förbereda ständernas diskussion om utskotts-betänkandet och samtidigt skapa en opinion i en något bredare krets för den progressiva inkomstkatten, publicerade Santessons anhängare en översättning av det aktuella kapitlet i Bells »Essays».⁶¹

⁵⁸ BevUP, P 1305 ff.

⁵⁹ BevUP, P 1319 ff.

⁶⁰ BevUP, P 269—86. Trycktes under titeln »Memorial ingivet och uppläst uti Rikens Höglovliga Ständers Bevillningsutskott av grosshandlanden B H Santesson den 25 september 1809».

⁶¹ B. Bell: »Om skattläggning på inkomsterna». Översättningen torde ha gjorts mellan den 2/8 och 10/10. Vid den förstnämnda tidpunkten hade Wallqvist fortfarande bara tillgång till den tyska översättningen, vid den senare nämnde A. G. Mörner den svenska i adelns debatt. Av Mörners inlägg framgår också, att Törne hade gjort översättningen. RAP 1809—10: 3: 2: 4091.

Törne hade gjort översättningen och framhöll i ett förord, att Bell påvisat hur en riktig beskattning efter en sund princip skulle kunna realiseras. Som fond målade han upp ett socialt hot: »I de flesta länder har beskattningen, liksom mängden av lagar och inrättningar varit foster av tillfället och sällan blivit inrättad efter grundsats. Också hava våra europeiska stater mer eller mindre långsamt gått till sin invärtes förtäring och de flesta senare tiders revolutioner blivit verkade av penningväsendets oordningar.»

Adeln behandlade bevillningsfrågan den 10 oktober.⁶² Motståndarna till förslaget hade valt att förskansa sig bakom ett grundlagsformalistiskt betraktelsesätt: RF § 70 fastslog, att först sedan SU bestämt behoven ålåg det BevU att fastställa bevillningens grunder; alltså kunde betänkandet i detta läge över huvud taget inte behandlas av ståndet. Redan den förste talaren, possessionaten Adolph Funck, preciserade denna ståndpunkt och fick efterhand instämmanden från sju andra ledamöter.

Mot den närsynta tolkningen av § 70 anförde A. I. Silversparre ett exempel: kunde man hindra en gäldenär att i förväg fundera ut ett sätt att betala igen en skuld, som skulle erläggas vid anfordran? De la Gardie påpekade, att det endast var beskattningsprinciperna man nu skulle diskutera, tillämpningen hade ståndet senare möjlighet att acceptera eller förkasta.

Törne försvarade betänkandet i ett långt anförande. Han var rädd för att det förtryckta folket skulle förtvivla, ifall man gick vidare i de gamla spåren. För honom tedde det sig egendomligt att beskattningsprinciperna ensamma skulle »sakna ljus och granskning» i ett tidevarv, som annars ansågs vara upplyst. A. G. Mörner förutspådde, att förslaget i framtiden skulle anses »som ett av de företag som utmärka framstegen i allmänna hushållsläran».

Motståndarna till den nya beskattningsmetoden höll fast vid sin

⁶² RAP 1809—10: 3: 2: 4053 ff.

⁶³ Det finns teoretiskt en möjlighet, att en och annan grundlagsformalist kan ha smugit sig in bland de 66, som ville uppskjuta frågans behandling. När i avsnitt IV de, som röstat emot i denna votering kommer att räknas som motståndare till förslaget, har detta skett med följande motiveringar: Funcks grundlagstolkning var uppenbart orimlig; Adlerbeth har just utpekat Funck som en av dem, som starkast inom »ligan» reagerade mot De la Gardies ställningstagande i bevillningsfrågan. J. Adlerbeths dagbok 12/1 1810, F 850 a, UUB. De la Gardie rapporterade till sin bror om händelsen: »Den faktion, som på ridarhuset ville hindra grundernas antagande, hade intet att mot dem själva invända utan gjorde det endast för att vinna utdräkt med tiden och av den nu så vanliga håg att lägga hinder för alla nya företag.» Jakob till Axel De la Gardie 13/10 1809. De la Gardieska saml. nr 332, LUB.

tolkning av grundlagen och krävde votering. Denna kom alltså inte att gälla för eller emot betänkandet utan om ståendet kunde anses berättigat att ta upp frågan vid denna tidpunkt.⁶³ Med 142 röster mot 66 segrade den positiva linjen. Därmed hade betänkandets framgång i riksdagen säkrats. Utan votering antogs därpå dess principer. De övriga stånden antog därpå skattereformen utan votering men med en del smärre reservationer.⁶⁴

Santessons reservation angående en förenklad beskattning av ämbetsmännen fick ett mycket gott mottagande, speciellt på ämbetsmannahåll i de tre högre stånden. Förslaget betydde skattetekniskt en stor förenkling i jämförelse med om denna besvärliga kategori skulle fogas in i skyddstabellen. Men det hade också i hög grad en taktisk sida, som det blir anledning att återkomma till. Schablonavdraget på ämbetsmännens bruttoinkomster fastställdes efterhand till inte mindre än 50 % för de lägsta inkomsterna (under 600 rdr) mot 25 % för inkomster över 1.000 rdr. Detta beräkningssätt blev nu helt normerande för ämbetsmännens beskattning. Den vanliga inkomstuppskattningen användes endast i fråga om extrainkomster.⁶⁵

Kompromissrätterna var från första början en nagel i ögat på ämbetsmännen. Försök gjordes att få dem ersätta med den gamla besvärsordningen över länsstyrelse och kammarrätt. Här var speciellt Lagerheim och Faxe aktiva. När inte detta lyckades, inriktade man sig på att få till stånd två alternativa besvärsordningar, vilket också gav resultat. Detta skulle emellertid visa sig vara av begränsad betydelse. Kronoombuden skulle i den sista versionen dessutom väljas av landshövdingen utom taxeringskommittén. Santesson och flera av hans anhängare framhöll i diskussionerna om kompromissrättens vara eller inte vara, att institutionen var en av hörnstenarna i beskattningssystemet.⁶⁶

Speciellt från prästernas sida gjordes in i det sista ansträngningar i utskottet för att få till stånd mera specificerade deklara-tionsuppgifter. Stenhammar ansåg, att det knappast skulle bli möjligt att alls göra en inkomsttaxering utan specificerade uppgifter. Ändringsförslaget strandade på framför allt Santessons motstånd. Denne kunde inte gå med på deklara-tioner, som skulle kunna skada köpmäns och andra näringsidkares kredit. I utskottets beredning avvisade man de noggrannare inkomstspecifikationerna efter en hård om-

⁶⁴ BgP 1809—10: 3: 1: 352 ff., BdP 1809—10: 3: 206 ff., PrP 1809—10: 3: 260.

⁶⁵ SFS 1810, 28/4 s. 7 ff.

⁶⁶ BevUP, P 676.

röstning, där bondeståndet voterade 1 ja 2 nej, borgarståndet 1 ja 2 nej, prästeståndet 2 ja och adeln 1 ja 1 nej.⁶⁷ Det skulle emellertid i praktiken visa sig, att problemet överdrivits något. De flesta ståndspersonerna skulle trots allt välja att lämna in specificerade uppgifter.

I fortsättningen löpte det nya beskattningsförslaget ingen risk att bli upprivet.⁶⁸ Den slutliga BFO daterad 28/4 1810 skiljer sig inte mycket från utskottsbetänkandet. Inkomstbegreppet är detsamma, likaså skatteskalen, med några obetydliga retuscheringar, den viktigaste, att lägsta beskattningsbara inkomst höjdes till 50 rdr.

IV. Statsvälvningen i mars 1809 hade varit en militär- och ämbetsmannakupp. De nya makthavarna, de s. k. 1809 års män, en f. ö. ganska svåravgränsad grupp, hade inte kunnat undvara det bistånd, som gavs från en stor del av den gamla högbyråkratin. Ännu svårare skulle det i längden visa sig vara att hantera regeringsmaskineriet utan detta stöd. Endast ett fåtal av de ledande gustavianska ämbetsmännen ansågs vara så komprometterade, att de inte kunde behålla sina poster.⁶⁹

Men när statskuppen väl var ett faktum och en ny författning skulle utarbetas, lämnades scenen fri för ett helt annat missnöje, som var socialt betingat och inte vände sig mot den avsatte kungen utan mot de privilegierade i samhället. Det bars i hög grad upp av bondeståndet, men har sannolikt också satt sin prägel på stämningen inom det obesuttna och proletariserade folkskiktet på landsbygden och i städerna.⁷⁰ I detta skede kan man emellertid inte registrera några våldsammare missnöjesyttringar. Det blir först under de följande åren, som en serie oroligheter inträffar.⁷¹

Kriget mot Ryssland hade medfört ytterst besvärliga finansieringsproblem. Subsidier och krisåtgärder hade visat sig otillräckliga. Man hade tvingats att i snabb följd ta ut två allmänna krigsgärder,

⁶⁷ BevUP, P 1383 ff.

⁶⁸ Adlerbeth har uppfattat ett initiativ från Staël von Holstein i slutet av december 1809 för att få 2/5 av bevillningen klassificerad som krigsgärd som ett försök att decimera det nya bevillningsförslagets betydelse. Det hela bör betraktas som en demonstration utan praktisk betydelse. Adlerbeths dagbok 20/12 09. RAP 1809—10: 4: 3: 1216 f.

⁶⁹ S. Carlsson: »Gustaf IV Adolfs fall» (1944) s. 381 ff.

⁷⁰ J. Wibling: »Opinioner och stämningar i Sverige 1809—10» (1954) s. 92 ff. R. Karlsson: »Bakgrunden till 1809 års regeringsform» (1964) s. 300 ff. S. Carlsson (1944) s. 373 f. De sociala oroligheterna vid denna tid blir f. n. föremål för en intensivundersökning av fil. lic. Rune Hedman, Uppsala.

⁷¹ R. Hedman: »Konskriptionsfrågan och allmogeoroligheterna 1811». Lic.avh, 1962.

av vilka den sista planerades inbringa inte mindre än 5 milj. rdr bco. Dessa extra bevillningar togs ut efter bevillningsstadgan från 1800 och kom därigenom att starkt accentuera dennas bristfälligheter.⁷²

När därför de förut refererade förhandlingarna i BevU inleddes var situationen sådan, att det låg nära till hands med en drastisk lösning av beskattningsproblemet. Åtskilliga gånger tidigare och senast vid förmögenhetsbeskattningen 1800 hade likartade situationer lett till skatteexperiment, ofta innebärande klara tekniska förbättringar. Frankrike, Preussen och England kunde också uppvisa samtida paralleller. I de två sistnämnda länderna hade man f. ö. just försökt sig på en inkomstbeskattning.⁷³

Att man också i Sverige skulle komma att välja en inkomstskatt var ändå närmast en tillfällighet. Göteborgsgrosshandlaren Santesons sätt att lansera sitt inkomstbeskattningsförslag ger intryck av improvisation. Det har inte varit frågan om en förberedd aktion. Förutsättningarna för förslaget viktiga komplement, en progressiv uttaxeringsnorm, har på sitt sätt varit gynnsammare. Principen skulle också bli förvånansvärt litet kontroversiell.

Just vid den tid i månadsskiftet maj—juni, då planerna på skatte-reformen började ta form, var läget som mest krisartat i riksdagen. Böndernas energiska krav på slopande av grundskatterna fick ståndsamhället i gungning. De formulerades pregnant av sådana s. k. skrivkunniga vänner som häradshövdingen A. Nordell, överdirektören C. A. Grewesmöhlen och expeditionssekreteraren C. M. Schoerbing.⁷⁴ Den senare är speciellt intressant, eftersom han kan betecknas som den främste beskattningsexperten inom denna radikala falang. Det bör noteras, att Schoerbing inte hyste några sympatier för inkomstbeskattningen. Han tänkte sig att grundskatterna skulle kunna ersättas med en förmögenhetsbeskattning.⁷⁵

Det sociala trycket på de högre stånden men framför allt på adeln och prästerna har alltså tydligen varit stort. Man har känt närheten av en »folkrevolution».⁷⁶ Stämningen kom att klart återspeglas i BevU:s diskussioner. Flera ledamöter har också ställt sig

⁷² Åmark s. 309.

⁷³ E. Seligman: »The income tax» (1911) s. 65 ff. B. Moll: »Lehrbuch der Finanzwissenschaft» (1930) s. 498.

⁷⁴ Thomson s. 134 ff.

⁷⁵ C. M. Schoerbing: »Välmenande tankar över det naturligaste beskattningssätt» (1809).

⁷⁶ Wibling s. 100 ff.

positiva till de krav, som kunde ställas från de sämst lottade i samhället. Skarpast formulerades en sådan inställning av prosten Tranchell, som i sina resonemang kommer mycket nära det som hundra år senare skulle innefattas i begreppet »Det befästa fattighuset».⁷⁷ Däremot har ingen ur de övriga stånden i utskottet öppet stött böndernas aktion i grundskattefrågan.⁷⁸

Bondeståndet hade snabbt några begränsade framgångar i striden om privilegierna, men man tänkte inte nöja sig med några halvmesyrrer. Det vapen man valde var som bekant att vägra skriva under RF. Detta utlöste en febril verksamhet för att få bönderna på andra tankar. Behovet av att utåt manifesteras enighet var synnerligen stort med ryssarna stående i Norrland och bondeståndets utspel taktiskt lägligt.

I den situationen skall förslaget om att införa en progressiv inkomstskatt inpassas. Det går dock inte att leda i bevis, att Santesson medvetet haft syftet att delvis gå bönderna till mötes, då han konstruerade sitt förslag, att han alltså gjort ett utspel i grundskattefrågan. Men detta är det mest sannolika. Säteriägaren Santesson har visserligen i många stycken varit radikal, men i privilegiefrågan har han intagit en försiktig hållning, som det strax blir anledning att återkomma till. Hans främste sekundant i utskottet, prosten Stenhammar, markerade däremot öppet, att han fann böndernas politik i grundskattefrågan överdriven.⁷⁹

Under alla omständigheter skulle förslaget om en progressiv inkomstbeskattning komma att de facto fungera som ett komplement till de högre ståndens politik i privilegiestriden. Redan innan BHS överhuvudtaget diskuterats i beredningen utnyttjade tre ledamöter av bondeståndet projektet, när de den 19 juni förde moderationens talan i ståndets plenum. Deras argumentation var denna: »Då ständerna vid denna riksdag nu åtaga sig en bevillning, som utgår av alla lika efter vars och ens reveny, viss procent, blir följden den, att om någon jord utgör mindre onera blir bevillningen större.»^{79a}

Motståndet mot skattereformen lokaliserades till adeln och prästeståndet. Det var knappast överraskande, vilket det däremot var, att

⁷⁷ Tranchells yttrande påminner starkt om ett bekant inlägg i diskussionen om realisationen 1800 av Eberhard Munck af Rosenskiöld. RAP 1800:1: 676 ff. Liknande tankegångar kan man också finna hos t. ex. A. Nordell. Karlhom s. 304.

⁷⁸ Det betyder inte att sympatier inte har funnits. Bland borgarnas ledamöter var bl. a. handlanden Öhman. Om dennes uppfattning i privilegiefrågan se nedan s. 457.

⁷⁹ BevUP, P 390.

^{79a} BdP 1809—10: 1: 905.

borgarståndet så helhjärtat solidariserade sig med Santessons strävan att införa en progressiv inkomstskatt.

För en förklaring av ståndets ställningstagande ger den sociala strukturen en hållpunkt. Den största gruppen var handlandena med 31 personer, därefter kom magistratspersonerna, som var 29 och som minsta grupp hantverkarna med 14. Detta enligt C. H. Höjers beräkningar.⁸⁰

Det visar sig nu, om man jämför med vad olika grupper betalade i skatt enligt den gamla förordningen, att magistratspersonerna och hantverkarna inte haft någon anledning att av privatekonomiska skäl motsätta sig reformen. Detta har även gällt magistratspersoner med för den kategorin så höga inkomster som 1.000—1.500 rdr bco. De betalade enligt BFO 1800 för sina löner, om de utgått i pengar, 2 0/0 i skatt eller, om lönen till någon del varit i naturaförmåner, 3 0/0.⁸¹ Till detta skall läggas den personella avgiften, som i de stora städerna för personer av denna sociala status var mellan 13 och 6 rdr, och vidare de visserligen mycket blygsamma specialbeviljningarna.⁸² BHS belastade den aktuella lönenivån med knappt 1 0/0. Dess tariff skulle alltså ha inneburit en inte obetydlig skattelindring.⁸³ BFO 1810, vars tariff med små förändringar var densamma som utskottsförslagets, fixerade skatten till omkring 3 3/4 0/0. Detta har i några fall kunnat betyda blygsamma skattehöjningar i ett läge då en betydligt större beviljning skulle tas ut.⁸⁴

En och annan fabrikör och storhantverkare har också kunnat få skatten höjd något, men även i deras fall har det inte varit fråga om några större förändringar, eftersom de redan tidigare betalade en ganska hög beviljning.⁸⁵ För att de skulle få en höjning av skatten i jämförelse med BFO 1800 behövde de i Stockholm och Göteborg taxerade inkomster på 3.250 rdr och i städer av första klassen 2.500 rdr. Taxerade inkomster, som påtagligt översteg dessa summor, skulle visa sig sällsynta inom dessa kategorier.

Den intressantaste gruppen i borgarståndet är köpmännen och då speciellt grosshandlarna. För de senare har BFO 1810 kunnat betyda ganska kraftiga skattehöjningar. Santesson själv betalade t. ex. 1809

⁸⁰ C. H. Höjer: »Borgarståndet 1809—1866» i »Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning» (1936) (Skrifter utg. av Statsvet. fören. i Uppsala VII) s. 89.

⁸¹ SFS 1800, 15/6 s. 36 f.

⁸² SFS 1800, 15/6 s. 18 f.

⁸³ BHS s. 19.

⁸⁴ SFS 1810, 28/4 s. 36.

⁸⁵ SFS 1800, 15/6 s. 50.

140 rdr men fick 1810 skatten höjd till 2.263 rdr för sin taxerade inkomst på 22.496 rdr. Ett förhållande, som bidragit till att höja hans skatt, var att hans inkomster av Årnäs kungsgård och glasbruk nu räknades samman med inkomsten från handelsrörelsen. De uppgick enligt hans självdeklaration till tillsammans 4.050 rdr.⁸⁶

Men BHS hade varit betydligt skonsammare mot de förmögna grosshandlarna. Dessa skulle i storstäderna ha behövt inkomster på över 10.000 rdr för att de skulle riskera skatthöjning.⁸⁷ Sådana inkomster hade förmodligen tidigare varit relativt sällsynta, men skulle nu genom inflationen, och för Göteborgs del kontinentalblockaden, bli vanligare. I fallet Santesson har troligen skatthöjningen förstärkts genom en reell förbättring av den ekonomiska situationen.

Den nya tariffen förflyttade den punkt, där skatthöjning inträffade för de förmögna grosshandlarna i storstäderna, till 5.750 rdr. Vid 10.000 rdrs inkomst fördubblades nu skatten. Det bör dock noteras, att procentsatsernas höjning mellan 10.000 och 20.000 var ganska beskedlig: endast från 8 % till 10 %. Speciellt ogynnsam kunde den progressiva inkomstskatten väntas bli för exceptionellt höga inkomster i mindre städer. De hade tidigare gynnats av repartitionssystemet.⁸⁸

För huvuddelen av de större köpmännen har vi ändå att räkna med tämligen måttliga skatthöjningar. I det svåra statsfinansiella läge, som uppstått, hade de sannolikt i alla fall fått sina avgifter höjda på samma sätt som skedde 1800. De har vidare bl. a. genom deklARATIONERNAS utformning haft vissa möjligheter till skatteflykt, som t. ex. ämbetsmännen i stort sett saknat. Dessa möjligheter har heller inte, som det verkar, helt lämnats oprövade.⁸⁹

Malte Becker har i en undersökning, som begränsar sig till förra hälften av riksdagen 1809—10, riktat uppmärksamheten på en särskild grupp inom borgarståndet bestående av grosshandlare, brukspatroner och överhuvudtaget ofrälse ståndspersoner, som i näringspolitiska frågor stått i motsatsställning till ståndet i övrigt. I andra

⁸⁶ Taxeringslängder Göteborgs och Bohus län 1809 P 1476, KA. Ibidem 1810 P 2103, Tax.längder Skaraborgs län 1810 P 9105.

⁸⁷ De betalade 350 rdr enligt BFO 1800. BHS' procentsats var 5 eller något mer än 5.

⁸⁸ Detta kan tänkas ha gällt t. ex. Karlshamns handlande. Staden var placerad i 3:e klassen men gynnades starkt av kontinentalblockaden.

⁸⁹ Detta framgår av ett avsnitt om taxeringarna i Göteborg i en kommande uppsats om bevillningsadministrationen 1810—12.

sammanhang är dessa personer inte märkbara som grupp. Becker menar, att detta i stort sett berott på att de då fått ståndet med sig.⁹⁰

Dessa iakttagelser stämmer väl med bevillningsfrågans behandling i borgarståndet. Praktiskt taget samtliga av Becker namngivna personer har aktivt engagerat sig för Santesson's projekt. Det gäller förutom Santesson själv grosshandlaren Niclas Malm från Göteborg, kommercerådet Carl Gustaf Broms från Örebro, brukspatronen och kommissionären Birger Fredrik Rothoff från Eskilstuna, brukspatronerna och handlandena Daniel Eberstein från Norrköping och Pehr Malmberg från Nyköping. När dessa stora företagare gått i bräschen för inkomstskatten har det motstånd, som ändå kan registreras, helt neutraliserats.⁹¹

Vad Becker inte observerat är att det också tydligen har funnits en radikalare gruppering. Dit kan då räknas handlanden Carl Gustaf Kindgren från Södertälje, handlanden Johan Eric Öhman från Piteå, handlanden Gustaf Stabeck från Falkenberg, handlanden och brukspatronen Hindric Bjuhr från Umeå och borgmästaren Carl Fredric Norström från Lindesberg. Medan Santesson i privilegiefrågan dikterade ståndets moderata adress till adeln har denna grupp med instämmanden från ett antal inte namngivna personer velat gå på böndernas linje.⁹² För förståelsen av borgarståndets ställningstagande i bevillningsfrågan är det värt att notera, att det inom ståndet alltså funnits sympatier för en lösning av beskattningsfrågan i stort, som om inte tekniskt så åtminstone politiskt har varit radikalare än den progressiva inkomstskatten.

Av framställningen ovan har framgått, att det bland motståndarna till skattereformen fanns en kärntrupp av högre ämbetsmän, vilket redan Andgren noterade.⁹³ Dit kan då räknas förutom Lagerheim landshövdingarna Mörner och Wetterstedt. Bland de 19 adelsmän, som i utskottet och på riddarhuset öppet tagit ställning mot reformen, utgjorde ämbetsmännen annars en inte särskilt stor grupp: 5. Men detta är endast skenbart. Det beror på ämbetsmännens klena representation i BevU, där de flesta beläggen kunnat hämtas. Av tradition placerade man förhållandevis många possessionater i detta

⁹⁰ M. Becker: »Några anteckningar om borgarståndet 1809». (Skrifter utg. av Fahlb. stiftelsen 36) (1950) s. 82—91.

⁹¹ BgP 1809—10: 1: 352 ff.

⁹² BgP 1809—10: 1: 458 ff. Thomson s. 250 f.

⁹³ Andgren s. 112 f. Andgren har i sin avhandling gjort en snabbskiss av bevillningsfrågans utveckling på grundlagsriksdagen.

	Anhängare	Motståndare
jord- och bruksägare utan tjänst ⁹⁴	5	11
civila ämbetsmän ⁹⁵	3	5
officerare ⁹⁶	5	2
övriga ⁹⁷	3	1
	16	19

Källa: Taxeringslängder 1810, KA och SSA och G. Flodströms kartotek, deponerat på Historiska institutionen i Uppsala.⁹⁸

utskott.⁹⁹ Mer avslöjande är, att av utskottets 6 ämbetsmän inte mindre än 5 uppträtt med egna projekt, som konkurrerat med Santessons.¹

Orsaken till ämbetsmännens hållning är inte svår att finna. Det nya beskattningsförslaget var till sin utformning en direkt utmaning mot byråkratin. Speciellt gällde detta Lagerheim, som ju var vice president i kammarkollegium och i den egenskapen fick finna sig

⁹⁴ Anhängare: AG Mörner (Tax.längd. Örebro l. P 817, 993, KA), J De la Gardie (Tax.längd. Malmöhus l. P 9033), A Hamilton (Kristianstads l. P 1540), M Törne (Flodström), AM Berghman (Flodström); motståndare: CL Cock (Malmöhus l. P 8107), G Gripenwaldt (Österg. l. P 8200 f.), CC Gyllenstierna (Malmöhus l. P 8355), CF Hejkenskjöld (Örebro l. P 3881), GA Klingspor (Österg. l. P 7344), CL Staël von Holstein (Kristianstads l. P 597), L von Stockenström (Västmanlands l. P 584, 1687), JN Tersmeden (Örebro l. P 1845), A Funck (Flodström), CF Reuterhjelm (Flodström), A Hierta (Stockholms stad, Ladugårdslandet nedre P 291).

⁹⁵ Anhängare: CF Rothlieb (Stockholms stad, Klara nedre P 47, SSA), IFG von Schanz (Stockholms stad, Maria inre P 160, SSA), AI Silversparre (Södermanl. l. P 1564); motståndare: AF Bråkenhjelm (Jönköpings l. P 1565), OE Lagerheim (Stockholms stad, Katarina norra P 13), CS Mörner (Kronobergs l. P 3803), E af Wetterstedt (Uppsala l. P 7312), J Zengerlein (Flodström).

⁹⁶ Anhängare: J Cederström (Stockholms stad, Klara övre P 2), E von Eckstedt (Värmlands l. P 3919), CH Posse (Skaraborgs l. P 10151), OF Pählman (Stockholms stad, Ladugårdslandet nedre P 50), JH Schützercrantz (Stockholms stad, Ladugårdslandet nedre P 150); motståndare: A Rudbeck (Stockholms l. P 148, 664), JK Kuylenstierna (Östergötl. l. P 6189).

⁹⁷ Anhängare: D von Schulzenheim (Flodström), F Silverstolpe (Stockholms stad, Klara övre P 118), GA Silverstolpe (Österg. l. P 10015); motståndare: JA Pechlin (Stockholms stad, Klara nedre P 50)

⁹⁸ Flodströms kartotek är den materialsamling, som bildade underlag för hans uppsats om adelns sociala sammansättning på ett antal riksdagar under perioden 1809—66 och som citeras nedan. Flodströms uppgifter är inte alltid synkroniserade och man får därför räkna med en viss felmarginal. De har här endast använts i 6 fall. Se ovan not 94—97.

⁹⁹ Lagerroth s. 308.

¹ Dessa var: Lagerheim, Mörner, Wetterstedt, Zengerlein och Bråkenhjelm. Den senare har liksom Tersmeden klassats som motståndare till beskattningsreformen just med tanke på att de engagerat sig för egna förslag. I inget annat fall har detta lett till ett positivt ståndpunktstagande till Santesson, även om det skulle vara teoretiskt möjligt.

i en ständig kritik av verkets åtgärder. Denna kritik ledde så till konstruktiva förslag i BHS. Senare under utskottsarbetet skulle man t. o. m. diskutera om inte även uppbörden kunde läggas över på sockenstämmorna.²

De penningavlönade ämbetsmännen men också de med indelta löner kunde inte räkna med samma möjligheter som t. ex. köpmän och näringsidkare att uppge sina inkomster något lägre än de verkligen varit. Sådana överväganden kunde leda till de ofta framhävda farhågorna för att statskassan inte skulle tillföras de medel, som man planerat. Detta bör inte enbart betraktas som kamouflagen för privatekonomiska kalkyler.³

Det går nämligen inte att generellt påstå att ens de högre ämbetsmännen förlorat på skattereformen. Om man tar de i utskottet mest aktuella exemplen skulle visserligen Lagerheim enligt BHS ha fått en skattehöjning från omkring 300 rdr till 350 rdr. Men både Mörner och Wetterstedt skulle här ha fått betydande lättnader, den senare t. ex. från 200 rdr efter BFO. 1800 till 80 rdr. Utskottsförslagens tariff skulle ha betytt en höjning för Lagerheim till 800 rdr, vilket ju var ganska kännbart, men Wetterstedt skulle endast ha fått en höjning med 30 rdr medan Mörners skatt skulle ha förblivit oförändrad. Det bör dock tilläggas, att inkomstuppskattningen kunde väntas bli något strängare med det nya systemet.⁴

Här tangeras en annan anledning till tveksamhet bland adelsmännen i allmänhet. Med den adelsfientliga stämning, som man kunnat avläsa bl. a. i bondeståndet, kunde det te sig som ett mindre tilltalande perspektiv att få sina inkomster taxerade av häradskommittéer (BHS) eller sockenberedningskommittéer (utskottsförslaget), som ofta skulle få bondemajoritet. Speciellt känsligt var detta för de adliga storjordbrukarna, som inte på samma sätt som ämbetsmännen hade sina inkomstförhållanden fixerade. I deras fall skulle det ofta bli aktuellt med skönsmässiga upptaxeringar.

Gruppen var en av dem, som hårdast skulle drabbas av den progressiva inkomstkatten. Det är därför inte överraskande, att man finner en ganska dämpad entusiasm för skattereformen på det hållet. Det motstånd, som kunnat avläsas i översikten av yrkestillhörighet och ståndpunktstagande ovan, har varit ännu starkare bun-

² BevUP, P 784 ff..

³ En av de negativa ämbetsmännen, nämligen Zengerlein, har f. ö. senare röstat för höjande av procentsatserna i inkomstariffen. BevUP, P 1000 f.

⁴ Lagerheim hade 1810 en taxerad inkomst på 10.141 rdr, Wetterstedt 4.214

det till jordägande än vad där framgår. Bland motståndarna har 4 civila ämbetsmän och officerare taxerats till större inkomster från sina jordegendomar än från lönen medan detta har gällt 1 eventuellt 2 bland anhängarna.⁵

Vad BFO 1810 kunde betyda för en storgodsägare kan belysas av Alexander Rudbecks taxering av inkomsterna från bl. a. Edsbergs och Sollentunaholms gods i Stockholms län. De upgick till 22.000 rdr och har gett honom en skatt på 2.250 rdr, som skall jämföras med att han betalade 60 rdr 1809!⁶ Frågan är nu i vilken utsträckning de privatekonomiska övervägandena har slagit igenom vid ställningstagandena i utskott och plenum:

Taxerad inkomst	Anhängare	Motståndare
50—500 ⁷	1	1
500—1.000 ⁸	4	1
1.000—2.000 ⁹	3	5
2.000—4.000 ¹⁰	5	3
4.000—6.000 ¹¹	—	3
6.000—10.000 ¹²	—	1
10.000—20.000 ¹³	—	1
20.000 ¹⁴	—	1
	13	16

Källa: Taxeringslängder 1810, KA.

Av de 35 personerna med känd inställning i bevillningsfrågan inom adeln har det inte varit möjligt att återfinna 6 i taxeringslängderna. Dessa fördelar sig jämnt på anhängare och motståndare.

rdr och Mörner 2.620 rdr. Källa: Se föregående sida not 95. Dessa siffror gäller bruttointkomsten. BHS och BevU:s förslag gav emellertid även ämbetsmännen vissa möjligheter till avdrag, som de tidigare saknat.

⁵ De 4 civila ämbetsmännen och officerarna var: Lagerheim, Bråkenhjem, Rudbeck och Kuylenstjerna. De övriga var Eckstedt, Posse och eventuellt Schulzenheim. Källa: Se ovan sid. 458 not 94—97.

⁶ Tax.längd. Stockholms l. P 148, 664, som jämförts med tax.längd. 1809, Stockholms l. P 1013.

⁷ Anh. CF Rothlieb; motst. A Hierta (för källhänv. se ovan s. 458 not 94, 95).

⁸ Anh. OF Pählman, GA ochh. F Silverstolpe, IFG von Schanz; motst. L von Stockenström.

⁹ Anh. E von Eckstedt, CH Posse, JH Schützererantz; motst. CL Cock, AF Bråkenhjem, G Gripenwaldt, JA Pechlin, CL Staël von Holstein.

¹⁰ Anh. J Cederström, A Hamilton, AG Mörner, AI Silversparre, J De la Gardie; motst. CF Hejkenskjöld, JK Kuylenstierna, CS Mörner.

¹¹ Motst. CC Gyllenstierna, GA Klingspor, E af Wetterstedt.

¹² Motst. JN Tersmeden.

¹³ Motst. OE Lagerheim.

¹⁴ Motst. A Rudbeck.

dare.¹⁵ Den taxerade inkomsten ger givetvis inget säkert mått på vad en person tjänat, men som skall visas i annat sammanhang är den ändå någorlunda användbar.¹⁶ Trots detta och trots att detta föga omfattande siffermaterial inte kan anses representativt för de 208, som voterade på riddarhuset, kan man våga påståendet att privatekonomin spelat en inte oviktig roll vid ställningstagandet till inkomstskatteförslaget: Bland anhängarna har ingen haft en taxerad inkomst på över 4.000 rdr, medan 6 av de 16 återfunna motståndarna legat på den inkomstnivån.

Inte heller de stora jordägarnas och bruksägarnas ställningstagande till inkomstskatten har varit utan komplikationer. För dem, som varit svårt skuldsatta, och det gällde förmodligen i stor utsträckning reformjordbrukarna, kan beskattningssystemet ha inneburit vissa fördelar.¹⁷ Speciellt var detta fallet för bruksägarna. Järnhanteringen hade efter 1806 råkat in i en allvarlig avsättningskris. Ökade produktionskostnader som en följd av inflationen och ogynnsam prisutveckling på det järn, som alls gick att sälja, hade medfört att landets viktigaste industri kommit i ett prekärt läge.¹⁸

Det starka motstånd, som mötte inkomstskatteförslaget på adels håll inom BevU har alltså sannolikt till stor del berott på jordägarnas dominans bland ledamöterna. På riddarhuset kunde man normalt räkna med ett annat läge. Där var ämbetsmännen den stora gruppen, vilken brukade förstärkas på hösten, då jordägarna i stor utsträckning hade lämnat riksdagen.¹⁹ När därför principfrågan skulle avgöras den 10 oktober har ämbetsmännen varit nyckelgruppen. Även om de höga ämbetsmännen i utskottet inte kunde anses vara representativa för gruppen i stort har Santesson och hans meningsfränder snarare haft att räkna med en negativ än en positiv reaktion på utskottsförslaget.

I detta läge gjorde Santesson schackdraget med sin reservation

¹⁵ Anh. AM Berghman, M Törne, D von Schulzenheim; motst. A Funck, CF Reuterhjelms, J Zengerlein.

¹⁶ Detta omdöme bygger på iakttagelser under arbetet med en studie över administrationen av BFO 1810.

¹⁷ I England och Tyskland hade just reformjordbrukare engagerat sig för en allmän inkomstbeskattning (Benjamin Bell, Albrecht Thaer). Till detta liksom till det företagsmässigt drivna jordbrukets roll för att överhuvudtaget tanken på att inkomstbeskatta jordbruket skulle kunna uppstå blir det anledning att återkomma i en följande uppsats.

¹⁸ K. G. Hildebrand: »1700-talet» i »Fagerstabusens historia», del II (1959) s. 365 ff.

¹⁹ S. Björklund: »Jordägare och jordintressen på 1823 års riddarhus», StvT 1964: 2—3, s. 85 ff.

till utskottets förslag. Den försäkrade ämbetsmännen en lindrigare skyddsavgift än den, som hade planerats i minimitabellen. Detta skulle inte få någon reell betydelse för ämbetsmän på t. ex. Wetterstedts lönenivå, men för personer längre ned i hierarkin kunde just skyddsavgiften väntas bli den normerande och följaktligen den intressantaste av de två avgifterna.

Det s. k. konstitutionella partiet eller den grupp, som närmast stödde regeringen på riddarhuset, anses ha bestått i första hand av en någorlunda vädisciplinerad ämbetsmannakår.²⁰ Om detta är riktigt får Santessons utspel en förstärkt innebörd. Det skulle nämligen visa sig i riddarhusdiskussionen, att ett koppel av de främsta ur den konstitutionella gruppen försvarade utskottsförslaget (A. G. Mörner, G. A. Silverstolpe, A. I. Silfversparre, C. H. Posse, J. Cederström) medan två framträdande oppositionsmän, C. L. Staël von Holstein och A. Funck, attackerade det.²¹

Grovt uttryckt hade bevillningsfrågan tydligen blivit »partiskiljande». Att sen voteringsciffrorna blev så klara för förslaget torde ha berott på att oppositionen var splittrad. Både De la Gardie och O. F. Pählman har röstat för inkomstskatten. Utgångsläget för motståndarna till förslaget torde ha försämrats av att förslagets ideologiska innehåll har appellerat till den radikalare delen av oppositionen.²²

Förklaringen till att den konstitutionella gruppen stödde inkomstskatteförslaget har redan antytts ovan. Den hade trots sin »liberala» ideologiska förankring ställt sig kallsinnig till böndernas krav i grundskattefrågan. De eftergifter som gjorts på initiativ av Mannerheim beträffande privilegierna har varit föga långtgående. Det kunde nu anses rimligt, att man tog på sig en förhållandevis stor del av bevillningen, speciellt som detta bör ha förstärkt möjligheterna att få behålla den större förmån, som den gamla jordbeskattningen innebar.

Prästeståndets ställningstagande har antagligen dikterats av i stort sett samma överväganden som ovan har preciserats för de högre ämbetsmännen. Stenhammars inkomstförhållanden kan här

²⁰ Andgren s. 112.

²¹ RAP 1809—10: 3: 1491 ff.

²² Denna tolkning skiljer sig från Andgren (s. 112) som menar, att bevillningsfrågan skurit igenom partilinjerna. Detta torde huvudsakligen bero på att här utskottsarbetet och diskussionen på riddarhuset hållits isär. En viss osäkerhet vidlåder också denna nya tolkning, så länge en fullständig undersökning av grupperingarna på riddarhuset 1809—10 saknas.

anses någorlunda representativa för det urval ur ståndet, som deltog på riksdagarna. Han hade en taxerad inkomst från tjänsten på 975 rdr, till vilket kom inkomster från jordbruk på 675 rdr.²³ Enligt den gamla BFO betalade prästerna ett visst antal skillningar i bevillning per mantal, som renderade tionde. För ett pastorat av Stenhammars storlek innebar detta 30—40 rdr. BHS' skatteprocent skulle ha gett 16 rdr för Stenhammar, medan utskottets förslag innebar en ungefärlig fördubbling av skatten: 68 rdr.²⁴

Det kunde alltså finnas privatekonomiska skäl att gå emot inkomstbeskattningen i den nya utformningen, men skillnaderna i avgifternas storlek har ändå inte varit så stora, om man betänker att en allmän höjning av skatten skulle bli nödvändig oavsett vilket system som skulle komma att följas. Det bör också tilläggas att dessa skillnader blev klart mindre för dem, som saknade inkomster från kapital eller näringar.

Prästeståndets politiska och ekonomiska ställning var under hela grundlagsriksdagen mycket omdebatterad. Från de tre övriga stånden men mest energiskt från bondeståndet krävde man en revision av prästernas löner.²⁵ Pressen på prästerna har även här varit betydande. Trots det har alltså motståndet i utskottet mot inkomstskatten varit ganska starkt. Det gällde också det passiva motståndet i ståndets plenum, där principen med progressiv uttaxering bl. a. visade sig svåracceptabel på sina håll.²⁶

Bönderna har i utskottet hela tiden stött Santesson. Även om en och annan s. k. herrebonde kunde väntas få skatten höjd, så har man kunnat räkna med att bevillningsförslaget för ståndet som helhet skulle bli förmånligt.²⁷ Den allmänna uppfattningen i utskottet tycks också ha varit, att bondejordbruken endast i undantagsfall skulle beskattas efter maximitabellen.²⁸ Det enda, som i någon mån har oroat bonderesponenterna i utskottet, var att höjningarna av skyddsavgiften inte kunde kompletteras med fullständigt säkra ga-

²³ Tax.längd. Österg. I. P 5780 f.

²⁴ SFS 1800, 15/6. s. 42 ff., BHS s. 19 b, BevU:s bet. Tabell n:o 1.

²⁵ Jfr ovan s. 437. BdP 1809—10: 2: 3 ff., RAP 1809—10: 2: 1: 179 ff. BgP 1809—10: 1: 399 ff.

²⁶ PrP 1809—10: 3: 252 f.

²⁷ En viss uppfattning om vilken inkomstnivå enstaka storbönder kunde ligga på, ger Olof Pehrssons i Wassland taxerade inkomst 1810: 1.800 rdr bco. Pehrsson var en av dem, som i bondeståndets debatt framhöll sambandet mellan inkomstskatteförslaget och grundskattefrågan. Tax.längd. Örebro I. P 3821 ff.

²⁸ Typiskt härför var t. ex. Wallqvists ändring i ett memorial i utskottet av ordet »naturligen» till »efter all sannolikhet», då han uttalade sig om i vilken utsträckning allmogon kunde tänkas drabbas av minimiavgiften. BevUP, P 839.

rantier för att de förmögnare skulle komma att få betala en rimlig inkomstskatt.²⁹

En annan viktig förklaring till att inkomstskatteförslaget kunde gå igenom var att det bättre än något annat förslag, som presenterades i utskottet, uppfyllde de krav på förenkling, rättvisa och konsekvens, som inledningsvis uppställts för utskottsarbetet. Det kan låta paradoxalt, om man formulerar saken så, att det egentligen inte fanns något hyggligt mer allmänt accepterat alternativ till Santessons projekt. Men det berodde alltså på att utskottet i princip tagit avstånd från de gamla metoderna och önskade följa ett rationellt system. Ett tänkbart alternativ hade annars varit 1800 års förmögenhetsbeskattning, men den hade uppenbarligen genom det sätt den verkställts på, blivit misskrediterad. C. S. Mörner var ju inne på tanken att bygga vidare på förmögenhetsuppskattningen, men härför fanns ingen resonans inom utskottet. Förmodligen har det faktum att Santessons projekt hos oss var oprövat, varit både en styrka och en svaghet. Varje beskattningssystem torde ha en viss förmåga att misskreditera sig när det praktiseras.

Den progressiva inkomstskatten tillgodosåg också bättre än någon annan diskuterad lösning de av krigsbeskattningen aktualiserade rättvisesynpunkterna. Detta utnyttjades energiskt av anhängarna till förslaget vid deras agitation. Det gick så långt att det nästan stämpelades som omoraliskt och opatriotiskt att inte stödja Santesson. Attityden väckte också stark irritation bland motståndarna till förslaget.³⁰

Ett par andra förhållanden, som i viss mån kan ha påverkat ställningstagandet till reformen var den starka inflationen och jordbrukets goda konjunkturer. Man har att räkna med, att båda dessa faktorer har lett till en kraftig allmän köpkraftsökning.³¹

På riddarhuset bemötte en av talarna farhågorna för att den nya beskattningen inte skulle ge den projekterade penningssumman med att hänvisa till inflationen och även SU var i ett betänkande inne på samma tankegång: ... »den situation, som uppkommit genom rörelsekapitalets ovanliga utvidgande gör en ökad bevillning både

²⁹ Det var framför allt Eric Ericsson, som markerade denna oro. BevUP, P 1210, 1213.

³⁰ BevUP, P. Se t. ex. Kuylenstiernas utbrott den 2 aug., BevUP, P. 116.

³¹ E. Grönberg: »Bankosedelfrågan under inflationstiden 1808—1812» (1936) s. 84. Grönberg har fått fram en skillnad i köpkraft mellan 1803—07 och 1810 på 5,1 milj. konstantdr (14,5 till 19,6). En resevation bör dock göras för att han inte använt prismaterial utan markegångstaxor som underlag för sina beräkningar (s. 84 f.).

mera oundgänglig och mera möjlig att utgöra». ³² Samtidigt har inflationen fått progressionen att slå hårdare. Det finns emellertid inget belägg för att man reflekterat över den saken.

Redan i sitt ursprungliga repartitionsförslag hade Santesson tydligen tänkt sig, att den lokala självstyrelsen skulle tilldelas en central roll. Detta skulle också bli ett av de viktigaste ideologiska inslagen i det nya projektet och detta kom sen att ytterligare förstärkas genom tillägget om sockenberedningarna.

En viktig förutsättning för hela förslaget har nu varit att den lokala självstyrelsen nått en sådan utvecklingsnivå, att det var möjligt att basera taxeringsarbetet på den. Man har vid förslagens projekterande utgått från detta och det skulle visa sig, att man inte alldeles hade misstagit sig. ³³

Det är ett ganska märkligt förhållande, att de samtida utländska försöken med inkomstbeskattning under krigstiden inte utnyttjades som argument för förslaget i initialskedet. Ett sådant argument skulle ha haft en viss slagkraft. Nu kom det i stället att användas i ett taktiskt betydelsefullt läge som en förberedelse till frågans avgörande på riddarhuset. Kritiken hade då koncentrerat sig på att metoden var oprövad och osäker och det kunde därför vara dubbelt värdefullt att hänvisa till att den hade fungerat i praktiken.

Andgren har karakteriserat Santesson som den »imponerande förgrundsgestalten» vid tillkomsten av den nya bevillningsstadgan. ³⁴ Det är en karakteristik, som står sig också efter en närmare granskning av utskottsarbetet. Man får ibland t. o. m. det intrycket, att det 60 man starka BevU 1809—10 förvandlats till en enmansutredning, så konstruktivt har Santesson arbetat i flera av beredningarna och så in i detalj har han utarbetat sina uppslag, som i regel blev grundläggande för utskottets betänkanden. ³⁵

Men bilden bör nyanseras. I första hand är det anmärkningsvärt, att Santesson varit mindre positivt inställd till ett tekniskt så viktigt framsteg som självdeklarationen. Den saken bör emellertid inte överdrivas. Som han själv framhöll i diskussionerna hade man i städerna erfarenhet av att taxeringsmän kunde göra en uppskatt-

³² RAP 1809—10: 2: 93.

³³ En modern framställning om sockensjälvstyrelsens utveckling vid denna tid saknas. I en kommande uppsats skall bevillningsadministrationen 1810—12 behandlas bl. a. ur denna synpunkt.

³⁴ Andgren s. 112.

³⁵ I detta sammanhang bör Santessons insatser för lantullarnas slopande speciellt framhållas.

ning av en persons ekonomiska ställning. Även stapelstäderna var förhållandevis små och den verksamhet, som bedrevs där kunde ganska lätt överblickas av personer med god lokalkännedom.

Vad som här sagts om städerna gällde i än högre grad landsbygdens socknar, som ofta bara bestod av några hundra personer.³⁶ Skillnaden mellan Santessons nya förslag och repartitionssystemet i städerna bör samtidigt starkt framhållas. Tidigare hade taxeringsmännens uppskattningar i full konsekvens med beskattningssystemet som helhet endast lett till en grov uppdelning på beskattningsklasser.

I ett viktigt avseende misslyckades också Santesson med att få igenom sina intentioner på riksdagen. Han måste för att förslaget skulle accepteras konstruera en garantibesättning i form av en s. k. skyddsavgift. Men detta inskränker inte på ett avgörande sätt projektets radikala karaktär. Enligt lagstiftarnas mening skulle skyddsavgiften endast tjäna som ett provisorium tills man helt kunde lita på inkomstskatten. Det kan f. ö. nämnas, att man övervägde att även låta brännvinsskatten uppgå i den allmänna bevillningen, men att man i det fallet försiktigtvis ville avvakta resultatet av den nya metoden.³⁷

Vidare kunde inte heller Santesson förmå utskottet att ta några delförslag med social syftning, bl. a. en speciell ungarlsskatt. Mot slutet av utskottsarbetet kan man också märka att han börjat tappa greppet på utvecklingen. Härför har en snabbt framväxande motsättning mellan honom och den nye utskottsordföranden De la Gardie betytt en del. Det skedet av utskottsarbetet är av mindre intresse för frågeställningen i denna undersökning och skall följaktligen lämnas utanför.

Slutligen bör, då det gäller Santessons betydelse för förslagets framgång i riksdagen, framhållas hans skicklighet som taktiker. Det kan här räcka med att hänvisa till hans insatser som konstruktör av skalor och till den reservation, som han bifogade utskottets betänkande den 25/9 09. Den innebar ett utspel inte bara mot ämbetsmännen på riddarhuset utan också mot prästerna.

Det ursprungliga förslaget om en progressiv inkomstskatt kunde inte slussas genom ståndsriksdagen utan ett flertal förändringar. Den viktigaste var skyddsavgiften, som trots allt gav den nya BFO

³⁶ Se beträffande förmögenhetsuppskattningen 1800 E. Jutikkala: »The distribution of wealth in Finland in 1800», SEHR 1953 s. 184.

³⁷ BevUP, P 359 ff.

karaktären av kompromissprodukt och som bröt mot den princip om beskattning efter förmåga, som inkomstskatten vilade på. Men det bör betonas, att det också tillkom delbestämmelser, som förstärkte grundförslaget, t. ex. självdeklarationen och sockenberedningarna, som var en intressant administrativ nyhet.

Det är inte möjligt att avgöra hur stort avseende man fäst vid skyddsavgiften vid ställningstagandet till inkomstskatten. På motståndare som Lagerheim och Hejkensköld har denna garanti tydligen inte haft någon effekt, medan den kan ha spelat en viktig roll för t. ex. Wallqvist, som ju bidrog till att förslaget inte dödades redan i utskottet.³⁸ Man bör givetvis inte fästa stor vikt vid de ofta upprepade farhågorna för att man med inkomstskatten inte skulle kunna få in hela bevillningssumman. Detta styrks av att minimi-tabellen inte justerades upp, när bevillningssumman slutgiltigt fixerades till 2,5 milj. rdr beo.

V. I det tolkningsförsök, som här har gjorts av det händelseförlopp som ledde fram till att en progressiv inkomstbeskattning infördes på riksdagen 1809—10, har följande faktorer uppfattats som betydelsefulla: krisläget och det sociala trycket på de privilegierade i samhället, grundskattefrågans läge, böndernas, vissa pösessionaters och bruksägares fördel av en beskattning efter förmåga, borgarståndets sociala sammansättning, politiska attityd och tidigare skattetryck, partiförhållandena på riddarhuset, avsaknaden av ett fullgott alternativ till inkomstbeskattningen i det läge som uppstått, inflationen och jordbrukets goda konjunkturer, den lokala självstyrelsens utveckling, utländska förebilder, grosshandlaren Santessons arbetskapacitet och taktiska skicklighet och slutligen förslagets egen transformation.

Allt detta har tillsammans taget konstituerat en mycket speciell situation, en situation som har varit nödvändig för att man i det förindustriella samhället skulle välja en så drastisk lösning av beskattningsproblemet som en progressiv inkomstskatt.

³⁸ Se t. ex. BevUP, P 839.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Pressdebatten om biskopsval 1950—1963.*

Utredningsuppdraget. Utredningen tillsattes 1953. Statsrådet (Persson i Skabersjö) började med att påpeka att frågan om ett ökat lekmanna-inflytande är av gammalt datum. »Att en reform likväl ännu icke kommit till stånd synes mera ha berott på svårigheter att finna en lämplig form för lekmäns deltagande i biskopsval än på principiella betänkligheter att bereda lekmännen ett ökat inflytande vid dessa val.» Vidare konstateras, att svenska kyrkan är den enda av Nordens evangelisk-lutherska, där lekmännen, med undantag för domkapitlens lekmannarepresentanter; icke har medinflytande. Statsrådet förutsätter indirekta val för lekmännen. Församlingarnas organ bör medverka vid utseendet av lekmännens representanter i valförsamlingen. En av de viktigaste frågorna är avvägningen mellan lekmanna- och prästerlig representation. Statsrådet nämner att de båda kategorierna enligt tidigare förslag skulle till lika antal vara representerade i valförsamlingen.¹

Betänkandet kom 1957.² Förslaget syftar främst till att bereda lekmän ett väsentligt inflytande vid biskopsval. En sådan reform »torde snarare böra fattas såsom en restauration av kyrkoförfattningen i evangelisk anda än som införande av en principiell nyhet i densamma. För det närvarande är valförsamlingen vid biskopsval det enda kollektiva organ inom kyrkostyrelsen, som i stort sett saknar lekmannainslag. Enligt kommitténs mening skulle en vidgat medverkan av lekmän i biskopsval innebära ett stärkande av episkopatets kyrkliga betydelse genom att understryka att biskopen är icke blott prästerskapets utan även kyrkans lekmannamedlemmars andliga ledare. Reformen skulle bidra till att öka lekmännens ansvar för kyrkans gärning och uppgifter och sålunda vara ägnad att stärka kyrkans ställning i samhället.»

Vissa framförda argument *mot* ett vidgat lekmanna-inflytande söker kommittén vederlägga.³ Inställningen till biskopsvalet såsom en »prästerlig rättighet» godtas inte, då den är ett uttryck för uppfattningen, att valet främst är en prästerlig angelägenhet. Den omständigheten, att biskopen är stiftsprästernas förman, pastororum, torde icke kunna åberopas såsom argument för att stiftsprästerna ensamt skall utgöra valförsamling, ty biskopens huvuduppgift är att vara hela stifts kyrkans ledare. Vidare

* Materialet utgörs av redaktionella uttalanden (huvudledare, underledare och ledarstick) i de tidningar som ingår i Statsvetenskapliga institutionens i Uppsala pressarkiv.

¹ SOU 1957: 19, s. 18—21.

² Ibid. s. 114—119.

³ Ibid. s. 57 f.

har anförts, »att lekmän icke besitter nödiga förutsättningar att bedöma det ifrågakomna personvalet». Härigenom ifrågasätts lämpligheten av lek-mäns medverkan i kyrkostyrelsen över huvud taget. Kommittén kan icke dela en dylik uppfattning. Beträffande politiseringsfaran skrivs: »Därest härmed avses att ovidkommande synpunkter kunna komma att läggas på valet, vill kommittén framhålla, att det icke är lekmännens medverkan i och för sig som aktualiserar en sådan fara, utan en dylik föreligger endast i den mån som valförsamlingens konstruktion och sättet för val-församlingens utseende icke äro avpassade med strängt hänsynstagande till den speciella uppgift, som är valförsamlingen förelagd.»⁴

Kommitténs uppfattning är, »att prästerna och lekmännen böra äga i stort sett lika inflytande i valförsamlingen». Lekmännen bör rösta indirekt och deras medverkan bygga på församlingarnas organ. »Kommittén förelår, att det lika inflytandet för präster och lekmän uttryckes så, att i princip präster och lekmän ingå i valförsamlingen till lika antal och att alla röstägande äga lika röst. ... För varje pastorat utses det antal elek-torer, som motsvarar antalet ordinarie och extra ordinarie tjänster inom pastoratets församlingsprästerliga organisation, d. v. s. i pastoratet inrät-tade kyrkoherde-, komministers- och kyrkoadjunktstjänster. ... Då de i biskopsvalet deltagande ha att taga ställning till ett personval, som ställer stora anspråk på valdeltagarnas omdöme, erfarenhet och insikt rörande den föreliggande uppgiften, är det av betydelse att val av lekmanneelek-torer anförtras personer, som vunnit viss förtroendeställning inom försam-lingarna. Kommittén anser därför, att elektorsval bör ... ankomma å församlingarnas kyrkoråd.»⁵

Regeringens förslag till 1963 års kyrkomöte. Förslaget innebär ett vä-sentligt vidgat lekmannainflytande. Valkorporationen består av: 1. dom-kapitlets ledamöter, 2. präster, vilka vid tidpunkten för valet innehava i stiftet inrättade tjänster, 3. särskilt utsedda elektoror för stiftets lekmän. Antalet elektoror motsvarar antalet inrättade tjänster såsom församlings-präst. Elektorsvalet förrättas av kyrkofullmäktige eller, där sådana ej finnas, på kyrkostämman.⁶

LEKMANNAREPRESENTATIONEN

1. Inflytandet

A. Socialdemokratisk press

Inlägg: ST 7, DD 3, VF 2, AB 1, Folket 1, NSD 1, Nyh 1, Arbetet 1, ArbBl 1.

Med anledning av biskopsvalet i Karlstad 1956, då biskopsvalskommittén ännu arbetade med sitt betänkande, yttrade sig Värmlands Folkblad: »Det må vara även en lekman tillåtet att yppa en mening om ett biskopsförslag. Biskopen är nämligen inte till endast för prästerskapet utan även för stif-

⁴ Ibid. s. 58.

⁵ Ibid. s. 82.

⁶ Bihang till allm. kyrkomötets prot. 1963, Saml. 1, nr 8. På kyrkomötets förslag formulerades lagen så, att kyrkoråden förrättar elektorsvalet där kyrko-fullmäktige ej finnas.

tets befolkning i övrigt. När prästerna uppenbarligen kommer att ge stiftets egen domprost första förslagsrummet med bred marginal, så röstar de säkerligen *som om* [kursiverat av författaren] lekmännen *finge fälla utslaget.*⁷

»Vidare sensationellt är inte biskopsvalskommitténs betänkande» anser Stockholms-Tidningen, som här i stort sett är negativ till ett ökat lekmannainflytande. »Att antalet valmän ökas — till omkring 500 i de flesta stiftet . . . — kan väl sägas vara ett steg i demokratisk riktning, men hur rimmar det med kommitténs uttalande att de som deltar i biskopsval har att ta ställning till ett personval som ställer stora anspråk på omdöme, erfarenhet och insikt om den föreliggande uppgiften?»⁸ Det verkar inte »som om det nya förslaget på något vis skulle lägga hinder i vägen för intriger, kaffereppsskvaller och skumrasksagitation» menar ST vidare och fortsätter: »Hur skall en dubbelt så stor valförsamling, till hälften bestående av lekmän, kunna med större säkerhet än enbart prästerna bedöma kvalifikationerna hos de teologie professorer och domprostar som brukar figurera i biskopsvalen?» I slutet av ledaren kan skönjas, att ST önskar regeringen ett ökat inflytande vid tillsättning av biskop.⁹

Dala-Demokraten ställer sig rätt tveksam. Om misshälligheterna »övervinns genom att valkorporationerna görs större är en öppen fråga. Att lekmannainflytandet ökat är tillfredsställande, men lekmannaintresset för kyrkliga angelägenheter är inte stort. Lekmännen blir väl mindre personligt bundna till vissa kandidater än prästerna, men saknar i stället möjligheter att bedöma deras teologiska kvalifikationer. . . . Frågan är väl om inte nya vägar måste prövas . . .»¹⁰

Aftonbladet är icke riktigt belåtet. »Någon fara för nyorientering vid biskopsrekryteringen blir det dock inte tal om. Lekmannaombuden kommer säkert att utgöras av pålitliga kyrkvärdstyper som är lyhörda för den ekleciastiska åsiktsbildningen. Men onekligen ser det trevligare ut att också lekmännen får ett ord med i laget.»¹¹

1959, då lagen om kvinnas behörighet till prästerlig tjänst trätt i kraft, ändrar ST inställning i frågan om lekmannainflytandet. Detta framgår av sex inlägg gjorda 1959, 1961 och 1962.¹² Representativ för dessa är en lång ledare med rubriken Orimliga biskopsval. »Biskopsvalen är enligt gällande ordning praktiskt taget helt en prästernas angelägenhet. . . . I konsekvens med detta skulle biskoparna alltså inte representera den svenska folkkyrkan utan i första hand vara prästernas förman och förtroendemän.»¹³

Också Folket påpekar »det orimliga förhållandet att ett biskopsval helt och hållet är de berörda prästerliga ämbetsmännens sak».¹⁴ Norrländska Socialdemokraten påtalar, att lekmännen ingenting har att säga till om och är besviken över att något reformförslag inte kommit.¹⁵

⁷ VF 5/5-56.

⁸ Jfr SOU 1957: 19, s. 114 f., 117.

⁹ ST 20/6-57. Fr. o. m. 1/11-56 LO:s tidning.

¹⁰ DD 19/6-57.

¹¹ AB 19/6-57.

¹² ST 19/5 och 5/6-59, 25/5 och 6/10-61, 11/1 och 1/3-62.

¹³ ST 6/10-61.

¹⁴ Folket 23/5-59.

¹⁵ NSD 16/1-62.

I början av 1962 yttrar sig Nyheterna, Arbetet, Värmlands Folkblad och Arbetarbladet. Gemensamt för dessa är, dels att de kräver reformering av lagen om biskopsval, dels att de i anslutning härtill icke talar om lekmannainflytande (eller demokratisering).¹⁶ VF föreslår: »Regeringen borde ha rätt att utse biskopar på samma sätt som den utser landshövdingar.»¹⁷ Mot regeringens förslag »finns i och för sig inget att invända», anser DD.¹⁸ Förslaget är »ett stort framsteg, i varje fall för dem som anser att kyrkan utgöres av alla sina medlemmar, även de ringaste, och inte bara av prästerna, i en del fall till och med endast en del av dessa».¹⁹ Kyrkomötets beslut hälsar DD med tillfredsställelse. »Från högkyrkligt håll anfördes, att lekmännen inte var kunniga nog för att delta i sådana val, vilket däremot blivande präster och kandidater ansågs vara. Det är en undervärdering av lekmännen som överraskar» Tidningen fortsätter: »Med lekmannainslaget har väl de högkyrkliga förlorat sin möjlighet att placera sina utvalda på nyckelposterna. Det är väl orsaken till motståndet.»²⁰

B. Centerpartipressen

Inlägg: SkD 7, SvL 1.

Både Svenska Landsbygden och Skånska Dagbladet hälsar ecklesiastikminister Perssons initiativ till en utredning med tillfredsställelse. Tidningarna anser, att ett ökat lekmannainflytande är i överensstämmelse med demokratisk anda.²¹ SvL argumenterar: »Och då kyrkfolket har rätt att välja församlingspräst, är det rimligt att det också tillerkännes rätt att — om än medelbart — göra sin röst i någon mån hörd vid valet av biskop.»²²

SkD vill, att det aktivt och medvetet kyrkliga lekmannaintresset skall säkras. »Skall folkkyrkan motsvara sitt namn får den givetvis inte bli en präst- eller biskopskyrka. Inom alla kyrkliga verksamhetsformer och organisationer arbetas också målmedvetet på lekmännens aktivisering och väckande av deras ansvarskänsla.»²³

I en utförlig kommentar till biskopsvalskommitténs betänkande konstaterar SkD, att »under senare år och decennier ett allt starkare lekmannamedvetande växt fram i vår kyrka. . . . Åtskilliga förändringar har också under senare årtionden skett för att aktivisera lekmannaintresset och öppna möjligheter till lekmännens ansvarstagande i kyrkliga ärenden. . . . Att lekmännen bereds detta inflytande på valet av biskopar förefaller oantastligt». Tidningen påpekar vidare, att biskopen numera har direkt kontakt med församlingarna och inte bara är prästerskapets företrädare. »Den tillämpning av folkkyrkotanken som här förverkligas, är alltså riktig.» Slutligen menar tidningen, att lekmannamedverkan av detta slag kan förhindra, att en eller annan kyrklig riktning driver fram sina speciella kandidater, samt

¹⁶ Nyh 9/1-62, Arbetet 11/1-62, VF 16/1-62, ArbBl 24/2-62.

¹⁷ VF 16/1-62.

¹⁸ DD 20/6-63.

¹⁹ DD 20/6-63.

²⁰ DD 2/10-63. Folkkyrkomannen Arndt Johansson har varit medarbetare i DD på det kyrkliga området.

²¹ SvL 28/7 och SkD 3/8-53.

²² SvL 28/7-53.

²³ SkD 3/8-53.

»att det är ytterst viktigt att allt görs för att säkra ämbetet en så stark andlig auktoritet och fast förankrad ställning i vårt folk som möjligt».²⁴

I ytterligare två inlägg pläderar SkD för ett vidgat lekmannainflytande.²⁵

Regeringens förslag och kyrkomötets beslut mottar SkD enligt följande: »Ur kyrkans synpunkt bör ett lekmannainflytande vid biskopsval verka positivt. Ett sådant inflytande kommer helt säkert att stimulera allmänhetens intresse för kyrkan och kyrkliga frågor, vilket är tacknämligt.»²⁶ Reformen har dock låtit vänta på sig alltför länge.²⁷

C. Folkparti- och liberal press

Inlägg: Expr 8, VLT 5, JP 4, EK 2, KT 2, SvM 1, ST 1, AB 1, NA 1, GHT 1.

Eskilstuna-Kuriren är först med att kommentera de anonyma breven i Strängnäsvalet 1952. Dessa anses i alla händelser ge vid handen, att det är på tiden att väljarkåren får ett inslag även av lekmän. Vidare önskas en biskop, som kan närma kyrkan till folket.²⁸ Svenska Morgonbladet anser, att anonyma agitationsbrev skulle bli en alltför omständlig och omöjlig agitationsform, om biskopsvalen ställdes under en bredare och mera demokratisk valmanskår. SvM framhåller dock, att agitationen kan tänkas komma att öka i stället för att minska, men att den i så fall måste bli offentlig.²⁹

ST skriver, att den tillsatta utredningen »föddes i en konjunktur, då på grund av vissa omständigheter biskopsvalens metoder har blivit ett hela folkets intresse». Tidningen anser, att biskopstillsättning »i grund och botten är en fråga om befordran av statlig tjänsteman. . . . Kanske är det biskopsvalens trefaldighet av befordringsprocedur, falangstrid och val som gör att de ibland blir så trassliga. Och kan då ett indirekt lekmannainflytande på någon punkt ändra detta?»³⁰ Sannerligen inga revolutionerande nyheter, menar Expressen. »Bara att lekmännen genom valda elektorater skulle kunna få dela inflytandet med prästerna.» Vidare jämföres statskyrkan med frikyrkorna, där medlemmarna är de som har bestämmanderätten och predikanterna är anställda tjänstemän.³¹ Aftonbladet förmodar, om lekmannainflytande säkras, att professorerna kommer ännu mer i bakgrunden, medan den prästerliga gärningen uppmärksammas.³² Med anledning av valen i Karlstad och Luleå yttrar sig Karlstadstidningen och Jönköpingsposten. KT nöjer sig med påpekandet, att valproceduren är föråldrad och därför i hög grad har bidragit till bristande intresse för biskopsvalen.³³ JP: »Det lär väl kunna diskuteras, om inte lekmannainflytandet även i ett sammanhang som detta borde få något större utrymme.»³⁴

Biskopsvalskommitténs förslag om ökat lekmannainflytande mottas ne-

²⁴ SkD 1/7-57.

²⁵ SkD 27/5-59 och 12/3-62. Dessa återges nedan under rubriken »Formerna». Se även 24/2-60.

²⁶ SkD 24/6-63.

²⁷ SkD 3/10-63.

²⁸ EK 21/10-52.

²⁹ SvM 27/5-53.

³⁰ ST 25/7-53. Före 1/11-56 liberal tidning.

³¹ Expr 25/7-53.

³² AB 24/1-54.

³³ KT 25/4 och 27/7-56.

³⁴ JP 24/5-56.

gativt av Vestmanlands Läns Tidning.³⁵ Klart positiva till betänkandets förslag om ett väsentligt ökat lekmannainflytande är Jönköpings-Posten, Eskilstuna-Kuriren och Nerikes Allehanda.³⁶

Alla tre framför argument med anknytning till »folkkyrkan». EK och JP menar att lekmännens vidgade inflytande kommer att stärka själva folkkyrkotanken. NA vill grunda lekmännens valrätt på »folkkyrkan»: »Så länge svenska kyrkan vill vara en folkkyrka, som syftar till att omsluta hela befolkningen, borde det också ligga i sakens natur, att lekfolket har att med samma rätt som prästerskapet utse stiftets högsta dignitär.»

Gemensamt för de tre är också, att de betonar vikten av kyrkans och biskoparnas starkare förankring i folket genom lekmannainflytandet. EK skriver: »Av en sådan anordning kan kyrkan själv endast skörda fördel. Ju starkare den blir förankrad i menigheten, desto större möjligheter till aktiv insats får den också.» NA slår fast, att den föreslagna ordningen utan tvivel skulle bidra till ett närmande mellan biskop och kyrkfolk. Breddningen av väljarunderlaget skulle framhäva, anser JP, »att biskopen lika mycket är kyrkfolkets troman inför statsmakterna som konungens troman inom kyrkan». Vidare framhåller tidningen, att det ligger »en ovärderlig styrka i att en biskop kan sägas vara folkvald».

Lekmännens ansvar berörs av JP och NA. Den förra menar, att svenska kyrkan vinner på denna vidgning av ansvar och inflytande. Den senare skriver: »Skall lekmännen dela ansvaret för den kyrkliga verksamheten bör de givetvis också få vara med om att utse stiftets förman.»

EK anser lekmannainflytandet vara naturligt, då, liksom kyrkan, även biskoparna är till för folket.

JP frågar sig, varför endast präster skall delta i biskopsval, då lekfolket alltmer låter engagera sig i det kyrkliga arbetet. Tidningen tar också upp biskopsvalordningen i Danmark och hävdar, att de danska biskoparna tack vare denna fått en starkare ställning inom kyrkan och inför regeringsmakten.³⁷

De tre tidningarnas argument påminner i stort sett om kommitténs.

1959 framhåller Expr, att det behövs en ny lag, som bl. a. säkrar ett stärkt lekmannainflytande.³⁸ Denna inställning behåller tidningen t. o. m. 1961, då den påstår, att lekmannainflytandet enligt kommitténs förslag effektivt skulle stoppa Kyrklig samlings framfart.³⁹

³⁵ VLT 19/6-57.

³⁶ JP 19/6 och 18/7, EK 27/6 och NA 10/7-57.

³⁷ Tillsättning av biskop i den danska kyrkan skall föregås av val. Rösträtt tillkommer medlemmarna av menighetsråden (kyrkoråden) i stiftets församlingar. Menighetsråden består av församlingarnas fast anställda präster och sex till femton valda lekmän. Kyrkoministeriet uppgör valsedlar, upptagande namnen å de biskopskandidater, som anmälts av minst 5 % eller 50 av av de röstberättigade. Valet sker inom varje menighetsråd för sig. Varje röstberättigad markerar det namn å valsedeln på vilket han avger sin röst. Sålunda röstar varje röstberättigad allenast på en kandidat. Den som erhållit mer än $\frac{2}{3}$ av rösterna skall av kyrkoministeriet »indstilles» till utnämning av Konungen. Har ingen uppnått sådan majoritet, äger kyrkoministeriet föreslå Konungen att utnämna en av dem, som undfått röster. SOU 1957: 19, s. 49.

³⁸ Expr 6/6-59.

³⁹ Expr 25/11-61.

Till sina tidigare framförda argument lägger JP ännu ett: »En biskop bör ju representera hela kyrkan och följaktligen utses av kyrkofolket, inte enbart av prästerskapet.»⁴⁰

Kyrklig samlings framgång i Visbyvalet 1961 och de förestående biskopsvalet 1962 får Expr att börja ändra hållning i januari detta år. »Tidigare [1963] kan alltså inte — om man så vill — lekmännen beredas inflytande över biskopsvalet. Tidigare kan inte heller regeringen själv få rätten att utse biskop utan bundenhet till tremannaförslag — en linje som vore vettigare att gå in för. Det finns ju inget sakligt skäl att biskopar skall väljas av prästerliga kolleger när inte generaldirektörer väljs av byråsekreterarna och inte landshövdingar av landskanslisterna.»⁴¹

VLT har hela debattperioden varit emot ett ökat lekmannainflytande. »Det är möjligt att kraven på lekmannainflytande inte låter sig avvisas», säger tidningen, som »inte känner sig övertygad om, att biskopsvalet skulle bli renare och uppbyggligare» genom ett sådant.⁴² Härfter går VLT på samma linje som Expr. »Det kan naturligtvis diskuteras om röstning är rätt metod . . . Det finns andra sätt att tillsätta tjänster.»⁴³ Tidningen polemiserar mot ett av SkD framlagt förslag, vilket återges enligt följande:⁴⁴ »Biskopsvalet bör frångås prästerna och överlåtas till kyrkofullmäktige eller kyrkoråd . . . Och varifrån får Skånska Dagbladet sin kolattro på att kyrkoråd eller kyrkofullmäktige skulle vara befriade från de mänskliga svagheter som ofta gör sig gällande vid valtillfällen.»⁴⁵

I slutet av mars 1962 tar Expr och VLT steget fullt ut. De deklarerar klart sin gemensamma ståndpunkt, VLT dagen efter Expr, som här citeras: »Herr Edenman bör föreslå en lag som likställer biskoparna med andra statstjänare i chefsställning och som ger regeringen suverän utnämningssrätt. Att sprida det prästerliga intrigerandet vid biskopsvalet till några lekmän också är inget att eftersträva.»⁴⁶ Samma synpunkter framförs av Expr ett par månader senare.⁴⁷ Med anledning av regeringens förslag skriver tidningen: »Någon fullständig demokratisering av valen är det alltså inte fråga om, men ett steg i rätt riktning.»⁴⁸ Inför kyrkomötet framför Expr ännu en gång, att regeringen bör utnämna utan föregående val.⁴⁹ Ståndpunkten framförs för sista gången av tidningen, då kyrkomötet för sin del antagit den nya biskopsvallagen.⁵⁰

Om lekmän får vara med och välja, anser GHT, sätter man bara fler sinnen i fara, till på köpet obefästa sådana. »Slopas man å andra sidan valen och uppdrar hela saken åt regeringen, så blir det ännu svårare att hålla reda på de svarta kappornas förehavanden. Ingalunda skulle de lämna ministern ifred.» »Det enda raka är att befria staten från samröret och låta kyrkan skaffa sig biskopar på egen hand.»⁵¹

⁴⁰ JP 12/12-59.

⁴² VLT 1/3-62.

⁴⁴ SkD:s förslag redovisas nedan under rubriken »Formerna».

⁴⁵ VLT 14/3-62.

⁴⁷ Expr 18/5-62.

⁴⁰ Expr 24/7-63.

⁵¹ GHT 7/9-63. Se även GHT 2/3-53.

⁴¹ Expr 10/1-62.

⁴³ VLT 9/3-62.

⁴⁶ Expr 28/3 och VLT 29/3-62.

⁴⁸ Expr 19/6-63.

⁵⁰ Expr 2/10-63.

D. Högerpressen

Inlägg: SvD 4, NorrT (ÖD) 3, NWT 2, HD 1, Barom 1.

Den översyn av bestämmelserna för biskopsval, som ecklesiastikministern tagit initiativet till är utan tvivel välbehövlig, anser Svenska Dagbladet. »Att ge lekmännen större möjligheter att göra sin mening hörd ligger helt i linje med önskemålen inom kyrkan.» Formerna för deltagandet kunna självfallet diskuteras, men det »primära måste dock under alla förhållanden vara, att det kyrkliga lekmannaintresset utnyttjas på bästa sätt». ⁵² Vidare skriver tidningen: »Det ligger nära till hands att tänka sig, att de på sistone klart demonstrerade olägenheterna med denna procedur i varje fall delvis skulle kunna undanröjas genom en omläggning i syfte att tillförsäkra lekmännen ökat inflytande. . . . Det kyrkliga lekmannaintresset rör sig lättare över gränserna mellan olika kyrkouppfattningar och står friare gentemot de lärotvister, skärpta genom personliga motsättningar, som ha sitt ursprung i den exklusiva akademiska miljön.» ⁵³

En försiktig kommentar har också Norrköpings Tidningen: »Ingen vill säkerligen slå vakt om en prästkyrka. I den kyrkliga vardagen är intresset och medverkan från lekmännen i varje fall ett livgivande element. En reform av biskopsvalen som ger större utrymme åt lekmännens inflytande torde därför stå i samklang med en bärande syn på kyrkans uppgift och roll i samhället.» ⁵⁴

När kommittén framlagt sitt betänkande intar NorrT en betydligt mer positiv hållning till lekmännens medverkan. Behovet av en »Lex Helander» är uppenbart. Förslaget betraktas som ett steg i rätt riktning, men tidningen vill gå längre. »Avsikten är sålunda att minska det prästerliga inflytandet, vilket måste vara en riktig tankegång. . . . Han [biskopen] är en kyrkans toppfigur, vars verksamhet i högsta grad angår de religiöst engagerade församlingsborna.» Vidare konstateras att kommittén inte tar steget fullt ut vid försöket att introducera den parlamentariska demokratins princip. Lekmännens medinflytande blir genom den invecklade valproceduren i hög grad uttunnat. Det »hade sett snyggare ut om man gett de kyrkligt intresserade lekmännen en något större chans att göra sin verkliga mening gällande.» ⁵⁵

SvD:s kommentar är kort: »Syftet att ge biskopen en starkare förankring i den kyrkligt intresserade medborgaropinionen är gott.» ⁵⁶

Liksom NorrT menar Nya Wermlands-Tidningen, att den aktuella ändringen är ett steg i rätt riktning men samtidigt ett mycket försiktigt steg. ⁵⁷ NWT anser vidare, att agitationen inte varit till sakens båtnad, ännu mindre valmännen värdig. Det finns ingen anledning att från valen utestänga stora lekmannagrupper, vilka nu gör större insatser i det kyrkliga arbetet än någonsin tidigare. »Att ge kyrkan en mera folkvald ledning rimmar också med de strävanden, som går ut på att ge kyrkan en starkare förankring i själva folket. Här som till exempel i Danmark skulle också mera folkvalda biskopar få en starkare ställning både som kyrkoledare och som

⁵² SvD 26/7-53.

⁵⁴ NorrT 27/8-53.

⁵⁶ SvD 21/6-57.

⁵³ SvD 24/8-53.

⁵⁵ NorrT 19/6-57.

⁵⁷ NWT 21/6-57.

kyrkans representanter inför statsmakterna.»⁵⁸ Tidningen framför dessa tankar en vecka tidigare än JP. NWT fortsätter: »I dagens läge är det också av behovet påkallat att ge kyrkan en stark och på samma gång konciliant och målmedveten ledning. Sedan ligger det i sakens natur, att kyrkan måste vara i takt med tiden och i det stora hela tillämpa samma demokratiska ordning som i samhället i övrigt.»

Norrköpings Tidningar—Östergötlands Dagblad frågar, med anledning av de tio unga Uppsala-teologernas brev,⁵⁹ om det inte finns någon möjlighet att låta biskopsvalen ske i annan ordning, så man slipper dessa återkommande upprivande strider. »De nuvarande väljarna klarar tydligen inte av den säregna situation, som uppstått efter beslutet om kvinnliga präster.»⁶⁰ Anonyma brev föranleder Helsingborgs Dagblad att yttra sig: Biskopsvalen »har fått ännu en kladd på sig och man förstår dem som yrkar på snabba nya former för dessa val».⁶¹

Folk som hoppas på skandaler, med anonyma brev och liknande, har haft klen utdelning på sistone, skriver Barometern. I en lång ledare fortsätter tidningen. Biskopsval är viktigt i första hand för prästerna, ty biskopen är pastor pastorum, deras chef och själasörjare. På sätt och vis är biskopsvalet viktigt även för församlingarna och kyrkfolket. »På sätt och vis» därför att deras direkta kontakt med biskopen nödvändigtvis blir ringa. »Man kan självfallet fråga varför just prästerna skall få välja chef, när inte SJ-folket får rösta på generaldirektör eller länsborna på landshövdning. Men å andra sidan väljer ju församlingarna i regel sin präst. Det kan tyckas rimligt, att prästerna då får välja sin biskop. . . . Det är kanske vanskligt att säga, om det är lekmannainflytandet, som har lett till att man i Danmark ofta valt biskopar mera av en habil expeditörstyp. . . . Den nuvarande valordningen har fungerat länge och utan några påvisbara olägenheter.»⁶²

Inför kyrkomötet skriver SvD: »I princip finns näppeligen något att invända mot denna utvidgning av lekmannainflytandet.»⁶³

2. Formerna

A. *Den socialdemokratiska pressen* har i denna fråga endast en liten kommentar. Den görs av DD med anledning av, att det på 1963 års kyrkomöte anfördes, »att valen av lekmannaelektorer inte borde ske av kyrkfullmäktige, som väljs efter politiska grunder utan av kyrkoråden, som hade en annan status. Om de politiska val, ur vilka kyrkfullmäktige utgår, är farliga för kyrkan, hur kan kyrkan då vara med och till samma fullmäktige överlämna ekonomiska avgöranden och byggnadsfrågor av stor betydelse?»⁶⁴

⁵⁸ NWT 12/7-57.

⁵⁹ Brevets syfte var att förmå prästerna i Västerås stift att inte rösta på kandidater, som skulle komma att viga kvinnor till präster. I brevet underkändes tre kandidater, därför att de ansågs positivt inställda till sådan vigning.

⁶⁰ ÖD 27/2-62.

⁶¹ HD 28/2-62.

⁶² Barom 5/4-62.

⁶³ SvD 31/8-63.

⁶⁴ DD 2/10-63.

B. Centerpartipressen

Inlägg: SkD 5, SvL 1.

SvL tänker sig, att elektorer skall utses efter i huvudsak samma regler, som gäller för valet av de elektorer som utser kyrkomötesombud.⁶⁵ D. v. s. att kyrkofullmäktige eller — där sådana saknas — kyrkostämman utser elektorer för biskopsvalet. Både SvL och SkD anser, att de inom stiftens förekommande fria sammanslutningarna, stiftsråd och stiftsmöte, bör lämnas utanför biskopsvalen.⁶⁶

SkD avvisar inte kyrkofullmäktige (eller kyrkostämman) men förordar kyrkoråden vid utseendet av elektorer; »det vill synas som om den utvägen i särskild mening skulle säkra det aktivt och medvetet kyrkliga lekmannaintresset, vilket helt naturligt är av betydelse». Här görs en jämförelse med biskopsvalen i Danmark. Tidningen fortsätter: »Att ställa till med något slags allmänna församlingsval av stiftschef ter sig tämligen onödigt och skulle troligen verka både förvirrande och slumpartat.»⁶⁷ Kommitténs förslag mottas positivt.⁶⁸

Liksom ST ändrar SkD inställning 1959. Den förra till frågan om lek-mäns inflytande, den senare till frågan om formerna för detta. »Enligt vår uppfattning bör kyrkans samtliga medlemmar utse biskop. . . . Alla medborgare får vara med om att välja kyrkoherdar och komministrar, varför kan då inte kyrkofolket också få förtroendet att utse biskop.»⁶⁹ 1962 ändrar SkD åter sin inställning. »Prästvalen i församlingarna röner emellertid ringa intresse och det är inte skäl att tro att intresset skulle bli större vid biskopsval. Ett system som bör övervägas är därför att låta kyrkofullmäktige eller kyrkoråden välja biskop.»⁷⁰

Kyrkomötets accepterande av att kyrkofullmäktige får utse elektorer mottas välvilligt av SkD. »Motiveringen att denna institution är den beslutande är också riktig.» Tidningen menar vidare, att elektorererna i stor utsträckning kommer att tas ur kyrkoråden och därmed blir de mest intresserade valda.⁷¹

C. *Folkparti- och liberal press* yttrar sig inte i frågan om formerna. Att VLT och Expr (den senare efter 1961) icke gör det, är naturligt, eftersom de är klart negativa till ett vidgat lekmannainflytande.

D. Högerpressen

Inlägg: SvD 3, NWT 2, NorrT 1, SmP 1, KvP 1.

Kyrkofullmäktige (eller stämman) ligger onekligen nära till hands, menar SvD men fortsätter: »En annan möjlighet, som kanske i än högre grad är förtjänt att prövas, består i att låta kyrkoråden utse elektorer.»⁷²

Detta föreslås också av kommittén. NorrT vill dock ha en annan ordning. »Man behöver inte gå så långt att man . . . ifrågasätter allmänna val även om det från demokratisk synpunkt vore principiellt försvarbart. Men

⁶⁵ SvL 28/7-53.

⁶⁷ SkD 3/8-53.

⁶⁹ SkD 27/5-59.

⁷¹ SkD 3/10-63.

⁶⁶ SvL 28/7 och SkD 3/8-53.

⁶⁸ SkD 1/7-57.

⁷⁰ SkD 12/3-62.

⁷² SvD 26/7-53.

det finns en instans mellan församlingen och kyrkoråden, som borde kunna få ett ord med i laget — kyrkofullmäktige.» Den förslagna proceduren blir också ytterst invecklad, menar tidningen.⁷³

NWT är nöjd. Kyrkoråden är ansvarsmedvetna och kommer inte att låta sig lockas till några äventyrligheter.⁷⁴

SvD blir efter hand alltmera tvivlande. Kommitténs förslag kommenteras på följande sätt: »Frågan är bara om valen av lekmanneelektorer kan hållas fria från partipolitik. Kyrkoråden är i stor utsträckning redan politiserade — det finns t. o. m. råd med kommunistisk majoritet. Kommer ledamöterna alltså att kunna bortse från partipolitiska synpunkter, när de skall utse de lekmanneelektorer, som i sin tur skall delta i biskopsvalet? Det finns anledning att tvivla.»⁷⁵ När regeringens förslag avlämnats skriver tidningen: »Dock måste man allvarligt varna för den risk för politisering av biskopsvalen, som den föreslagna reformen onekligen skulle kunna medföra. En sådan utveckling skulle vara till mycket stor skada för kyrkan.»⁷⁶

KvP anser, att den oro för politisering som framkom under debatten och som också kan skönjas bakom åtminstone den ena av reservationerna till förmäån för församlingskyrkorådet som valorganisation, är förståelig men knappast befogad. Man måste förutsätta att kyrkofullmäktige väljer med kyrkans bästa för ögonen.⁷⁷

Kyrkomötets beslut kommenteras av NWT och SmP. »De tre reservanternas inom särskilda utskottet som förordade elektorsval genom kyrkoråden och inte genom fullmäktige hade dock goda skäl för sin mening, eftersom kyrkoråden måste betraktas som ett för ändamålet mer kvalificerat organ och mindre bestämt av politiska överväganden.»⁷⁸

⁷³ NorrT 19/7-57.

⁷⁴ NWT 21/7-57.

⁷⁵ SvD 21/6-57.

⁷⁶ SvD 31/8-63.

⁷⁷ KvP 2/10-63. Den socialdemokratiska pressen uttalar inga farhågor för biskopsvalens politisering. Med anledning av kommitténs förslag menar SkD (cp), att åtgärden kan ha sina riskmoment genom att partipolitiska synpunkter kunde få visst utrymme. Partipolitiska lekmanmanövrer skulle icke te sig tilltalande (SkD 1/7-57). NA (fp) räknar med, att politiska synpunkter kommer med i spelet. »Och för 'politiska biskopar' må man bedja alla goda makter bevara sig» (NA 10/7-57). Det enda skäl som kan anföras mot suverän utnämningssrätt för regeringen är, anser Expr (fp), riskerna för partipolitiska favoriseringar. Tidningen menar dock, att den risken inte är så stor, och fortsätter: »Däremot kan man vara övertygad om att biskopsvalen partipolitiserar om lekmanmainflytandet via kyrkofullmäktige och kyrkoråd förverkligas. Dessa församlingar väljs ju efter politiska grunder. I allmänhet har de stabila konservativa majoriteter bestående av högerfolk och centerpartister. En socialdemokratisk eller en liberal biskopskandidat skulle mot dem komma till korta» (Expr 18/5-62).

⁷⁸ NWT och SmP 10/10-63.

Sammanfattning av argumenten

För ett ökat lekmannainflytande har följande argument framförts:⁷⁹

- A⁺ = Biskopen är lika mycket lekmännens företrädare som prästernas.
- B = I överensstämmelse med den demokratiska andan.
- C = Biskopen får en starkare förankring i folket.
- D = Kan hindra olika riktningar att driva fram sina speciella kandidater.
- E = Folkkyrkotanken.
- F⁺ = Lekmännens aktivisering och väckande av deras ansvarskänsla.
- G⁺ = Biskopens starkare ställning inom kyrkan och inför statsmakterna.
- H = Professorerna kommer mer i bakgrunden.
- I = Då kyrkfolket har rätt att välja präst, borde det också få rätt att välja biskop.
- J = Lekmannaintresset är mera obundet till olika kyrkouppfattningar.

Mot ett ökat lekmannainflytande förekommer följande argument:⁷⁹

- 1 = Agitationen (intrigerandet) kommer att kvarstå och dessutom kanske öka.
- 2⁻ = Risker för politisering.
- 3⁻ = Väljarnas mindre möjligheter att bedöma kandidaternas kvalifikation.
- 4 = Man sätter bara fler sinnen i fara.
- 5 = Lekmannainflytandet kan ha lett till att man i Danmark ofta valt biskopar mera av en habil expeditörstyp.
- 6⁻ = Biskopen är pastor pastorum, prästernas chef och själasörjare.
- 7 = Kyrkfolkets kontakt med biskopen blir nödvändigtvis ringa.
- 8 = Nuvarande valordning har fungerat länge utan påvisbara olägenheter.
- 9 = Regeringen utnämner landshövdingar utan föregående val.

⁷⁹ Argumenten är ordnade efter frekvens i betydelsen av hur många tidningar, som fört fram dem. Se tabell nedan. Frekvensen i debatten är för vissa argument högre, då en del tidningar (t. ex. ST och Expr) argumenterat på samma sätt i flera inlägg. Dock överensstämmer ordningen i huvudsak, vilken av ovan angivna betydelse man än ger frekvensen.

+ Framfört av kommittén.

- Avvisat av kommittén.

TABELL

visande vilka tidningar som är *för* och vilka som är *mot* ett ökat lekman-
inflytande samt *argumenteringen*.

	Argument för:									Argument mot:											
	A+ B	C	D	E	F+ G+ H	I	J	1	2-	3-	4	5	6-	7	8	9					
<i>FÖR</i>																					
	S:a																	S:a			
<i>s</i>																					
ST	X				X			2													
DD	X			X				2		X							1				
VF	X							1													
AB								0													
Folket		X						1													
NSD								0													
<i>cp</i>																					
SvL		X							X												
SkD	X	X	X	X	X	X	X						X								
<i>ip</i>																					
Expr				X				1													
JP	X		X		X	X	X	5													
EK	X		X	X	X			4													
SvM				X				1	X								1				
AB								1		X											
NA			X		X	X		3													
<i>h</i>																					
SvD			X	X					X		X										
NorrT	X	X						3													
NWT		X	X		X	X		4													
<i>MOT</i>																					
<i>s</i>																					
ST		X							1	X		X									
VF																	0				
<i>ip</i>																					
Expr										X	X					X	3				
VLt										X			X				2				
ST																	0				
GHT													X				1				
<i>h</i>																					
Barom													X	X	X	X	4				
	S:a	7	6	6	6	5	5	3	1	1	1	1	4	3	2	2	1	1	1	1	1

RÖSTNINGSPROCEDUREN

Anonymt brevskriveri, Helanderaffären och valtaktiska finter — för sådana har Kyrklig samling anklagats — får delvis ses som utslag av de brister, som vidlått sammanräkningsmetoden.

Bristerna belyses i följande två exempel:

Det första visar hur en tredjehandskandidat når högsta rösttal och hur två huvudkandidater blir helt förbigångna.

Det andra visar, dels hur sammanräkningsmetoden utnyttjas taktiskt genom »fyllnadsgods» i 2:a och 3:e rummen, varigenom en stor väljarminoritet spelas ut, dels hur Kungl. Maj:ts valfrihet sätts ur funktion.

*Exempel I:*⁸⁰ »I biskopsvalet deltaga 100 väljare. Vid valet avgivas tre typer av valsedlar, upptagande i nämnd ordning, den ena namnen A, D och F, den andra namnen B, E och C samt den tredje namnen C, E och F. Rösternas fördelning framgår av följande.

<i>Valsedeltyp</i>			
	A	B	C
	D	E	E
	F	C	F
antal valsedlar	48	36	16 = 100

Enligt gällande [under den behandlade perioden] sammanräkningsmetod erhåller A 48, B 36, C 52, D 48, E 52 och F 64 röster. Biskopsförslaget kommer sålunda att upptaga F, C och E. — F, som icke å någon valsedel placerats i högre rum än tredje rummet, når högsta rösttal. De båda huvudkandidaterna, A och B, nå icke förslagsrum.»

*Exempel II:*⁸¹ »Vid valet framföres två huvudkandidater A och B. A:s kandidatur samlar 51 röster och B:s 49 röster. De, som önska A utnämnd, upptaga såsom andra och tredje namn å sina valsedlar D och F, vilka båda förutsättes icke kunna komma ifråga till utnämning.» A, D och F får de flesta rösterna (51 vardera) och upptas därmed å förslaget. »B utestänges från förslagsrum och Kungl. Maj:ts valfrihet blir i praktiken illusorisk.»⁸²

I de anförda exemplen tillerkänns alltså varje namn å valsedeln oavsett förslagsrummet *en* röst. Vid tillämpning av kommitténs förslag om graderat röstvärde (1, $\frac{1}{2}$ och $\frac{1}{3}$) på exempel I skulle följande rösttal erhållas: A 48, B 36, C $16 + 12 = 28$, D 24, E $18 + 8 = 26$ och F $16 + 5 \frac{1}{3} = 21 \frac{1}{3}$. Därmed skulle A, B och C upptagas å biskopsförslaget.

Samma tillämpning på exempel II skulle resultera i, att *båda* huvudkandidaterna, A och B, tillsammans med en annan kandidat upptoges å förslaget.

Följande frågor har debatterats: 1. Regeringens utnämningssrätt. 2. Det graderade röstvärdet (minoritetshänsyn). 3. Antalet kandidater på förslaget. 4. »Fyllnadsgodset». 5. Valtaktiken.

Då frågorna hänger så intimt ihop med varandra har ej någon systematisk indelning av kapitlet gjorts.

A. Socialdemokratisk press

Inlägg: ArbBl 1, VD 1, ST 1, SmF 1.

I en cirkulärledare i Arbetarbladet och Västgöta-Demokraten återger skribenten utredningsdirektiven och anför: »Det kunde också tänkas, att regeringen finge välja mellan exempelvis fem kandidater, så att även minoritetens mening gäves tillkänna för den utnämmande. Däremot kan invändas, att splittringen kunde bli så stor, att k. m. t finge föga ledning av väljarna. Å andra sidan framstår en samlande kandidat så mycket star-

⁸⁰ SOU 1957: 19, s. 90.

⁸² Ibid.

⁸¹ Ibid. s. 91.

kare, om alla opinioner haft möjlighet att komma till uttryck. . . . De sakkunniga har inte i uppdrag att föreslå utnämning av biskop utan föregående val och k. m.:t vill uppenbarligen inte ha ökad makt i det avseendet.»⁸³

I sin kommentar till betänkandet menar ST — då negativ till ett vidgat lekmannainflytande —, att ett större antal röster och bråkdelarna av dem knappast ökar utsikterna för att förtjänst och skicklighet blir objektivt och sakkunnigt bedömda.⁸⁴

Smålands Folkblad konstaterar, att ett biskopsval ger smarta valbossar fritt spelrum. En grupp präster kan fullständigt dirigera valet, dels genom att rösta på den kandidat de vill ha vald, dels på två omöjliga kandidater. »Inom antikvinnoprästorganisationen Kyrklig samling är disciplinen järnhård. Chrusjtjov och påven har inte bättre pli på sina skaror än vad biskop Bo Giertz i Göteborg och domprost Gustaf Adolf Danell i Växjö har på sina. Genom att Kyrklig samling-präster är centraldirigerade och alla röstar på exakt samma sätt, vinner de valet om övriga präster är splittrade och röstar på ett flertal kandidater, dvs. den hårt sammansvetsade minoriteten tar hem spelet genom att den individualistiskt betonade majoriteten är splittrad.»⁸⁵

B. Centerpartipressen

Inlägg: SkD 3.

SkD är positiv till kommitténs förslag om graderat röstvärde, då avsikten är att skapa rättvisa och förhindra taktiska manövrer — »fyllnads-gods», utestängning av vissa kandidater.⁸⁶

Efter provvalet i Linköping upplyser tidningen, att de präster som är motståndare till kvinnopräster frenetiskt arbetar för att få enbart »motståndsmän» på förslaget. »Det måste vara något fel på valordningen när regeringen kan tvingas utnämna en person till biskop som den är medveten om inte repekerar lagen.»⁸⁷

Efter Västeråsvalet rapporterar SkD, att det föregåtts av ett »flitigt brevskrivande med hotelser och beskyllningar, insändare i tidningarna med insinuationer och anklagelser». Allt bottnar i försök från Kyrklig Samling, vars rätta namn borde vara »Kyrklig Splittring», att få fram kandidater, som kommer att vägra viga kvinnor till prästämbetet. Beträffande ett reformerat valsätt anser tidningen: »Den ordning som nu råder då tre präster sätts upp på förslag och ecklesiastikministern utnämner en av dem bör bibehållas.» Regeringen bör ha ett visst svängrum eftersom biskoparna är statliga tjänstemän.⁸⁸ Det graderade röstvärdet omnämnes ej i denna ledare.

C. Folkparti- och liberal press

Inlägg: Expr 6, VLT 3, GP 1, JP 1, EK 1.

1956 utnämndes Ivar Hylander till biskop i Luleå. Han hade fått 90 röster mot G. A. Danells 101. Med anledning av SvD:s kritik av utnäm-

⁸³ ArbBI 11/9 och VD 15/9-53.

⁸⁵ SmF 5/1-62.

⁸⁷ SkD 27/5-59.

⁸⁴ ST 20/6-57.

⁸⁶ SkD 1/7-57.

⁸⁸ SkD 12/3-62.

ningen menar GP, att redan möjligheten att väl förtjänta kandidater kan bli förbigångna på grund av röstskillnad är skäl nog för att den utnämmande myndigheten skall ha rätt att välja en annan än den som fått de flesta rösterna.⁸⁹ JP instämmer med GP.⁹⁰

Kommittéförslagets väsentliga svaghet ligger i röstvärdesgraderingen, menar VLT. Den skulle nämligen innebära, att ecklesiastikministern på ett helt annat sätt bleve bunden av rangordningen bland kandidaterna. Metoden betyder i praktiken, »att regeringens makt och ansvar för biskopsutnämningarna beskäres till förmån för skendemokratiska inflytanden». Den utnämmande instansens frihet inom ramen av tremannaförslagen bör bibehållas.⁹¹ EK omtalar, att den extremt högkyrkliga falangen sedan länge varit i färd med en systematisk upprustning med sikte inte minst på biskopsvalen. Tidningen synes positiv till det graderade röstvärdet, då syftet är att förhindra de taktiska manövrerna. »Även om en röstsedel vid biskopsval bör gälla, att dess tal skall vara ja, ja eller nej, nej, och vad därutöver är bör döma sig självt.»⁹²

Situationen har förändrats skriver VLT 1961: »Den nuvarande valordningen ger plats för 'valkupper' av en typ som man tidigare icke haft anledning att befara.» Kyrklig samling har räknat ut hur exempelvis domprost Danell skall göras till biskop. För detta bör valsedeln komponeras enligt följande: »Danell plus två ur utnämningssynpunkt ännu otänkbara kandidater! Men Kyrklig samling är ändå på de flesta håll en minoritetsgrupp. Det är sant och det är just här den berättigade anmärkningen mot gällande valordning kan sättas in. Om Kyrklig samling uppträder som samlad grupp, medan det övriga prästerskapet handlar var och en efter sitt förstånd och samvete, då har den organiserade minoritetsgruppen en given chans att ta hem spelet.»⁹³

Den 1. 3. 1962 har VLT ett botemedel, som den tidigare (1957) bestämt avvisat: »En gradering av förslagsrummen som gäve varje röstandes huvudkandidat extra poäng skulle göra det svårt och kanske omöjligt för en fraktion att med taktik helt utmanövrera någorlunda jämnstarka motkandidater.»⁹⁴ En månad senare föreslår tidningen, liksom Expr, suverän utnämningssynpunkt åt regeringen, d. v. s. hela förslagsrätten skulle slopas och regeringen utnämna biskopar såsom den utnämner t. ex. landshövdingar.⁹⁵

Ståndpunkten har ju framförts ett flertal gånger av Expr.⁹⁶ Med anledning av att Barom (h) anser det vara överraskande, att en liberal tidning — »som annars vill anses föra frihetens och demokratins talan» — har denna ståndpunkt, skriver Expr: Man vill, att begränsade grupper skall bestämma. »Det är inte frågan om att folket skall välja biskop. Bara att klickväldet skall bestå och intrigerna kunna fortsätta. Att kalla detta demokrati håller inte. En parlamentariskt ansvarig regering står däremot i direkt beroendeförhållande till envar samhällsmedborgare.»⁹⁷

Regeringens förslag betraktar Expr som högst märkligt: »Man kan så-

⁸⁹ GP 2/8-56.

⁹¹ VLT 19/6-57.

⁹³ VLT 19/6-61. Se även VLT 13/1-62.

⁹⁵ Expr 28/3 och VLT 29/3-62.

⁹⁷ Barom 5/4 och Expr 18/5-62.

⁹⁰ JP 4/8-56.

⁹² EK 27/6-57.

⁹⁴ VLT 1/3-62.

⁹⁶ Se sid. 537.

lunda bli biskop på bara halva och tredjedelsröster om rösterna på första förslagsrummet spritts på ett tillräckligt stort antal kandidater. Det gynnar grå andrahandskandidater på de färgstarka och omstridda personernas bekostnad. När bara en person skall väljas är det märkligt att valmannen skall rösta på tre.»⁹⁸ Tidningen har också hållit ett öga på Kyrklig samlings »aktioner».⁹⁹

D. Högerpressen

Inlägg: SmP 2, NorrT 1, SvD 1, NWT 1.

NorrT, SvD och NWT hälsar kommittéförslaget med tillfredsställelse. Behovet av en »Lex Helander» är uppenbart, skriver NorrT: »Det är genant för vårt land att biskops- och prästval över huvud taget ofta distraheras av taktiska manövrer . . . »¹ SvD påtalar, att namngivningen på valsedeln utnyttjats för att säkra förslagsrum åt en viss kandidat och även för att utestänga en viss kandidat från förslagsrum. »Att dylika taktiska finter omöjliggörs måste hälsas med tillfredsställelse.»² Genom att röstmanipulationerna hindras kommer vallidelserna att dämpas, vilket kan gillas av alla, som vill att valet skall ske under honetta former, skriver NWT.³

Växjövalet har markant illustrerat det kuriösa i valsättet, säger SmP, »— detta att tre namn skall uppsättas på sedeln, och att vid sammanräkningen varje namn skall ha lika stort röstvärde . . . Direktör Lindquist fick sitt första förslagsrum med 143 röster (107 + 25 + 11). Domprost Hellstens totala röstsiffra blev 126 (14 + 87 + 25), medan domprost Danell kom upp i ett röstetal av 125 (113 + 7 + 5).»⁴ Tidningen är tydligt besviken över, att Kyrklig samling fick se endast en representant, Danell, på förslaget och att denne fick hålla till godo med tredje förslagsrummet, då han ju fått de flesta förstaplaceringarna (113). Även Hellsten med endast 14 förstaplaceringar distanserade honom.

Äntligen ett bättre system, utbrister SmP, syftande på det graderade röstvärdet, då riksdagen antagit den nya biskopsvallagen. Tidningen tillägger dock: »Bäst hade naturligtvis varit, om man övergått till val med endast ett namn på röstsedeln. I alla fall blir minoritetsintresset nu mera gynnat än förut.»⁵

BISKOPVALEN FR. O. M. 1959

1958 års kyrkomöte godkände det av riksdagen antagna lagförslaget om kvinnas behörighet till prästerlig tjänst.⁶ Röstsiffrorna var: Ja — 69 och Nej — 29. 2 avstod från att rösta. Av biskoparna röstade 6 ja och 5 nej. Ärkebiskop Brilioth var inte närvarande men ärkestiftets representant domprost Herrlin röstade nej. En biskop avstod från att rösta.⁷ Vid behandlingen av förslaget förutsåg kyrkomötets särskilda utskott, att den kyrkliga gemenskapen kommer att utsättas för påfrestningar. För att und-

⁹⁸ Expr 24/7-63.

¹ NorrT 19/6-57.

³ NWT 21/6-57.

⁵ SmP 12/12-63.

⁶ Bihang till allm. kyrkomötets prot. 1958. 11 saml. Nr 1, s. 1.

⁷ Allm. kyrkomötets prot. 1958. 1 saml. Nr 4, s. 153.

⁹⁹ Expr 28/7-59, 25/11-61 och 10/1-62.

² SvD 21/6-57.

⁴ SmP 5/4-62.

vika kyrkosplittrande söndring, fann utskottet det nödvändigt, att skiljaktigheter icke tillspetsas och ingen riktning »utsättes för sådan påverkan, som kan uppfattas såsom åsiktsförföljelse eller intrång på samvetets frihet. Skulle nu lagförslaget bifallas, finner utskottet det därför angeläget att hävda, att detta icke får medföra skyldighet för biskop att mot sin religiöst grundade övertygelse viga kvinna till präst.»⁸

Kvinna har alltså fått rätt till prästämbetet men biskop *icke skyldighet* att viga, då han behållit sin *prövningsrätt*:

Vigningen måste grundas på »ett efter förutgången prövning fattat beslut, som i sin tur utgör en yttring av vigningsförrättarens — biskopens — styrelse- och förvaltningsmakt». Han prövar om *han* anser kandidaten värdig.⁹

Debattens huvudfrågor — gäller inte Lundavalet 1960 — har varit: 1. Risker för »lagolydiga» biskopar. 2. Biskopens prövningsrätt. 3. Kan regeringen utnämna en biskopskandidat, som kommer att vägra prästviga kvinna? 4. Regeringens tvångsläge.

1. Linköpingsvalet 1959

A. Socialdemokratisk press

Inlägg: ST 4, Folket 2, Arbetet 1, VF 1, ÖK 1, Ny Tid 1, Nyh 1, ÖF 1, SmF 1.

Med anledning av att enbart motståndare till kvinnliga präster kan komma på förslaget, skriver ST: »Denna utnämning ställer kmt inför en allvarlig principfråga.» Om behörighetslagen kommer att tillämpas eller stanna på papperet ligger i de enskilda biskoparnas händer. Man frågar sig, om regeringen anser sig kunna utnämna en biskop, som »är inställd på att vägra följa gällande lag».¹⁰ Arbetet svarar, att »det borde vara självklart, att endast präster, som accepterar kvinnliga kolleger, kan utnämnas i fortsättningen». Vad beträffar biskops eventuella vigningsvägran, anser tidningen, att sådan till nöds kan motiveras om biskopen utnämnts före lagens ikraftträdande. Blivande biskopar »vet vad de har att rätta sig efter. Det finns ingen anledning ge någon av dem dispens från gällande lag».¹¹ Arbetets syn på vigningsvägran och blivande biskopar framförs även av ST. Denna påpekar vidare efter ett inlägg av »Högerkyrklighetens» organ, SvD, att kmt kan ställas i den olustiga situationen att nödgas utnämna en biskop, som kommer att gå emot den gällande behörighetslagen. Så kommer ST in på prövningsrätten, som »inneburit en kunskaps- och allmän lämplighetsprövning. Att man samtidigt med den nya lagen om kvinnas behörighet till prästämbetet skulle i biskopens prövningsrätt också inrymma möjligheten till könsdiskriminering av meriterade kvinnliga kandidater är fullständigt orimligt. Det står i ohållbar motsättning både till bokstav och anda i den behörighetslag som ju kyrkans eget högsta beslutande organ — där biskoparna är självskrivna ledamöter — varit med

⁸ Bihang till allm. kyrkomötets prot. 1958. 8 saml. Nr 2, s. 16.

⁹ Y. Stenström, Om biskops tjänst och ämbete, s. 110 ff.

¹⁰ ST 13/5-59.

¹¹ Arbetet 17/5-59.

om att stifta.» Väljer prästerna en stiftschef, som kommer att hindra den kyrkliga utvecklingen, kan detta »skärpa motsättningen till stat och folk och aktualisera ett utträde i en helt ny omfattning».¹² Folket skriver: »En biskopskandidat som vägrar viga kvinna till präst kan inte bli biskop.» Men kommer lagen att tolkas så? »Kommer det inte att sägas, att behörigheten är en sak, biskopens rätt till prästvigning en annan? Och vilka lagliga möjligheter finns att undanröja ett biskopsval av det skäl, att de som kommer främst vid valet inte önskar kvinnliga präster?» De bestämmande instanserna måste nu definitivt ta ståndpunkt i kvinnoprästfrågan.¹³ Då prästerna gett den »kyrkligt konservative professorn Harald Riesenfeld och den folkkyrkliga domprosten Ragnar Askmark» tredje rummet med lika många röster, skriver ST: »Det skulle vara olyckligt om domkapitlets ledamöter skulle falla till föga för den press man i nuvarande situation kan vänta från vissa prästgrupper, som redan på ett oroande sätt visat sitt främlingskap för våra folkkyrkliga traditioner både i sin teologi och i sin taktik.»¹⁴ »Genom domkapitlets röster fördes hr Askmark upp på tredje plats, vilket innebär en möjlighet för regeringen att välja en biskop, som accepterat kyrkomötets positiva ställningstagande i kvinnoprästfrågan. Valet bör inte vara svårt.»¹⁵

ST bemöts i en lång cirkulärledare i den socialdemokratiska pressen. I några av tidningarna är ledaren signerad Axel Bråland. Denne var tidigare chefredaktör i VF och en av de mest aktiva lekmannarepresentanterna i 1958 års kyrkomöte. Han förstår väl ST:s resonemang: »Kyrkomötet har godkänt statsmakternas förslag om avskaffande av hindret i lagen mot prästvigning av kvinnor, men prästerna kan genom att på förslag till biskopsämbetena endast sätta motståndare mot reformen rida spärr mot denna. Tidningen Broderskap hänvisade emellertid tillsammans till kyrkomötets uttalande, att beslutet inte finge diskriminera sådana prästmän som har en annan mening än majoriteten vid 1958 års kyrkomöte. 'Om de väljande prästerna nu har den meningen, att situationen i deras stift icke är sådan att den lämpar sig för ett radikalt steg på detta område, så bör man respektera en sådan mening, alldeles oberoende av vilken mening man själv har i principfrågan.' Självklart skall gällande lag följas, och om tre kvinnoprästmotståndare uppföres på förslag, så har regeringen intet annat att göra än att utnämna någon av dessa. Icke förty kunde det ligga något i Stockholms-Tidningens resonemang, om det vore så att kyrkomötet, där lekmannaombuden är i majoritet (57 av 100), hade fattat sitt beslut mot ett kompakt prästerligt motstånd, vilket hade kommit att resultera i sabotage mot kyrkomötets och statsmakternas beslut. Så är det emellertid inte. Förslaget i kvinnoprästfrågan godkändes av kyrkomötet med 69 röster mot 29, och av de tretton biskoparna var endast fyra emot.¹⁶ ... Det föreligger därför knappast någon risk för sabotage mot kyrkomötesbeslutet

¹² ST 19/5-59.

¹³ Folket 23/5-59.

¹⁴ ST 5/6-59. Enligt gällande rätt sker emellertid förseglad röstning i domkapitlet samma dag som valet äger rum i kontrakten (SOU 1957: 19, s. 53). Det må nämnas att domkyrkosyssloman Ove Hassler erhållit första rummet och docent Stig Lindholm det andra.

¹⁵ ST 13/6-59.

¹⁶ Den femte var inte längre i tjänst.

från prästernas sida, även om ett och annat stift — i första hand Göteborgs — inte inom närmaste tiden kan vinnas för kvinnoprästtanken ... Vi tror sålunda inte, att biskoparnas och det övriga prästerskapets ställning till frågan om kvinnliga präster kommer att bereda statsmakterna och kvinnoprästanhängarna några bekymmer.»¹⁷ Denna sista optimistiska synpunkt delas inte helt av ÖF.¹⁸

B. Centerpartipressen

Inlägg: SkD 1.

Också SkD tar upp regeringens möjliga tvångsläge — att nödgas välja en kvinnoprästmotståndare. »ST frågar om en sådan utnämning verkligen kan vara förenlig med riksdagens och kyrkomötets beslut. Så är enligt vår mening inte fallet. Den stora majoriteten av svenska folket stöder denna lag. I kyrkomötet deltar även lekmän och majoriteten för den nya lagen blev betryggande ... Det måste också skapas garantier för att lagen kan tillämpas, garantier för att inte en liten klick fanatiker sätter sig över den ... En regering bör kunna förvänta att de ämbetsmän den utnämner följer de lagar som stiftats.»¹⁹

C. Folkparti- och liberal press

Inlägg: Expr 1, JP 1, FK 1, GP 1.

Samtliga deltagande är positiva till Askmarks utnämning.²⁰ FK konstaterar: »Valet aktualiserar den viktiga principfråga som kyrkomötet lämnade olöst, nämligen biskopars rätt att vägra prästviga kvinnor. Den rätten kan i varje fall tillkomma biskopar som valts efter kyrkomötets beslut.»²¹ En uppslitande strid — om en kvinnlig prästkandidat skulle dyka upp — har undvikits genom utnämningen av Askmark, säger Expressen. Under Giertz »har han förvärvat långtgående insikter om högkyrklighetens arbetsmetoder», vilket behövs för att hålla den högkyrkliga prästfalanget på mattan.²²

D. Högerpressen

Inlägg: SvD 2, HD 2, ÖD 1.

ST:s (13/5) »märkliga uttalande påkallar uppmärksamhet», skriver SvD: »För det första torde ST erinra sig att prästvigningen är biskopens sak och att det ingalunda är lagbrott om han i något fall vägrar att förrätta sådan vigning. För det andra finns det anledning fråga om ST vill se någon helt ny grund för tjänstetillsättning införd i landet.»²³ I ett nytt inlägg kommer SvD in på regeringens tvångsläge — »att utse en person som inte är 'lojal' mot statsmakternas beslut. Det har rentav mer eller mindre öppet antytts att en negativ hållning i kvinnoprästfrågan borde utgöra reell diskvalifikationsgrund vid biskopstillsättning. Detta har blivit

¹⁷ VF, ÖK och Folket 17/6, Ny Tid, Nyh och ÖF 19/6 samt SmF 22/6-59.

¹⁸ ÖF 19/6-59.

¹⁹ SkD 27/5-59.

²⁰ JP 4/6, FK 11/6, GP och Expr 28/7-59.

²¹ FK 11/6-59.

²² Expr 28/7-59.

²³ SvD 14/5-59. ST svarar 19/5.

för mycket t. o. m. för Stockholms-Tidningens politiska meningsfrände Broderskap, organ för de kristna socialdemokraterna». »Broderskap tillfogar att man knappast kunde tänka sig en olyckligare introduktion av reformen, än att den skulle genomföras med hjälp av utnämningmakten. Ett klokt ord.»²⁴

HD är positiv till Askmark.²⁵ Regeringen har gjort ett gott val, anser tidningen, då »Askmark i en aktuell stridsfråga intar en medlande och mera tidspräglad inställning».²⁶ Askmark är lyckligt obunden i kvinnoprästfrågan, då han inte »pratad bort» sig, framhåller ÖD: »Men han är också klart medveten om att en stiftschef måste ställa sig lojal mot kyrkomötets beslut.»²⁷

2. Lundavalet 1960

A. Socialdemokratisk press har ej deltagit.

B. Centerpartipressen

Inlägg: SkD 2.

Eftersom kvinnoprästfrågan dominerar debatten är det naturligt att allmänheten vill veta kandidaternas inställning i denna, menar SkD. Sveriges kyrkfolk har rätt att få klara besked. Tidningen har därför gjort en enkät med fem kandidater och frågat om de kommer att prästviga kvinnor. »Ingen vågade emellertid deklarerera sin ställning . . . Det är en ömklig attityd . . . Man vill inte stöta sig med någon. Dylik taktik från prästmäns sida är skrämmande.» Nu riskerar man att få en kvinnoprästmotståndare till biskop, »därför att inte vederbörande kandidater vill bekänna färg. Är det meningen att Lunds stift på smygvägar skall få en biskop vars uppfattning strider mot kyrkfolkets?»²⁸ »Till slut kan man fråga sig om det inte är allmänheten-kyrkfolket som biskopen ytterst skall tjäna. Eller är det bara prästerna?»²⁹

C. Folkparti- och liberal press

Inlägg: FK 1.

Envar biskops inställning i denna fråga är betydelsefull för den framtida utvecklingen, framhåller FK: »Attityden är ömklig, skriver Skånska Dagbladet, och det omdömet är inte för hårt. Inför detta skådespel har man rätt ifrågasätta om någon av de fem tillfrågade har den andliga resning man kan begära av en biskop.»³⁰

D. Högerpressen

Inlägg: HD 1.

SkD vill få kandidaterna att »bekänna kort», skriver HD. »Ingen hade väl väntat att kandidaterna skulle så här inpå valet deklarerera sin uppfattning för Sk. D., dvs. hålla något slags valtal i tidningen, vilken sedan som

²⁴ SvD 31/5-59.

²⁶ HD 28/7-59.

²⁸ SkD 22/2-60.

³⁰ FK 24/2-60.

²⁵ HD 11/6-59.

²⁷ ÖD 28/7-59.

²⁹ SkD 24/2-60.

domare skulle sälla bort de ovärdiga.» HD förstår kandidaternas vägran. »År det något som är skrämmande i den här saken så är det tidningens [SkD:s] naivitet och hätska intolerans.» I SkD:s kamp för att få en kvinno-prästvän instämmer dock HD.³¹

3. Visbyvalet 1961

A. Socialdemokratisk press

Inlägg: ST 2, Arbetet 2, AB 1, SmF 1.

Visby »miniaturstift» har ett 40-tal präster, vars majoritet är emot kvinnliga kolleger, skriver ST och konstaterar, att ett 20-tal nu kan samla sig kring tre kandidater, som kommer att arbeta efter 17-punktsprogrammet. Regeringen skulle genom ett sådant förslag bli nödsakad utnämna en biskop ur Kyrklig samling eller likasinnade kretsar. »Som läget nu är måste det beklagas att biskopsvalet i Visby skall behöva aktualiseras innan biskopsvalslagen hunnit demokratiseras. Förutsättningarna för en vakansättning hör i varje fall allvarligt övervägas.»³² Också AB tar upp Kyrklig samlings ansträngningar: »Vi har alltså en grupp statsanställda personer som öppet kämpar för att en sådan statlig ämbetsman skall väljas, som är villig att bryta mot svensk lag. Samtidigt motarbetar man sådana kandidater till posten som inte vill begå tjänstefel.»³³ Då »tre av högkyrklighetens mest kända representanter» placerats på förslaget, skriver ST: »Det är alltså en av dessa tre som kmt har att utnämna . . . En biskopskandidat, som inte är beredd att följa gällande lag eller vara lojal mot dem som gör det, är inte lämplig som stiftschef och bör inte ställa upp i ett biskopsval.» Domprosten Herrlin kom först på förslaget och ST talar om hans böjlighet åt olika håll — vilket inte gör det otroligt, att han kommer att bli lojal. »I biskopskollegiet bör det för nykomlingen också vara en hjälp till ödmjukhet att han representerar ett mycket litet stift — försvinnande litet, skulle man vilja säga med tanke på angelägenheten av en ny stiftsindelning.»³⁴ »Regeringen har att enligt grundlagen till biskop utse en av de tre på förslag uppförda och har alltså hamnat i ett besvärligt läge», konstaterar Arbetet. Det naturliga är, att den som utnämns inte längre framhårdar i sitt motstånd. »Det borde dock vara uteslutet att någon sätter sig i biskopsstolen utan att vara beredd att respektera stiftad lag.»³⁵ Arbetet och SmF är inte nöjda med, ått den utnämnde Herrlin inte vill ut med språket i kvinnoprästfrågan.³⁶ SmF återger också ett uttalande av G. A. Danell av intresse i detta sammanhang. »Domprosten talade om 'en icke kristen statsmakts totalitetsanspråk gentemot kyrkan' och han beskyllde regeringen för att den i sin kamp mot kyrkan . . . 'skickligt utnyttjar medlöpare inom kyrkans egna leder . . . Genom en likriktad utnämningspolitik kan hr Edenman inom några år skaffa sig ett episkopat, som helt följer

³¹ HD 23/2-60.

³² ST 25/5-61. Märk den sista meningens oklarhet!

³³ AB 20/9-61.

³⁴ ST 6/10-61. Det andra rummet erhöi domprosten G. A. Danell och det tredje rektorn Ebbe Arvidsson.

³⁵ Arbetet 6/10-61.

³⁶ Arbetet och SmF 25/11-61.

hans och regeringens önsknin­gar. Han är redan på god väg att nå detta mål för att så behärska den kyrka, till vars söndring han så kraftigt bidragit genom att pressa fram 1958 års kyrkomötes beslut om kvinnliga präster. Härskta genom att söndra är en gammal beprövad regel.»³⁷ SmF frågar Danell om utnämningen i Visby bekräftar anklagelsen mot Edenman och om det inte istället är så, att prästerskapet självt har det avgörande inflytandet över valen.³⁸

B. *Centerpartipressen* deltar ej.

C. *Folkparti- och liberal press*

Inlägg: Expr 5, VLT 2, JP 2, GD 2.

Expr frågar: »Vad skall regeringen göra om den till följd av den uteblivna reformen [biskopsvals-] ställs inför valet att till biskop utnämna en av tre präster som alla lovat att sabotera riksdagens beslut genom att vägra viga kvinnliga präster?»³⁹ I en VLT-ledare kan spåras bekymmer för att regeringen skall bli tvingad utnämna G. A. Danell.⁴⁰ ST »har förklarat att tjänsten kan vakanssättas om regeringen inte får acceptabla kandidater att välja mellan», skriver Expr och påpekar, att prästerna kan avhända sig sin biskop om de upprepar provvalsresultatet med tre kvinnoprästmotståndare.⁴¹ JP anser, att inställningen till kvinnliga präster inte får utgöra enda kvalifikationsgrunden.⁴² Då tre kvinnoprästmotståndare kommit på förslaget, konstaterar Expr: »Enligt regeringsformen finns ingen återvändo för kmt. Regeringen kan inte underkänna förslaget och begära omval. Men regeringen kan självfallet dröja med att utnämna — den är inte bunden att fatta beslut inom någon viss tidrymd.» Om det är Herrlins övertygelse, att han inte skulle kunna viga en kvinna till präst, »blir väntan regeringens enda handlingsmöjlighet.»⁴³ I praktiken vakanssätts därmed biskopstjänsten — vilket kan bli upptakten till Visbystiftets inlemmande med ett fastlandsstift.⁴⁴ JP skriver, att regeringen är försatt i ett dilemma och VLT förmodar, att den blir väl, trots sin motvilja, tvungen att utnämna någon av de tre.⁴⁵ Tanken på vakanssättning är naturligtvis förflugen, menar GD. Ett regeringsbeslut i den riktningen skulle ge kvinnoprästmotståndarna ett utomordentligt handtag. »Ett dylikt sabotage mot riksdagens och kyrkomötets beslut i kvinnoprästfrågan, som ju ger biskoparna rätt att vägra prästviga kvinnor om de inte vill det, skulle verkligen bli ett gefundenes fressen för Kyrklig samlings propagandacentral.» Valet har skett i laga ordning och regeringen har förfätningsenligt att utnämna. Tidningen synes ta Kyrklig samlings framgång med ro och påpekar: »Och så länge det finns någon eller några biskopar, villiga att

³⁷ Om beslutet såsom ett diktat av statsmakterna se C. A. Hessler, Statskyrko­debatten, s. 292 ff.

³⁸ SmF 25/11-61.

³⁹ Expr 24/5-61.

⁴⁰ VLT 19/6-61.

⁴¹ Expr 13/9-61. Detta torde kunna uppfattas som en påtryckning.

⁴² JP 14/9-61.

⁴³ En sådan handling skulle sannolikt ha uppfattats som åsiktsförföljelse.

⁴⁴ Expr 28/9-61.

⁴⁵ JP och VLT 29/9-61.

prästviga kvinnor, behöver ju de sistnämnda inte vara utestängda från prästämbetet.»⁴⁶ Med svansen mellan benen skyndar ST bort från sin tidigare ståndpunkt, att tjänsten skulle vakanssättas om prästerskapet bara förde fram kvinnoprästfiender, fortsätter Expr: »ST sluter alltså upp kring de högertidningar med Svenska Dagbladet i spetsen som vänt sig mot tanken att vakanssätta tjänsten och hotar i stället hr Herrlin med bortrationalisering av Visby stift i en avlägsen framtid. Men det är inte detta saken gäller. Frågan är om regeringen skall utnämna en biskop som vägrar gotländska kvinnor prästvigning. Gör regeringen detta så har man också sagt att rättigheten att få välja prästyrket inte omfattar kvinnorna på Gotland. Därigenom skulle man urholka innebörden i kyrkomötets och riksdagens beslut. Tänker statsrådet Edenman göra Kyrklig samling den tjänsten?»⁴⁷ Expr avslutar sina inlägg med påståendet, att utnämningen utgör ett farligt prejudikat. Kyrklig samling kommer att uppfatta den, som ett »fritt fram» till nya intriger avsedda att ånyo tvinga regeringen att utse kvinnoprästfiender.⁴⁸ Vakanssättning, som Expr förordad, hade inte sett snyggt ut, menar GD, eftersom kyrkomötet beslutat, »att biskoparna faktiskt skall ha rätt att neka prästviga kvinnor».⁴⁹

D. Högerpressen

Inlägg: ÖP 1, SvD 1, HD 1, KvP 1.

I en något oklar ledare syns ÖP vända sig mot vakanssättning. Tidningen är också upprörd över, att Expr hotar prästerna på Gotland.⁵⁰ SvD slår fast: »Valet är vederbörligen utlyst och i laga former genomfört. Det vore ett rättsövergrepp mot kyrkan, om man i denna situation skulle inhibera utnämningen. Författningsenligt har regeringen att utse en av de tre, som kommit på förslag — detta åliggande kan på intet sätt upphävas av den omständigheten att kandidaternas åsikter inte passar.»⁵¹ Inhibering har icke med demokrati att göra, skriver HD.⁵² »Från en synpunkt sett är det uppseendeväckande att Danell inte utnämndes», anser KvP: »ingen kan till sin meritlista lägga så många biskopsförslag som Växjödomprosten.» Tidningen tillägger dock, att Danell emellanåt varit måttlöst intolerant, vilket legat honom i fatet.⁵³

4. Valen i Västerås och Växjö 1962

A. Socialdemokratisk press

Inlägg: SmF 6, Arbetet 5, DD 5, Nyh 3, ST 3, VF 3, NSD 2, AB 1, ArbBl 1, ÖF 1, VD 1.

Biskopskandidaternas inställning till prästvigning av kvinna är — liksom tidigare — för den socialdemokratiska pressen en nyckelfråga. Detta framgår i alla de 31 (!) inläggen (jan.—maj). I nästan samtliga krävs

⁴⁶ GD 7/10-61.

⁴⁸ Expr 25/11-61.

⁵⁰ ÖP 16/9-61.

⁵² HD 7/10-61.

⁴⁷ Expr 7/10-61.

⁴⁹ GD 27/11-61.

⁵¹ SvD 7/10-61.

⁵³ KvP 26/11-61.

biskopens lojalitet mot gällande lag.⁵⁴ I flera påpekas, att regeringen kan komma i ett tvångsläge.⁵⁵

Prästerna bör vara medvetna om, skriver ST, att dessa val kan få en avgörande betydelse för den fråga som överskuggar svenska kyrkan under detta decennium; »de fortsatta förbindelserna mellan stat och kyrka, eller rättare sagt mellan folk och kyrka».⁵⁶ Regeringens tvångsläge vid utnämningen av biskop i Visby stift och riskerna för nya sådana situationer ligger uppenbarligen till grund för VF:s förslag om suverän utnämning.⁵⁷ Ryktet att regeringen inte skulle kunna förbigå Danell — om han kommer på förslag — därför att han varit uppförd så många gånger tidigare, saknar givetvis all grund, framhåller SmF. »Regeringen kan omöjligt utnäma den till biskop, som satt in så mycket av sin kraft på att ointetgöra den demokratisering av kyrkan som kvinnas lika rätt till prästämbetet innebär.» Prästerna bör föra fram acceptabla kandidater, så att inte ett nytt tvångsläge inträffar.⁵⁸

Då valet visat, att Kyrklig samling har många anhängare, skriver DD: »Men de folkkyrkliga prästerna är ändå flera och kan stå det onda emot om de håller samman kring det väsentliga: troheten mot den evangeliska läran, respekt för folkkyrkan och aktning för lag och ordning.» Vidare riktar tidningen en vädjan till den blivande biskopen — och förväntar — att han prästviger eventuella kvinnliga kandidater.⁵⁹ Då dr Hassler »inte haft tillfälle att tänka över hur han skulle handla» i kvinnoprästfrågan, återstår alltså för regeringen två meriterade kandidater, framhåller ST.⁶⁰ Det får ändå inte förbises, skriver NSD, »att kvinnoprästfrågan är en del i den stora meningsbrytningen om prästämbetets innebörd och där frågeställningen folkkyrka-prästkyrka-högkyrklighet är innesluten». Tidningen konstaterar också, att det ligger en principiell fråga på lut vid varje nytt biskopsval. »Nämligen om den som, efter 1958 års beslut av kyrkomöte och riksdag, låter sig ställas upp som biskopskandidat kan ha rätt att frondera mot lag och förordning ifråga om prästvigning av kvinnor. Vad som anges i lag och förordning är oomtvistligt.» NSD återger utskottets uttalande om biskops (icke)skyldighet. »Att detta uttalande garderade redan utnämnd biskop kan väl inte bestridas. . . . Men i längden måste det ändå te sig som ohållbart att de som rekryterar kyrkans högsta ämbete inte skulle godta gällande kyrkolag. Det finns inget tvång att ställa upp som biskopskandidat. Därför måste laglydnadskravet också kunna resas mot dem som frivilligt aspirerar på ämbetet.»⁶¹

Dr Hassler kan inte utnämnas, skriver SmF, såvida det finns folkkyrkliga kandidater att välja på.⁶² Tidningen framhåller vidare i två ledare, att Lindquist klart och tydligt deklarerat, att han är beredd att viga kvinna

⁵⁴ SmF 5/1, 8/2, 17/3, 28/3, 5/4, 28/4; Arbetet 11/1, 6/2, 1/3, 5/4, 19/5; DD 25/1, 13/2, 22/2, 1/3, 14/4; Nyh 9/1, 28/2, 2/3; ST 11/1, 1/3, 8/3; VF 16/1, 15/2, 6/4; NSD 2/3, 5/4; AB 9/1, ArbBl 24/2, ÖF 28/2 samt VD 8/3-62.

⁵⁵ SmF 5/1, Nyh och AB 9/1, Arbetet 11/1 och 6/2 samt VF 16/1-62.

⁵⁶ ST 11/1-62.

⁵⁷ VF 16/1-62. Se sid. 534.

⁵⁸ SmF 8/2-62.

⁵⁹ DD 1/3-62.

⁶⁰ ST 1/3-62.

⁶¹ NSD 2/3-62.

⁶² SmF 17/3-62.

till präst.⁶³ Danells åttondegångsplacering kommer givetvis inte att påverka hr Edenmans ställningstagande.⁶⁴ Normalt skulle den utan vidare meritera till utnämning, menar Arbetet, men nu får det anses uteslutet, att regeringen utser Danell.⁶⁵ VF anser heller inte, att det är omöjligt att förbigå honom.⁶⁶ Ur »säker källa» säger sig SmF ha inhämtat, att en aktion gjorts »'på högsta ort' (hos monarken personligen?)» till förmån för utnämning av Danell. »Regeringen kan inte utnämna en biskop, som öppet deklarerat att han inte har för avsikt att respektera av kyrkomöte och riksdag fattade beslut.»⁶⁷ Arbetet sätter punkt med följande: »Med hänsyn till sina allmänna kvalifikationer, att det gällde hans eget stift och att han stått på förslag åtta gånger hade domprost Danell kunnat komma ifråga — förutsatt att han haft en annan kyrklig ståndpunkt. I händelse Kyrklig samling tidigare inte fattat lägets ofrånkomlighet har den nu fått ett slutgiltigt besked.»⁶⁸

B. Centerpartipressen

Inlägg: SkD 3.

Också för SkD är frågan om kvinnliga präster — vilka tidningen accepterar — betydelsefull.⁶⁹ I två ledare visar SkD sin negativa inställning till Kyrklig samling, som med hat, »hätskhet och intolerans bekämpar kvinnliga präster».⁷⁰ Tidningen framhåller, att Lindquist klart sagt ifrån, att han kommer att prästvigva kvinnor.⁷¹ Danells åttondegångsplacering godtas inte som motivering för utnämning. Till skillnad från Danell ämnar Lindquist följa den av kyrkomöte och riksdag stiftade lagen. SkD slutar med uppmaningen, att hr Edenman inte bör falla undan för hot om attacker från Kyrklig samlings sida.⁷²

C. Folkparti- och liberal press

Inlägg: VLT 5, Expr 3, FK 1 samt den opolitiska Dagen 1.

De båda biskopsvalen borde kunna anstå, skriver Expr, tills den nya biskopsvallagen trätt i kraft.⁷³ I en lång ledare vänder sig Dagen mot den »kristendomsfientliga» Expressens förslag. Dagen tar också parti för Kyrklig samling, vars medlemmar visserligen har åsikter, som tidningen inte kan dela, men »de är hederliga och ansedda medborgare som har lika stor rätt som någon annan att verka för sina åsikter».⁷⁴ FK skriver: »En biskopskandidat som inte är beredd att enligt gällande lag prästvigva kvinnor har diskvalificerat sig själv.»⁷⁵ »Som den kyrkopolitiska situationen blivit», tror ej VLT på utnämning av Hassler.⁷⁶ Även i Växjö, skriver tidningen, ser det ut som om regeringen skulle slippa tvång.⁷⁷ VLT fortsätter med att ta prästerskapets parti. Att anonymt brevskrivande »skulle vara särskilt utmärkan-

⁶³ SmF 28/3 och 5/4-62.

⁶⁵ Arbetet 5/4-62.

⁶⁷ SmF 28/4-62.

⁶⁹ SkD 12/3, 9/4 och 19/5-62.

⁷¹ SkD 9/4 och 19/5-62.

⁷³ Expr 10/1-62.

⁷⁵ FK 1/3-62.

⁷⁷ VLT 7/3-62.

⁶⁴ SmF 5/4-62.

⁶⁶ VF 6/4-62.

⁶⁸ Arbetet 19/5-62.

⁷⁰ SkD 12/3 och 9/4-62.

⁷² SkD 9/4-62.

⁷⁴ Dagen 17/1-62.

⁷⁶ VLT 1/3-62.

de för präster i biskopsval är ett djärvt påstående». ⁷⁸ Prästerna i Västerås stift skötte sig i stort på ett öppet och snyggt sätt. ⁷⁹ Expr erinrar om, att Lindquist klart och tydligt svarat, att han ämnar prästviga kvinnor. ⁸⁰ VLT återger en händelse, vars innehåll är av principiellt intresse. En högkyrkomannen hade vid en sammankomst frågat hr Silén, om han kunde tänka sig att viga en kvinna till präst. Silén svarade: »Jag har ju talat om att jag accepterat kandidatur; är det då inte självklart att jag ämnar följa lag och förordning?» ⁸¹ Det finns ingen möjlighet, skriver Expr, att utnämna en som »deklarerat att han skall sabotera gällande lag och icke följa i laglig ordning fattade beslut». Att regeringen gått förbi Danell är självklart. »Hade man inte gjort detta, hade det funnits skäl till direkt konstitutionell anmärkning mot regeringen.» ⁸²

D. Högerpressen

Inlägg: HD 2, SmP 2 (samma dag), NWT 1, SDS 1, ÖP 1, ÖD 1.

Då nu ett beslut om kvinnliga präster faktiskt har fattats, så måste det också respekteras. Ungefär så uttrycker sig 4 av 8 tidningar i 5 av 14 inlägg. ⁸³

HD skriver: Siléns »klara inställning till gällande lag, enligt vilken en biskop bl. a. skall viga kvinnor till präster», bör göra utnämningen lätt. ⁸⁴ NWT »förstår och respekterar de prästmän som äro ärligt burna av den uppfattningen att detta beslut så strider mot skriftens ord att de icke kunna gå med på tanken. För sådana övertygelsemänniskor återstår givetvis som yttersta möjlighet att lämna statskyrkan, ty den saken är nämligen uppenbar att man inom en statskyrka av sådan struktur som den svenska måste respektera de bindande beslut som regering och riksdag kommit fram till . . . Det bör uppmärksammas att kvinnoprästerna hade anhängare icke enbart bland 'lekmännen' utan att ett stort antal av stiftscheferna med ärkebiskopen [den nuvarande] i spetsen godkände tanken på kvinnliga präster. Uttolkningen av skriftens bud är alltså ej entydig bland prästmännen själva.» Det vore mot denna bakgrund olyckligt om Kyrklig samling skulle lyckas binda regeringen vid utnämningen, slutar tidningen. ⁸⁵

SmP skriver: »Biskop Lindquist har givit klart och sakligt besked om sitt ställningstagande i brännande aktuella frågor . . . Men eget ställningstagande kan förenas med respekt för motsatta åsikter, där de är samvetsgrundade.» ⁸⁶ Samma dag ger tidningen den »förbigångne» en honnör. Danell visste, att biskopsstolen kunde bli hans, om han inte framhårdade i sitt motstånd mot kvinnliga präster. »Men han ville inte dagtinga med sin övertygelse . . . Han valde att vara ståndaktig i sin tro . . . Sedan må det tvistas i det oändliga om det riktiga i den princip, för vilken han gav avkall på biskopsämbetet.» ⁸⁶

Bengt Hermansson

⁷⁸ VLT 9/3-62.

⁷⁹ VLT 14/3-62. Även 14/4-62.

⁸⁰ Expr 5/4 och 19/5-62.

⁸¹ VLT 14/4-62. Jfr sid. 555.

⁸² Expr 19/5-62.

⁸³ HD 1/3 och 12/4, NWT 2/3, SDS och ÖP 8/3-62. Se även ÖD 27/2-62.

⁸⁴ HD 1/3-62.

⁸⁵ NWT 2/3-62.

⁸⁶ SmP 19/5-62.

Slutreplik om lagprövningsrätten

Genom professor Stig Jägerskiölds senaste inlägg i denna tidskrift i fråga om lagprövningsrätten¹ ha de oss emellan förefintliga meningsmotsättningarna i detta ämne klarlagts och visat sig vara i stort sett begränsade till en huvudpunkt. Vi äro ense om att omfattningen av den lagprövningsrätt, som för närvarande ostridigt förefinnes i Sverige, måste beskrivas med ledning av domstolarnas praxis på området. Det finns ett tämligen begränsat antal rättsfall, i vilka HD prövat en författnings överensstämmelse med annan norm av högre kvalitet. Vad det nu gäller är tolkningen av dessa rättsfall.

För min del har jag hävdad, att det föreliggande rättsfallsmaterialet, som avser prövning av åtskilliga olika typer av författningar, får anses vara uttryck för en bakomliggande allmän princip om att domstol i Sverige har en generell lagprövningsrätt. Professor Jägerskiöld har å sin sida menat, att ur rättsfallen icke får utläsas annat än att just de typer av författningar, vilka prövats i rättsfallen, kunna bliva föremål för lagprövning. Beträffande sådana slag av författningar, som icke omfattas av något rättsfall, synes man enligt Jägerskiölds mening i princip böra utgå från att de ej kunna prövas. Under alla omständigheter måste denna ställning intagas i förhållande till den centrala typen »allmän civil- och kriminallag», beträffande vilken vid tiden för Jägerskiölds inlägg något rättsfall icke publicerats.

Emellertid har numera ett av HD den 13 november 1964 meddelat rättsfall publicerats under rubriken »Domstols prövning av lagars grundlagsenlighet» (ND 1965 s. 429 f.). Fråga var i förevarande mål om huruvida butikstängningslagen (vid sin tillkomst lagrådsgranskad) strede mot RF § 16 på viss punkt. Domstolarna, som prövade invändningen, besvarade frågan nekande.

Sedan alltså numera ett rättsfall även beträffande allmän lag föreligger, kunde debatten vara avslutad. Må det dock tillåtas mig att granska det huvudskäl Jägerskiöld i sitt genmäle anført till stöd för den numera i praxis vederlagda uppfattningen att allmän lag skulle vara fritagen från prövning.

Jägerskiöld trycker på den omständigheten att en allmän civil- och kriminallag enligt 87 § RF granskats av lagrådet, vilket skulle utesluta att en sådan lag senare bleve föremål för lagprövning. Han tycks* närmast mena, att en efterföljande lagprövning skulle innebära en konstitutionell anomali, enär lagrådet består av medlemmar av högsta domstolen och regeringsrätten, d. v. s. av personer tillhörande samma organ, vilka i sista instans också utöva lagprövningsrätten. Vidare skulle det vara otillfredsställande, att domare i lägre instanser förklarade en lag strida mot grundlag, oaktat att den omstridda bestämmelsen tidigare passerat oanmärkt genom lagrådet.

Mot denna argumentation kan till en början anföras, att lagrådsgranskningen har en rådgivande karaktär. Intet hindrar — och det inträffar också ofta nog — att en anmärkning, som lagrådet riktar mot ett lagförslag, ej

¹ Statv. Tidskr. 1965 s. 249—252.

beaktas av de två i lagstiftningsbeslutet deltagande, Kungl. Maj:t och riksdagen. Lagrådsgranskningen innebär sålunda icke någon garanti för att ett av lagrådets ledamöter påpekat grundlagsfel i ett förslag ej kvarstår i den slutliga lagtexten. Det är att observera, att lagrådets uttalande endast utgör ett remissyttrande, låt vara ett högt kvalificerat sådant. Jägerskiöld understryker själv i sin kritik av mitt förra inlägg skillnaden mellan en dom och ett remissyttrande.

Lagrådet arbetar stundom under stark tidsnöd. I vissa lägen kan det ha ett avgiva yttrande inom loppet av några få dagar. Allt kan ej penetreras under denna tid. Full säkerhet kan aldrig vinnas, även då de yttre omständigheterna för granskningsarbetet äro gynnsamma, att alla formella felaktigheter, som kunna finnas, verkligen också upptäckas av de fyra lagrådsledamöterna.

Slutligen är att minnas, att granskningen sker på ett förberedande stadium av lagstiftningsproceduren. Kungl. Maj:t och riksdagen kunna senare ändra lagförslaget på olika sätt med risk för uppkomst av nya fel. Tilläggas bör, att lagrådsgranskningen självfallet sker mot bakgrund av det vid den tidpunkten gällande rättsläget. Detta kan, sedan lagen antagits, ändras genom att nya grundlagsregler antagas. En sådan situation föreligger exempelvis beträffande sekretesslagen i förhållande till tryckfrihetsförordningen. Sekretesslagen är en tillämpningslag till tryckfrihetsförordningen men antogs redan 1937 i anslutning till då gällande grundlagsbestämmelser. Dessa senare ha därefter ersatts av den nu gällande tryckfrihetsförordningen av år 1949. På vissa punkter kan ifrågasättas, huruvida sekretesslagens regler stå i överensstämmelse med bestämmelserna i den nya grundlagen. För dessa situationer är givetvis en tidigare lagrådsgranskning betydelselös.

Som torde kunna utläsas av det ovan nämnda rättsfallet, berör den omständigheten att lagrådet skall granska förslag till allmän civil- och kriminallag icke själva kärnfrågan: om två normer ha motstridande innehåll, måste domstolen avgöra vilken som skall tillämpas i det aktuella fallet.

Gustaf Petrén

LITTE R A T U R G R A N S K N I N G A R

BO WESTERHULT: *Kronofogde—Häradsskrivare—Länsman. Den svenska fögderiförvaltningen 1810—1917.* Akad. avh. (Lund), Gleerups 1965. 379 s. (Lund Political Studies 4.)

Statskunskap är ett disparat ämne, som i varje ögonblick hotar att spricka sönder i sina beståndsdelar men som trots detta i regel håller ihop.

I regel men inte alltid: tidtals har delar av ämnet visat tendenser att bryta sig loss och gå sina egna vägar — för att dock vanligtvis återvända till moderämnet. Som exempel kan man nämna den ämnesdel, som brukar kallas international relations eller internationell politik.¹

Ett annat exempel — sannolikt det äldsta — utgör public administration eller förvaltningskunskapen. Den kan vid sitt återvändande till statskunskapen sägas från andra samhällsvetenskaper ha fört med sig element, som verkat befruktande på moderämnet som helhet. Från ämnet psykologi kom vad som brukar kallas human relations approach och socialpsykologiska aspekter över huvud, från sociologi och företagsekonomi organisationsteori; man kan möjligen också nämna inverkan från matematik och statistik.

För en huvudriktning i modern förvaltningskunskap kan målet sägas vara skapandet av empiriskt prövbara teoretiska modeller för »administrative behavior», eventuellt matematiska sådana. Kända exempel härpå erbjuder arbeten av Herbert A. Simon: *Administrative Behavior* (Second Ed., New York 1957) respektive *Models of Man* (New York & London 1957).²

Vid sidan av denna riktning har det under senare år i amerikansk förvaltningskunskap framträtt en annan tendens. Leonard D. White — främst känd kanske för det inflytelserika arbetet *Introduction to the Study of Public Administration* (New York 1926, Fourth Ed., New York 1955) — vände sig från slutet av 1940-talet bort från aktualiteterna och gav ut en rad »studies in administrative history»: *The Federalists, The Jeffersonians, The Jacksonians, The Republican Era: 1869—1901* (New York 1948—58). I förordet till *The Federalists* skrev White bland annat:

»This volume begins a systematic study of American ideas about public administration. My principal interest has been to explore the origin and growth of the opinions that Americans now possess about public management. These ideas can only be understood in the light of prevailing values

¹ Jfr P.-E. Back i *Statsvetenskaplig Tidskrift* Vol. 68 (1965) s. 259 f.

² Jfr t. ex. B. F. Hoselitz, Ed., *A Reader's Guide to the Social Sciences*, Glencoe, Ill. 1959, s. 109 ff., D. Waldo, *The Study of Public Administration*, New York 1955, s. 15 ff., 43 ff.

and the events, personalities, and institutions from which they are largely derived. Although I have given some notice to the characteristics of society, the flow of events, and the quality of personalities, the emphasis has been placed on the practical problems of government and the formulation of ideas as these problems were surmounted; the background has already been well filled in by others.»

En passus i förordet till *The Jacksonians* lyder:

»While the national government hardly did more for citizens in 1860 than it was doing in 1800, the states and their subdivisions were actively pushing into new fields, unhampered by the constitutional doubts of statesmen on the national scene although restrained in some measure by the dominant philosophy of *laissez faire*. The administrative history of the states and cities, therefore, becomes now a matter of much importance to a full understanding of the overall system that served the needs of the American people.»

Hos White är det uttryckligen fråga om förvaltningshistoria. Främst genom inriktningen på analys av idéer och problem kring förvaltningen — den unionella såväl som den delstatliga och kommunala — får dock hans böcker en statsvetenskaplig prägel, som skiljer dem från förvaltningshistoriska arbeten av traditionell typ.

Den förvaltningsforskning, som hittills bedrivits i vårt land, har i regel varit av traditionell juridisk eller traditionell historisk typ. Det främsta undantaget är Gunnar Heckschers samhällsvetenskapligt betonade bok *Svensk statsförvaltning i arbete* (andra uppl., Stockholm 1958). Heckscher sysslar i princip med den nutida centrala statsförvaltningen; hans huvudfrågeställning är effektivitet-rättssäkerhet — under ständiga jämförelser med förhållandena i enskilda företag.³

Statskunskaparen Bo Westerhults avhandling behandlar den svenska fögderiförvaltningen 1810—1917. Den rymmer förutom inledning och avslutning fyra kapitel. Kapitel 1 beskriver fögderiförvaltningens uppkomst, utveckling och uppbyggnad (20 sidor). Kapitel 2 bär rubriken Verksamheten och dess utformning (c:a 70 sidor). Kapitel 3, som omfattar drygt hälften av den egentliga texten, behandlar fögderitjänstemännens ekonomiska ställning (c:a 160 sidor). Kapitel 4 skildrar tjänstemännens rättsliga och sociala ställning (c:a 30 sidor). Sammanfattningen omfattar c:a 10 sidor.

Avhandlingen bygger till stor del på otryckt material. Av grundläggande betydelse har varit de kronofogde-, häradsarkivar- och länsmansarkiv — delvis ytterst omfattande — som förvaras i landsarkiven. På enskilda punkter har kommittéarkiv i Riksarkivet varit värdefulla. Länsstyrelsernas arkiv har Westerhult däremot inte utnyttjat, vilket är beklagligt. Stickprov i dessa arkiv hade kunnat ge ytterligare belysning åt ämnet; jag återkommer härtill. Förf. borde vidare ha lämnat en sammanfattande analys av det otryckta materialets beskaffenhet; endast enstaka antydningar härom förekommer i avhandlingen (t. ex. s. 12, 83, 90 f., 96, 99, 182).

³ Jfr Heckscher i *Statsvetenskaplig Tidskrift* Vol. 53 (1950) s. 42 ff.

Det tryckta källmaterialet, som till väsentlig del består av riksdags- och utredningstryck, är förhållandevis omfattande och delvis mycket användbart. Litteraturen på området är däremot föga givande, vilket hänger samman med att forskningen hittills främst sysslat med den centrala statsförvaltningen. Westerhults avhandling är därför i viss mån ett pionjärarbete på den statliga lokalförvaltningens forskningsfält.

Man kan i och för sig diskutera om Westerhult, när han bestämt sig för att behandla den svenska fögderiförvaltningen, borde ha valt en annan tidsram än 1810—1917. I huvudsak synes dock den tidsmässiga avgränsningen naturlig.

Detsamma kan enligt min mening inte sägas om den inriktning, som avhandlingen har fått. Förf. är — vilket kan sägas indirekt framgå av den nyss lämnade sammanfattningen av avhandlingens innehåll — främst intresserad av de handfasta realiteterna inom fögderiförvaltningen, särskilt de ekonomiska. Andra, mera statsvetenskapligt betonade aspekter på ämnet hade enligt min mening bort komma i första rummet.

En möjlighet hade varit att — i anslutning till White — inrikta framställningen på idéer och problem kring förvaltningen. Westerhult tycks mena, att material härför helt saknas. »Någon principiell och förutsättningslös diskussion om formerna för förvaltningsorganisationen fördes knappast», skriver han (s. 27).

Detta är att anlägga ett alltför snävt perspektiv. Det kan väl vara riktigt, att endast ett fåtal inlägg tog sikte uteslutande på fögderiförvaltningen. Men under den behandlade perioden fördes en tidvis livlig diskussion i riksdag, tidningar och broschyrer om den statliga förvaltningen, i första hand den centrala men även den lokala. Namnraden J. G. Richert—Adolf Hedin—Karl Staaff markerar en central principiell linje i denna debatt; det är här tillräckligt att stanna vid Hedin.

Ämbetsmannaväldet i Sverige är rubriken på ett kapitel i Hedins bekanta broschyr *Hvad folket venter af den nye representationen* (1868). Där skisseras ett reformprogram för statsförvaltningen. Hedins utgångspunkt var den grundläggande liberala tanken, att den enskildes frihet och rätt måste skyddas, inte minst mot staten. Därför måste ämbetsmannaväldet på olika sätt inskränkas: »Det förlamar och nedtrycker den medborgerliga verksamheten, den enskildes initiativ, vilka dock för samhällets framåtskridande torde vara något viktigare än den ämbetsmannaverksamhet, vars främsta vittnesbörd är en dryg — expeditionslösen.»

I fortsättningen förklarade Hedin, att han i sin broschyr inte kunde lägga fram ett omfattande program utan måste nöja sig med att ange grundsatserna för en reform. Särskilt pekade han på två viktiga principer: »att all rättskipning bör skiljas från den egentliga förvaltningen, samt att kommunen är eller bör sättas i stånd att övertaga en del av byråkratins funktioner». I sammanhanget yrkade han på en »grundlig revision av hela polisinstitutionen och dess grundande på en verklig *polistag*, av vilken de enskilda kunna inhämta sina och polismyndighetens ömsesidiga rättigheter och plikter».⁴ Den första av de båda principerna riktade i hög grad sin

⁴ A. Hedin, *Tal och skrifter I*, Stockholm 1904, s. 8 ff., jfr t. ex. s. 58 ff., 186 ff., 382 ff., 493 ff.

spets mot länsstyrelsen, fögderiförvaltningens chefsmyndighet, den andra tog direkt sikte på denna förvaltning.

I detta perspektiv måste man se exempelvis nyliberalernas önskemål om kronofogdetjänsternas avskaffande. Det var här inte, vilket Westerhults omnämnande av saken (s. 31) kan ge intryck av, fråga om ett hugskott från partiets sida utan ett principiellt grundat krav.⁵

Vid sidan av idéaspekten hade man kunnat tänka sig att anlägga en annan aspekt — i viss mån redan antydd — på Westerhults ämne: spänningen mellan fögderiförvaltningen och kommunalförvaltningen. Två exempel är ägnade att belysa denna aspekt.

Fjärdingsmännen, som kan sägas ha varit »den yttersta verkställighetslänken i den inre förvaltningskedjan» (L. G. Linde), intog en intressant mellanställning mellan staten och kommunerna. I äldre tid tillsattes fjärdingsmannatjänsterna ofta genom kronofogdens eller landshövdingens försorg. På 1700-talet började bönderna på sina håll åta sig befattningen som ett särskilt onus. 1828 och 1830 bestämde statsmakterna, att sysslan skulle vara ett menighets- eller kommunalbestyr. Beslutet fick vittgående följder, skriver Westerhult: »Fjärdingsmännen utgjorde nämligen den underordnade polispersonalen på landsbygden, och polisväsendet blev därigenom en kommunal angelägenhet. Visserligen kunde staten från senare hälften av 1800-talet lämna bidrag till polisväsendet på landsbygden, men följderna av 1828 års beslut varade ända till 1965, då polisväsendet förstatligades . . . Genom fjärdingsmannastadgan 1850 blev fjärdingsmannens ställning sammanfattande reglerad. En ny stadga kom år 1899» (s. 26). Förf. glider här alltför hastigt förbi den intressanta problematiken; det finns annars mera material, som han kunde ha tagit upp till behandling.⁶ Förf. meddelade under disputationen, att han av hänsyn till en annan forskare över huvud undvikit att närmare gå in på fjärdingsmännen. Denna hållning är sympatisk, men utan tvivel har den — inte bara på den punkt, som här har diskuterats — varit till skada för avhandlingen.

Enligt 1847 och 1853 års fattigvårdsförordningar — för övrigt även dessförinnan enligt praxis — hade en hjälpsökande rätt att överklaga fattigvårdsstyrelsens negativa beslut, i första hand hos länsstyrelsen. Denna begagnade i dylika ärenden ibland kronofogdar eller länsmän som ombud: de ålade fattigvårdsstyrelsen att sammanträda och fatta beslut inom viss tid, avgav egna yttranden osv. Allt detta skapade spänningar mellan fögderitjänstemännen och kommunerna och skärpte kommunalmännens traditionella ovilja mot den förhållandevis liberala fattigvårdsförordningen. När denna 1869—71 reformerades — slutresultatet blev 1871 års fattigvårdsförordning — var kritiken mot de statliga myndigheternas rättstillämpning ett huvudargument; betecknande nog avskaffades den enskildes rätt att hos statliga myndigheter överklaga beslut av fattigvårdsstyrelsen.⁷

⁵ Jfr även [O. J. Hultgren,] *Hvad vilja de nyliberala?*, Stockholm 1868, s. 40 ff., 76 ff.

⁶ T. ex. mot. AK 1876 nr 30, FK 1881 nr 4, AK 1888 nr 80, AK 1894 nr 26, AK 1895 nr 116, i samtliga fall jämte tillhörande handlingar.

⁷ A. Montgomery, *Svensk socialpolitik under 1800-talet*, Andra uppl., Stockholm 1951, s. 102 ff., H. Berggren—G. B. Nilsson, *Liberal socialpolitik 1853—*

Westerhult är vid ett tillfälle inne på ämnet (s. 87 f.) men observerar inte den intressanta problematiken.

En tredje möjlighet att anlägga statsvetenskapliga aspekter på fögderiförvaltningen hade varit att gå in på tjänstemännens tidigt utvecklade fackliga organisationer, inte minst relationerna till statsmakterna. Westerhult hävdar (s. 12) — enligt min mening med orätt — att organisationerna faller utanför framställningens ram; dess bättre antyder han, att han ämnar återkomma till saken.

Även med den inriktning, som Westerhult har gett sin avhandling, hade det emellertid varit möjligt att ta fasta på statsvetenskapliga aspekter på ämnet. Särskilt iögonenfallande är, att förf. genomgående avstår från att sätta in de skildrade händelserna i ett partipolitiskt eller — om man så vill — maktpolitiskt sammanhang, att han med andra ord anlägger ett strängt förvaltningshistoriskt perspektiv.

1878 års riksdag hade exempelvis att ta ställning till ett regeringsförslag om löneroglering för landsstaten m. m., till vilken även fögderiförvaltningen räknades. Om riksdagsbehandlingen skriver Westerhult: »Statsutskottet tillstyrkte i huvudsak, men ville, att boställen skulle tilldelas boställslösa länsmän endast undantagsvis och blott efter riksdagens prövning i varje särskilt fall, och vidare ville det sätta kronofogdarnas avlöning lägre än Kungl. Maj:t föreslagit. Kamrarna fattade olika beslut, då första kammaren följde propositionen, andra kammaren utskottet, och efter sammanjämkning och gemensam omröstning blev resultatet, att utskottets linje segrade i boställsfrågan men propositionens i lönefrågan» (s. 118). Om den aktuella politiska situationen får man ingenting veta.

Våren 1878 var en politiskt laddad tid. 10—11 april debatterade andra kammaren regeringens inom lantmannapartiet synnerligen populära proposition om den s. k. skjutsbördans avskaffande, 29 april—1 maj lönerogleringen för landsstaten, 6 maj lantmannapartiets uppmärksammade försvarsmotioner. Mellan dessa tre frågor fanns det inte något sakligt samband men väl ett tidsmässigt och politiskt. I andrakammardebatten om landsstatens löneroglering yttrade sålunda Liss Olof Larsson bland annat: »Ehuru jag väl vet att, sedan frågan om skjutsväsendets ordnande gått igenom i bägge kamrarna, det icke lönar mödan att uppträda emot utskottets föreliggande förslag, kan jag dock icke underlåta att uttala mina betänkligheter emot detsamma.»⁸ Redan detta citat är tillräckligt för att visa, att en inte oväsentlig aspekt på lönerogleringsbeslutet har kommit bort i Westerhults framställning. Flera liknande exempel förekommer (t. ex. s. 27 ff., 92, 157).

Jag går nu över till att diskutera sakfel eller onöjaktigheter på enskilda punkter.

I det inledande kapitlet om fögderiförvaltningens uppkomst, utveckling

1884, Uppsala 1965, s. 137 ff. Sistnämnda arbete kom ut först efter det att Westerhults manuskript färdigställts.

⁸ AK 1878 nr 46 s. 3. Jfr t. ex. L. De Geer, *Minnen II*, Stockholm 1892, s. 217 ff., E. Thermanius, *Lantmannapartiet*, Uppsala 1928, s. 312 ff. Se även Per Nilssons i Äspö dagbok, LUB.

och uppbyggnad saknar man en diskussion av vilka faktorer, som har påverkat utvecklingen. Vad betydde exempelvis vänsterns framgångar under 1900-talets första två årtionden? På s. 32 finns ett klart sakfel: förf. påstår, att det fanns minst en landsfiskal i varje län; det är här fråga om den äldre typen av denna tjänst, en föregångare till de senare landsfogdarna. Kontroller i Statskalendern ger vid handen, att det — för att nu begränsa sig till 1890-talet — exempelvis i Uppsala län 1892—99 inte fanns någon landsfiskalstjänst och att tjänsten 1890—99 var vakant i Gotlands län liksom i Blekinge län.⁹

Kapitlet om verksamheten och dess utformning är ganska svåröverskådligt. Möjligen hade det blivit klarare, om det grupperats efter tjänsterna i stället för som nu efter göromålen. Under alla omständigheter hade Westerhult som bakgrund till framställningen bort redogöra för länsstyrelsens ställning och uppgifter i sammanhanget. Stickprov i länsstyrelsernas arkiv, exempelvis brevidarierna, hade varit ägnade att bidra till belysningen av chefsmyndighetens roll. Härigenom hade förf. på några punkter kunnat ge bestämdare besked och undvikit glidande formuleringar som denna: »På länsstyrelserna kan man ha tagit som vana att rikta alla skrivelser till kronofogdarna och låta dem fördela ärendena» (s. 96).¹⁰ Redogörelsen för länsmännens verksamhet som åklagare (s. 75) hade kunnat fördjupas ytterligare, om förf. här hade utnyttjat fögderiförvaltningskommitténs material.¹¹ Som komplement till kapitlet hade man kunnat tänka sig några case studies; uppslag hade kunnat hämtas ur Eliel Löfgrens utomordentliga bok Klockorna i Östervåla eller ur Yngve Lyttkens' arbeten.¹²

Kapitlet om fögderitjänstemännens ekonomiska ställning måste, med tanke på att det bygger på ett ytterst omfattande källmaterial, anses innehålla — så långt jag har kunnat finna — mycket få fel. På s. 114 upprepar förf. den lika vanliga som oriktiga uppgiften, att husbehovsbränningen skulle ha förbjudits vid mitten av 1850-talet; det riktiga årtalet är 1860.¹³ På s. 172 ff. lämnas en del uppgifter, hämtade ur fögderiförvaltningskommitténs handlingar, om tjänstemännens inkomster utanför tjänsten. Enligt förf. hänför sig siffrorna till år 1908; som klart framgår av handlingarna¹⁴ skall året vara 1909 (jfr s. 89, 95).

Om kapitlet om fögderitjänstemännens rättsliga och sociala ställning skall jag fatta mig kort. Jag vill endast framhålla, att Westerhult enligt min mening bort undersöka tjänstemännens sociala rekrytering, vilken måste ha varit av stor betydelse i sammanhanget. Material härtill föreligger i form av matriklar, främst en av Gullberg-Uggla. Förf. tycks anse (s. 287), att detta material är alltför osäkert. Den uppfattningen är inte oomtvistlig; under alla omständigheter borde den ha närmare motiverats.

⁹ Jfr E. Löfgren, Klockorna i Östervåla, Stockholm 1934, s. 86.

¹⁰ T. ex. Uppsala landskansli, diaries, Länsstyrelsens arkiv, Uppsala.

¹¹ Fögderiförvaltningskommittén Vol. 4, RA.

¹² Ett annat arbete, som Westerhult på någon punkt kunde ha utnyttjat, är geografen Ragnar Bergtings avhandling Kyrkstaden i övre Norrland, Uppsala 1964.

¹³ SFS nr 37/1860 resp. nr 12/1855.

¹⁴ RA.

I övrigt vill jag beträffande kapitel 4 hänvisa till den recension, som andreopponenten, fil. lic. Sven-Ola Lindeberg — som under disputationen granskade detta kapitel — kommer att publicera på annat håll (tidskriften Rig).

Min recension har enligt sakens natur främst inriktats på fel och brister i Westerhults avhandling. Den är därigenom ägnad att ge en skev uppfattning om min inställning. Jag vill därför till sist sammanfatta min syn på avhandlingen på följande sätt.

Westerhults avhandling bygger på en genomgång av ett synnerligen omfattande material. De klara sakfelen är förhållandevis få. Förf. har med andra ord presterat ett krävande, i stort sett korrekt arbete med källorna. Enligt min mening borde han i första hand ha anlagt andra, mera statsvetenskapligt betonade aspekter på sitt ämne än som skett. Men även med den strängt förvaltningshistoriska inriktning, som han har valt, kommer han fram till intressanta resultat. Särskilt gäller detta kapitlet om fögderitjänstemännens ekonomiska ställning, vilket dels ger mer än rubriken lovar — stora partier handlar om det statliga avlöningssystemet i allmänhet — dels bör utgöra en god utgångspunkt för liknande undersökningar rörande andra kategorier. Vad Westerhults fortsatta forskningar beträffar, vill man hoppas, att han snart nog får tillfälle att lägga fram den i utsikt ställda undersökningen av fögderitjänstemännens fackliga organisationer. Den bör kunna bli ett intressant bidrag till studiet av Organisationssveriges framväxt.

Torbjörn Vallinder

STIG HADENIUS: *Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1888—1899*. Uppsala 1964.

Ett parti och en fråga — så ställer docent Stig Hadenius problemet i sin avhandling *Fosterländsk unionspolitik*. Partiet är majoritetspartiet i första kammaren, frågan gäller Sveriges och Norges inbördes förhållanden under 1800-talets sista decennium.

Uppläggningsen har fog för sig. Medan Jörgen Weibull i *Inför Unionsupplösningen* (1962) skildrat några av de sista faserna i unionens historia och G. C. Wasberg i *Forsvarstanke og suverenitetsprinsipp* (1963) sökt belysa sidor av den unionspolitiska debatten från norsk utgångspunkt från 1890 har vi saknat mera djupgående kunskap om unionsfrågan som politiskt problem i Sverige under en period som i och för sig blivit föremål för flera väsentliga undersökningar. Häribland märks under senare tid Sten Carlssons *Lantmannapolitiken och industrialismen* (1953), Nils Elvanders *Harald Hjärne och konservatismen* (1961), Per Sundbergs *Ministärerna Bildt och Åkerhielm* (1961) och Torbjörn Vallinders *I kamp för demokratin* (1962). I den mån det parlamentariska läget berörts har andra kammaren varit mera i centrum än den första. Hadenius' avhandling förmedlar ny och viktig kunskap också här.

Unionsfrågan är för författaren huvudsakligen ett politiskt problem eller

problemkomplex med rättsliga och ideologiska aspekter. Men den får i avhandlingen också en vidare signifikans: den fungerar för högeropinionen på samma sätt som rösträttsfrågan för vänsterrörelsen.

Stridande uppfattningar i Norge och Sverige om unionens utseende var i och för sig icke något nytt. I vad mån eller i hur hög grad dessa bottnade i ländernas olika ekonomiska intressen och struktur har tangerats i den vetenskapliga debatten, men hela detta komplex väntar ännu på sin monografi.¹ Slitningarna kunde emellertid på det politiska planet gälla den s. k. mellanrikslagen, reglerna för handel, vidare den ministeriella konseljen och frågan om utrikesministerns nationalitet samt enhetligt eller separata konsulatväsen.

När tullfrågan miste något av den dominerande roll den spelat under 1880-talet genom att de protektionistiska kraven genomförts kom den tullvänliga majoriteten i första kammaren under ledning av Patric Reuterswärd att inrikta sig på de unionella frågor som snabbt kom i rampljuset. Vilka praktiska problem som än skulle lösas var uppfattningen om Norges rättsliga ställning inom unionen i allmänhet avgörande. För förståelsen av majoritetspartiets politik blir dess aktive teoretiker, professor skytteanus Oscar Alin av vital betydelse och en av avhandlingens förgrundsfigurer. Alins grundtanke var att Norge genom Kjelfredens blev en Sveriges rikets besittning och Mosskonventionen kunde inte rubba faktum att grundloven ej skulle kunna ändras utan Sveriges medgivande. Härigenom gav han sina meningsfränder stoff i argumentationen om rättigheter och skyldigheter och i kampen mot kompromisslösningar.²

Alins uppfattning stod alls icke oemotsagd. I första kammaren kritiserades den av Hans Forsell och i den andra förde S. A. Hedin vidare sin gamla kamp för respekt för de norska kraven.³ Någon omedelbar framgång hade heller inte alinarna, men de verkade oförtrutet under 90-talets första år, då bl. a. en samförstånds lösning antagits rörande mellanrikslagen och en allvarlig kris i konsultsfrågan seglat upp.⁴ Att inga eftergifter fick göras i det senare fallet framgick av det alinska program majoritetspartiet 1895 ställde upp med.⁵ Året representerade f. ö. något av en höjdpunkt i partiets verksamhet eftersom mellanrikslagen sades upp och statsutskottet uttalade sig för en revision av unionsbestämmelserna. Men statsminister E. G. Boström var ur partiets synpunkt en osäker faktor och andra kammaren fann man icke helt »pålitlig».⁶ Att statsministern heller inte ville föra en demonstrationspolitik mot Norge enligt majoritetspartiets recept visade de kommande åren.⁷ När Boström avvisade partiets linje även i flaggfrågan var ett skede i majoritetspartiets och unionsfrågans historia till ända — formellt markerades detta också av att Alin och Reuterswärd lämnade riksdagen.⁸

¹ Jfr Rolf Danielsen, Samlingspartiet og unionen, Historisk Tidskrift, utg. av den norske historiske forening, 1961—62, s. 303 ff.

² Hadenius, s. 3 f., 39 ff., 167 ff. ³ Ibid., s. 3, 26.

⁴ Ibid., kap. II, III. ⁵ Ibid., kap. VI.

⁶ Ibid., kap. VII, särskilt s. 238 ff., 241, 243, 252..

⁷ Ibid., kap. VIII, IX, särskilt s. 305 ff., 333 ff.

⁸ Ibid., kap. X, XI, särskilt s. 375 ff., 384.

Som framgångsrik arkivforskare kan Hadenius presentera mycket nytt och intressant privat material — han synes också väl ha förstått att sovra i detta. Härigenom har han gett allsidig belysning åt unionsfrågans faser och de parlamentariska förhållandena. Men han har även trängt in i den utomparlamentariska verksamheten, skildrat alinarnas metoder att propagera för sina idéer, illustrerat hur man bar sig åt att söka vinna opinionen. Författaren har därmed givit ett väsentligt perspektiv på främst majoritetspartiets verksamhet och idéerna som bar upp denna men även tangerat frågan om politiskt organisationsväsen och politisk propaganda.

I och för sig bör man respektera författarens avgränsning, nämligen att låta den utomparlamentariska verksamheten tjäna som illustration till idéer och intentioner hos det närmast berörda toppskiktet och inte göra den till ett självständigt problem. När emellertid författaren framkastar att unionsfrågan har en »vidare» betydelse — i formandet av en konservativ opinion i landet — och via sitt privatmaterial också ger exempel på detta, har läsarens nyfikenhet väckts.⁹ Man frågar: i vad mån och i vilken utsträckning är dessa exempel representativa? När det gäller 1893 års andrakammarval menar författaren att unionsfrågan spelar en avgörande roll och belyser det med en genomgång av 11 valkretsar i vilka det klart framgår genom brev- eller pressmaterial att majoritetspartiets centralkommitté varit verksam.¹⁰ Men hur var läget i de resterande 175 valkretsarna eller i ett slumpmässigt urval av dem? Och vilka frågor dominerade i de valkretsar som med högt valdeltagande och genom att de närmaste kandidaterna låg nära de valda i röstetal visade att väljarintresset var stort?¹¹

Utefter liknande linjer skulle det sannolikt vara givande att granska förstakammarvalen något mera ingående än vad som skett.¹² Det har ju sitt särskilda intresse i en avhandling som skildrar kammarens majoritetspartis politik; genom att sätta de val författaren berör i relief mot några andra — och varför inte i sammanhang med landstingsmannaval också — skulle partiets förankring få skarpare konturer och unionsfrågans faktiska betydelse belysas ytterligare.¹³

⁹ Ibid., s. 389. Exempel redovisade nedan.

¹⁰ Ibid., s. 142 ff.

¹¹ Medan flertalet landsvalkretsars valdeltagande låg under 60 % utgör Villotinge, Södermanlands län, Finspånga, Östergötlands län, och Edsbergs, Grimstens och Hardemo hd, Örebro län, markanta avvikelser med 84, resp. 77 och 79 %. Bland städerna gäller detsamma: Norrköping, Eskilstuna-Strängnäs och Söderhamn t. ex. I 20 av de 41 stadsvalkretsarna var konkurrensen så stor att de närmaste kandidaterna tog mer än 75 % av de valdas röstetal — i 2 stockholmskretsar 99 resp. 94 %, i Norrköping 95 %, i Karlstad-Filipstad 92 % (SOS, ser. R). Det senare valet tar Hadenius upp, s. 147 f., men det stora intresset där knyter sig till det av förf. ej omnämnda efterspelet då valet överklagas, den förlorande högerkandidaten utses av länsstyrelsen, något som i sin tur upphäves av Kungl. Maj:t (Karlstads Tidning, Nya Wermlandstidningen och Filipstads Stads och Bergslags Tidning juli—dec. 1893).

¹² Hadenius, s. 182 ff.

¹³ 1894 års förstakammarval, som förf. tar upp, berörde 22 mandat. Av dessa synes 7 ha varit kontroversiella, och 4 av dessa senare har ett direkt intresse eftersom förf. berört dem, utan att antyda hur knappa framgångar de utgjorde för majoritetspartiet (t. ex. häradshövd. Bergius 29—28 o. adv.fiskalen Ljungberg 33—28; SOS, ser. R; Hadenius, s. 183 f.).

Dessa kommentarer motiveras av att författaren berett den utomparlamentariska sidan av verksamheten förhållandevis stort utrymme och låtit indikationerna i det privata materialet bära upp antagandet om unionsfrågans »vidare» betydelse — utan att korrelera detta. Sannolikt är det väl emellertid så, att undersökningar i syfte att komma åt propaganda och grass-rootsorganisationer — i detta fall på den konservativa kanten — bör utföras från institutionella utgångspunkter. Bindningen till en specifik fråga kan ge ett snett perspektiv.

Att denna risk kan förekomma också med Hadenius' avgränsning ger behandlingen av Svenska Nationalföreningen ett litet exempel på. Den är en av de tre organisationer som behandlas i kapitlet Fosterländsk agitation.¹⁴ Den presenteras av författaren som »ett ståtligt försök att få till stånd en samling mot radikalismen», men författaren tillägger att »i unionsfrågan stod man uppenbarligen den alinska ståndpunkten nära» fast man »inte tveklöst accepterade den».¹⁵

Ett väl bevarat brev- och räkenskapsmaterial ger utmärkta utgångspunkter för en detaljstudie av föreningen.¹⁶ När det gäller föreningens grundande skjuter författaren Alin i förgrunden och hoppar därmed över den centerförening i Göteborg som både kronologiskt och personellt synes vara ett betydelsefullt förstadium.¹⁷ Den enda skillnaden i program mellan centerförbundet och nationalföreningen var att den senare åtog sig att verka för de unionella frågorna och framhöll unionens betydelse för den skandinaviska halvöns oberoende.¹⁸ Om detta eventuellt berodde på Alins arbete, hade det främst försvarspolitisk karaktär, något som ytterligare underströks av att ordförande blev en av 90-talets främsta försvarsexperten, Albert Andersson. Mellan Alin och Andersson utbröt motsättningar som författaren redovisar.¹⁹ Däremot framskyntar det knappast, att även om Alin genom Nationalföreningen fick två skrifter utgivna, motsättningarna fortsatte och att emfasen i föreningens verksamhet låg på helt andra saker: försvaret och skapandet av en svensk nationaldag för att stimulera nationell samling.²⁰ Att detta skulle vara en samling mot radikalismen är obe-

¹⁴ Hadenius, s. 114 ff.

¹⁵ *Ibid.*, s. 131.

¹⁶ Svenska Nationalföreningens arkiv (SNA), RA.

¹⁷ Hadenius, s. 124. Centerföreningen konstituerades den 9/2 1893 med borgmästare Svanberg och red. Åkerblom i Göteborgs-Posten som ledande män (Göteborgs Handels- och Sjöfarts Tidn. 8/2, Göteborgs-Posten 19/2). Den 10/2 diskuteras en nationalförening enl. det brev den 11/2 fr. en grosshandlare Frisk till Alin, på vilket förf. bygger sin introduktion av föreningen. Då tillsattes sannolikt en kommitté bestående av Alin, CGR Lagerbring och — Svanberg (Frisk t. Alin 25/4; Hadenius, s. 125).

¹⁸ GP 10/2, 25/2; Nationalföreningens program antaget den 2 maj 1893; SNA, vol. 6.

¹⁹ Hadenius, s. 176.

²⁰ Härtill bidrar att förf. splittrat framställningen om Nationalföreningen (s. 124—31, 176—79, 263—64). Alin fick »I utrikesministerfrågan» publicerad 1894, sedan den som ursprungligen fått uppdraget, föreningens sekr. Landgren, avgått efter påtryckningar från Andersson (Andersson t. Hernlund 15/1 1894, Landgren t. Hernlund 3/4, 26/4 1894, SNA) och Alin avrätt Sam Clason, som man därefter vänt sig till (Clason t. Hernlund 8/5 1894, SNA). Något påjaktande av Landgren skedde inte förrän i april 1894 och Alins broschyr accepteras inte

stridligt; att det exemplifierar Alins aktivitet är sant; att det visar anslutning till den alinska ståndpunkten är däremot tveksamt, och att det är en indikation på att föreningen »hjälp till att göra unionsfrågan till ett huvudnummer vid valen» är ännu en öppen fråga.²¹

De två andra organisationer författaren tar upp, Fosterländska förbundet och Sveriges rätt, har då ett vidsträckt intresse.²² Detta gäller kanske särskilt förbundet Sveriges rätt, grundat direkt med sikte på norska frågan och helt och hållet ett forum för alinarnas politik. Men det är inte bara viktigt för frågeställningen, så som författaren formulerat den; det bevarade materialet synes ge möjligheten till ett utnyttjande av unionsfrågan för en analys av en propagandas genomslagskraft och opinionens lyhörhet. Genom att ställa pressnotiser mot breven skulle man sannolikt kunna följa föreningens expansionstakt genom filialorganisationer intensivare än vad som skett, och bevarade anteckningslistor skulle möjliggöra en socialgeografisk genomgång av medlemmarna i stort.²³

Ett parti och en fråga — denna problemställning har visat sig givande, inte bara så att viktiga förhållanden i det sena 1800-talets Sverige blottlagts och analyserats, utan även så att den lagt grund för en forskning där statsvetare och historiker borde ha gemensamma intressen. En möjlig riktning för detta har här framkastats — en av de sannolikt många, till vilka Stig Hadenius' synpunktsrika och omsorgsfulla avhandling kan ge uppslaget.

Håkan Berggren

HENRY J. SCHMANDT: *De politiska idéernas historia*. Aldus. Sthlm 1965.

Henry Schmandts politiska idéhistoria är nu den allmänt använda 1-betygsboken i ämnet. Ett så omfattande arbete har tidigare inte funnits på svenska och otvivelaktigt har vi nu fått bättre möjligheter att redan på nybörjarstadiet täcka det stora idéhistoriska fältet. Därmed inte sagt att Schmandts arbete är någon idealisk kursbok. Avsikten med dessa reflexio-

utan strid. Andersson avgår, Fredrik Strömfelt träder till, men ej heller han är helt på Alins linje. När det t. ex. gäller att gemensamt med Sveriges rätt utnyttja korpral Blom för föredragsturné sker det »under förutsättning att de båda föreningarnas ändamål icke sammanblandas» (Strömfelt t. Hernlund 4/6 1894, SNA; om Blom, Hadenius, s. 173 f., om Sveriges rätt se nedan). Senare visar sig Strömfelts förbittnings när Sam Clasons Sverige och Unionen utkommer som nr 1 i Nationalföreningens småskrifter (Strömfelt t. Hernlund 29/8 1895, SNA). Svanberg antyder att föreningens ekonomiska svårigheter kan bero på rädsla för Alin och Reuterswärd (Svanberg t. Hernlund 29/6, 2/10 1895, SNA).

²¹ Hadenius, s. 389.

²² Ibid., s. 115 ff., 131 ff. Jfr även H. Wigforss, Fosterländska förbundet (StvT 1932).

²³ Hadenius, 121 f. Särskilt Upsala Nya Tidning redovisar ambitiöst nytillkommande filialförbund. I volymen Sveriges rätt i J. F. Nyströms saml. (Ep N: 5) KB, finns svarsbrev från intresserade, inte bara för april och maj, som förf. redovisar utan från hela sommarhalvåret. Medlemslistorna synes särskilt användbara när det gäller Vikbolandets filialförening, där så gott som alla pastorat är representerade.

ner är att påpeka några av de största bristerna i detta avseende. Redan nu kan man konstatera att bokens omfång, här ovan angett som ett plus, snart nog måste räknas som ett minus. En grundbok på 470 sidor kan knappast behållas inom den av LUS bebådade tvåveckorsramen, om den som hittills skall kompletteras med ett teoretiskt arbete av typ Ross eller Tingsten (Demokratiens problem).

I Schmandts arbete får man en mycket utförlig framställning av både antikens och medeltidens idéer. Nästan exakt i mitten av boken når Schmandt fram till upplysningstiden. I och för sig kan en sådan disposition naturligtvis försvaras, men man blir trots allt tveksam när man ser hur mycket av 1800- och 1900-talsstoff som så att säga offras på antikens och medeltidens altare. Är det t. ex. rimligt att sätta punkt för skildringen av liberalismen vid Herbert Spencer och J. S. Mill? Eller att den »politiska konservatismen» representeras av summa tre författare: Burke, de Maistre och Bonald? (Hegel har fått ett eget kapitel.) Har inget av betydelse hänt inom dessa idériktningar sedan 1850 resp. 1820?

Dessa egendomligheter, som förvisso är ganska allvarliga i en 1-betygsbok, bottnar självfallet i Schmandts metod att beskriva den politiska idéhistorien såsom identisk med de »stora» politiska tänkarnas idéer. Det heter sålunda i förordet (s. 5) att arbetet »först och främst är en historisk behandling och analys av de politiska idéerna, sådana de kommer till uttryck i de stora teoretikernas författarskap». Schmandt eftersträvar således en »ren» idéhistoria, som kretsar kring »de stora frågeställningarna om mänskligheten och staten» (s. 13). Det framgår av sammanhanget att han är teoretiskt väl medveten om de politiska, sociala och ekonomiska förhållandenas betydelse, men detta har inte satt många spår i framställningen.

Man kunde som exempel på denna motsättning peka på de inledande orden till kap. »De två svärd», som behandlar förhållandet stat—kyrka under medeltiden. Schmandt påpekar där att medeltiden var »en tid av skapande och jäsning, en tid som alstrade många av den moderna tidens sociala och politiska institutioner och även tänkesätt. Kännedom om medeltidens historiska bakgrund är absolut nödvändig för var och en som till fullo vill förstå och uppskatta dess politiska tänkande» (s. 125). Man söker emellertid förgäves efter ens en kort resumé av dessa faktorer. Läsaren (= den kursläsande studenten) lämnas i sticket av författaren. Man får veta att det fanns ett »feodalt styrelsesätt», men ingenting om hur detta fungerade eller vilken idéhistorisk betydelse det kan ha haft (t. ex. de feodala edernas betydelse för härskarfördragsteorierna). Man får höra om »teorin om kosmopolitisk enhetlighet» men ingenting om det tysk-romerska rike som tillsammans med kyrkan antogs förverkliga denna enhetlighet. Till de moderna politiska institutioner som har rötter i medeltiden hör väl främst parlamenten, men det faller inte förf. in att lämna en sådan upplysning.

Man kunde peka på ännu mer säregna följder av den schmandtska metoden. Man måste läsa kapitlen om upplysningsförfattarna och om Rousseau mycket noga för att över huvud taget upptäcka att en revolution inträffade i Frankrike mot slutet av 1700-talet. När revolutionen

endast nämns i förbigående är det måhända för mycket begärt att önska en sammanfattning av dess idéer och deras betydelse för 1800-talet och vårt eget århundrade. Inledningsvis nämndes Schmandts ofullständiga och stympade behandling av liberalismen och konservatismen. Man saknar praktiskt taget varje antydning om dessa riktningars betydelse och insatser i kampen för eller emot den allmänna rösträtten och parlamentarismen eller för de sociala och ekonomiska problemens lösning.

Den bakgrund och anknytning till det historiska skeendet som här efterlysts finns märkligt nog väl utförd vad det antika Grekland beträffar. Man får i ett helt kapitel en översikt av den aténska demokratin i kontrast till Sparta och även det republikanska Roms styrelseskick presenteras på två sidor. Man frågar sig verkligen varför Schmandt fr. o. m. medeltiden plötsligt överger detta utmärkta grepp.

Här är inte platsen att återigen ta upp striden om »idéernas förhållande till den materiella verkligheten». Man föreställde sig att alla nu var ense om att en idéhistorisk framställning som inte beaktar växelspelet dem emellan är av föga värde. Man kan naturligtvis bedriva s. k. ren idéanalys på hög nivå och på gränsen till filosofin, till det värde det hava kan. Schmandt rör sig emellertid knappast i dessa höga rymder utan har enligt egen utsago haft som enda ambition att skriva en bra lärobok (s. 6). Att då förutsätta att läsaren har så fullständiga kunskaper om Europas politiska och sociala historia att det räcker med små antydningar här och var, är ett pedagogiskt missgrepp. I varje fall är det allom bekant att svenska studenter har fömligen vaga begrepp om både medeltida och senare historia, i synnerhet den författningpolitiska och sociala historien. I detta läge konfronteras de med en lärobok som ger intrycket att de politiska idéerna är något som skapats av »de stora tänkarna», höjda över och oberörda av tidevarvens oro och ondska.

Någon kan invända att det under sådana förhållanden blir en tacksam uppgift för läraren att ge den bakgrund som saknas. Det är givet att så måste ske. Lyckligtvis kompletterar också Tingstens »Demokratiens problem» (använd i Uppsala) delvis bristerna hos Schmandt, vilket emellertid inte är någon ursäkt för författaren, utan en förklaring till att boken trots bristerna kan användas som kurslitteratur.

Ytterligare några egendomligheter i Schmandts arbete måste påtalas. Förf. tvekar inte att vid lämpliga tillfällen blanda in sina egna privata värderingar i texten. Ibland sker det öppet, ibland mera maskerat. Hans stora auktoritet tycks vara den katolske engelske filosofen Christopher Dawson, förespråkare för en »kristet-totalitär» regim. Två exempel må räcka. Som avslutning och sens moral till kap. »De två svärderna» anför Schmandt, med klart instämmande, ett citat från Dawson av bl. a. följande lydelse: »Kyrkan är socialt ofullständig, såvida det inte finns såväl ett kristet samhälle som en andlig kongregation [!] och staten är moraliskt ofullständig, om den inte hålls samman av ett andligt band förutom lagen och svärdets makt» (s. 140). De gamla kontrarevolutionärerna de Maistre och Bonald står, förklaras det, »i åtskilliga avseenden på en sund grundval. De befinner sig inom den grekisk-kristna traditionen [sådan Schmandt uppfattar den] när de påstår att det mänskliga intellektet inte är san-

ningens skapare och källa, att samhället inte kan göras om så som skulptörer formar sin lera, att ett samhälle utan religion inom sig bär fröet till sin egen undergång» osv. (s. 319).

Det måste ankomma på vederbörande lärare att påpeka och varna för sådana förlöpningar. Men vår strävan bör också inriktas på att få fram en bättre lärobok än Schmandts. Det ideal som föresvävar mig är Raymond Gettells »History of Political Thought». Är det en utopi att vi en gång skall kunna få en svensk (eller nordisk) lärobok av det slaget, där t. ex. vår egen frihetstid finns inpassad i sitt idéhistoriska sammanhang?

Reidar Larsson

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Ekonomisk Revy. (Stockholm) Årg. 22:1965. H. 7. *Eskilsson, S.*, Löneglidningens intressenter, s. 403—408. — *Klackenberg, L.*, De internationella likviditetsproblemen — teknik och politik, s. 409—414. — *Rydén, B.*, Näringslivets strukturförändring under efterkrigstiden, s. 415—424. — *Montgomery, A.*, Neutraliteten och EEC, s. 425—428. — **H. 8.** Tema: Det ekonomiska samarbetet i Europa 1967 — ambitioner och problem. *Haekkerup, P.*, s. 464—467. — *Thygesen, I.*, s. 468—473. — *Karjalainen, A.*, s. 474—478. — *Virkkunen, M.*, s. 479—483. — *Aall, N.*, s. 484—488. — *Ekman, W.*, s. 489—492. — *Rydén, J.*, Europeisk handel 1953—1964, s. 493—500.

Swedish Journal of Economics. — Ekonomisk Tidskrift. (Uppsala/Stockholm) Vol. 67: 1965. Nr. 3. *Danielsson, A.*, On Theories of Behavior in Organizations, s. 173—207. — *Matthiessen, L.*, Depreciation Allowances, Capital Growth and the Effective Tax Burden, s. 208—239. — *Näslund, B.*, Mathematical Programming under Risk, s. 240—255.

Finsk Tidskrift. (Åbo) Årg. 90:1965. H. 7. *von Bonsdorff, G.*, Samarbetsårets problem, s. 291—293. — **H. 8.** *Långbacka, K.-E.*, Företagens information, s. 339—342. — *Lundkvist, S.*, Samhället och folkrörelserna, s. 344—351.

Förvaltningsrättslig Tidskrift. (Stockholm) Årg. 28:1965. H. 2—3. *Vogel, L.*, Domstolarna och några närliggande instanser om besvärssakkunnigas lagförslag, s. 57—94. — *Petrén, G.*, Förfarandet hos förvaltningsdomstolarna, s. 95—106. — *Bramstång, G.*, Byggnadsnämnds estetiska bedömning av byggnads yttre utformning, s. 107—135.

Historisk Tidskrift. (Stockholm) 1965. H. 3. *Runestam, S.*, Frihandlarna och Stockholms Dagblad 1895—1904, s. 257—305. — *Boëthius, B.*, Källkritik och syntes, s. 306—321. — *Boëthius, B.*, Kungamakt och aristokrati i svensk 1900-talsdebatt, s. 322—323. — *Holm, N.*, Det Bernadotteska arkivet. En orientering, s. 340—357.

Liberal Debatt. (Stockholm) Årg. 18:1965. N. 5. *Nilsson, O.*, Partiledarna, s. 18—23. — *Balgård, M.*, Ny politisk generation, s. 24—26. — *Boheman, E.*, Svensk utrikespolitisk debatt, s. 27—28. — *Fälldin, T.*, Kräv ej snabba resultat, s. 36—37. — **N. 6.** *Mutén, L.*, Fronten mot maktkoncentration, s. 10—11. — *Ahlmark, P.*, Mina 11 »därför», s. 26—27. — *Lindencrona, G.*, Fördömande av allt auktoritärt tänkande, s. 31—32. — *Blix, H.*, Förstår bäst kravet på maktfördelning, s. 33—35.

Nordisk Tidskrift. (Stockholm) Årg. 41:1965. H. 4. *Christensen, C.*, Norge i 1964, s. 227—238. — **H. 5.** *Kull, M.*, Samnordisk social utbildning, s. 253—259. — *Aminoff, T.*, Från storfurstendömet Finlands slutperiod, s. 285—290.

Nya Argus. (Helsingfors) Årg. 58:1965. Nr. 13. *Friberg, R.*, Blir 1965 islossningens år?, s. 179—181. — **Nr. 15.** *Iloniemi, J.*, Praktiskt internationellt samarbete, s. 211—213. — **Nr. 16.** Tema: De finskspråkiga i Sverige. *Koironen, V.*, s. 227—228. — *Palmgren, B.*, s. 229—231. — *Salonen, E.*, s. 231—233.

Politisk Tidskrift. (Stockholm) 1965. Nr. 5. *Bengtsson, T.*, Kris i FN, s. 134—136. —

Lindblad, H., Staten och kyrkan, s. 140—143. — *Manell, L.-E.*, Indien av idag, s. 156—158. — **Nr. 6.** *Jonsson, O.*, Riksdagsmännen ur ålderssynpunkt, s. 152—156. — *Jonnergård, G.*, Idéerna kring jordförvärvslagen, s. 158—163. — *Pettersson, L.*, Kontroll av kommunala beslut, s. 174—175. — **Nr. 8.** *Sandberg, T.*, Samhällsplanering i Sovjet, s. 216—219. — *Bergman, M.*, Anarkismens samhällsvision, s. 232—234. — *Agius, R.*, Ny författning, s. 235—239.

Saco-tidningen. (Stockholm) Årg. 12:1965. Nr. 7. *Nabseth, L.*, Den kommunala expansionen, s. 149—153. — *Nilsson, T.*, Arbetskrafts- och utbildningsprognoser, s. 162—165. — **Nr. 8.** *Tobisson, L.*, Utbildning och ekonomi, s. 176—179.

Svensk Tidskrift. (Stockholm) Årg. 52:1965. Nr. 7. *Lembourn, H.*, De venstreorienterades dilemma, s. 331—340. — *Sundberg, H.*, Exit robur et securitas, s. 347—356. — *Billman, T.*, Vägen till regimskifte, s. 357—359. — *Lindblad, I.*, Radioutredningen — en replik, s. 360—362. — **Nr. 8.** *Andrén, N.*, Ett samtidspolitiskt perspektiv, s. 389—397. — *Unger, G.*, Edward Heath — Kontur av en konservativ ledare, s. 403—409. — *Palm, T.*, En revolutionsplan och dess följder, s. 410—417. — *Gillberg, J.*, Direktiven till Ingemar Lindblad, s. 424—426.

Tiden, (Stockholm) Årg. 57:1965. Nr. 6. *Nyerere, J.*, Ujamaa — den afrikanska socialismens grundval, s. 325—332. — *Schwarz, D., och Hedin, U.*, Svensk invandringspolitik på villovägar?, s. 345—350. — *Esping, H.*, Länsdemokrati, samhällsplanering och kommunal självstyrelse, s. 358—361. — *Forsström, K.-E.*, Produktivitet och strukturomvandling, s. 367—372. — **Nr. 7.** *Ståhl, I., och Ysander, B.-C.*, Strukturpolitik och samhällsplanering, s. 389—395. — *Nord, L.*, Inhemsk opposition och utrikespolitisk orientering i Jugoslavien, s. 396—400. — *Eklund, P.*, Stormakterna och FN:s fredsoperationer, s. 413—417. — *Kumm, B.*, Sydafrikapolitiken — från vilshenhet mot aktivitet, s. 418—424.

Norsk Historisk Tidsskrift. (Oslo) 1965. H. 3. *Seip, J.*, Jus og politikk, s. 168—202.

International Politikk. (Oslo) 1965. Nr. 3. *Christoffersen, J.*, Våpen som potensiell faktor i internasjonal politikk, s. 217—234. — *Holst, J.*, Sovjets utenrikspolitikk og utsiktene for rustningskontroll, s. 235—253. — *Seyersted, F.*, Det internasjonale atomenergibyrå og internasjonale reguleringer på atomenergins område, s. 254—270.

Nordisk Administrativt Tidsskrift. (Köpenhamn) 46 årg.:1965. H. 3. *Herlitz, N.*, Nordisk gemenskap i offentlig rätt, s. 194—214. — *Lavesen, H.*, Danske akademikere og staten, s. 215—225. — *Palme, W.*, Förvaltningens rättssäkerhets- och effektivitetskrav i Finland och Sverige, s. 226—240.

Nordisk Tidsskrift for International Ret. (Köpenhamn) Vol. 35:1965. Fase. 1—2. *Nilsson, T.*, Neutraliteten som praktisk politik i dagens värld, s. 3—13. — *Vogt, J.*, Den ensomme statsmann, s. 14—21. — *Sarup, R.*, International Law and National Law: A Fresh Approach for Mutual Development, s. 33—60. — *Saario, V.*, Legal aspects on the peaceful settlement of international disputes, s. 73—80. — *Eek, H.*, International Law: The first encounter, s. 81—102.

Samtiden. (Oslo) Årg. 74:1965. H. 3. *Høyer, S.*, Borgerlig samling — et varig dilemma av ulike muligheter?, s. 129—140. — *Dahl, K.*, En statsråd må lede Norges u-hjelp, s. 141—157. — *Nordland, E.*, Demokratiet og skolens oppgave, s. 158—170. — **H. 4.** *Maaland, O.*, Nasjonal forsamling og presse, s. 221—227. — *Øisang, P.*, Politikk på fjernsynskjermen, s. 228—240. — **H. 5.** *Kjellberg, F.*, Om oligarkiets jernlov og vårt demokrati, s. 261—272. — *Garbo, G.*, Fra sameksistens til verdensregjering, s. 296—315.

Statsøkonomisk Tidsskrift. (Oslo) 79. årg.:1965. H. 2. *Hope, E.*, En analyse av konsentrasjonen innen norsk bankvesen, s. 47—98. — *Hallaråker, H.*, Sovjet-Unionens økonomiske utvikling, s. 99—116.

Nationalekonomisk Tidsskrift. (Köpenhamn) 103. Bind:1965. H. 1—2. *Kristensen, T.*, Europæisk integration i lyset af nogle almene økonomiske tendenser i tiden, s. 1—17. — *Olsen, E.*, Erhvervslivets lokalisering, s. 18—30. — *Thygesen, N.*, Nationalbankens aftaler med de private banker og sparekasser, s. 49—55. — *Mortensen, J.*, Mængdeindeks for industrien, s. 56—66. — **H. 3—4.** *Galting, J.*, Boligmarkedets normalisering, s. 97—104. — *Sørensen, C.*, Import af udenlandsk kapital, s. 105—117. — *Jensen, B.*, Statsbudgettets overskudsbegreber, s. 145—154. — *Thygesen, N.*, Internationalisering af de vesteuropæiske penge- og kapitalmarkeder, s. 165—172.

Tidsskrift for Rettsvidenskap. (Oslo) 1965. H. 4. *Karlgren, H.*, Passivitetsverkan vid avtals slutande, s. 369—384. — *Castberg, F.*, Menneskerettighetene, Grunnloven og Domstolene, s. 385—399. — *Jørgensen, S.*, Aftalen som form, s. 400—431. — *Aarbakke, M.*, Kutymen som rettskilde, s. 432—473.

Tidsskrift for Samfunnsforskning. (Oslo) Årg. 6:1965. H. 3. *Brøgger, J.*, En lingvistisk modell for samfunnsforskning, s. 161—170. — *Rugel, M.*, Norske utenriktstjenestemenn 1905—1965. En analyse av rekruttering og sosial bakgrunn, s. 213—234.

Økonomi og Politik. (Köpenhamn) 39. årg.:1965. Nr. 2. *Høgh, E.*, Den nye middelklasse — funksjonærene — politisk set, s. 127—155. — *Hansen, T.*, Nyorientering i u-landshjelpen, s. 156—176.

Africa Report. (Washington) Vol. 10:1965. Nr. 6. Tema: Paradoxes of African Trade Unionism. *Friedland, W.*, Organizational Chaos and Political Potential, s. 6—13. — *Nelkin, D.*, The Search for Continental Unity, s. 14—16. — *Musisi, K.*, The Role of African Governments: "Supervision" or "Control"?, s. 19. — **Nr. 8.** *Kraus, J.*, Ghana's New "Corporate Parliament", s. 6—11. — *Williams, M.*, US Objectives in the Congo, 1960—65. — *Schmidt, N.*, Nigeria: Fiction for the Average Man, s. 39—41.

American Economic Review. (Menasha, Wise.) Vol. 55:1965. Nr. 3. *Bach, G.*, and *Saunders, P.*, Economic Education: Aspirations and Achievements, s. 329—356. — *David, P.*, and *van de Klundert, T.*, Biased Efficiency Growth and Capital-Labor Substitution in the U.S., 1899—1960, s. 357—394. — *Winch, D.*, Consumer's Surplus and the Compensation Principle, s. 395—423. — *Adelman, I.*, Long Cycles—Fact or Artifact?, s. 444—463. — *Tobin, J.*, The Monetary Interpretation of History, s. 464—485. — *Kuhlman, J.*, and *Thompson, R.*, Substitution and Values of Elasticities, s. 506—509. — *Keare, D.*, and *Silber, W.*, The Monetary Effect of Long-Term Debt Finance, s. 510—511.

American Historical Review. (Richmond, Virg.) Vol. 70:1965. Nr. 4. *Nelson, W.*, The Revolutionary Character of the American Revolution, s. 998—1014. — *Smith Jr, J.*, Great Britain and the 1914—1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914, s. 1015—1034. — *Struve, W.*, Hans Zehrer as a Neoconservative Elite Theorist, s. 1035—1057. — *Benda, H.*, Decolonization in Indonesia: The Problem of Continuity and Change, s. 1058—1073.

American Journal of International Law. (Washington) Vol. 59:1965. Nr. 3. *Young, R.*, Offshore Claims and Problems in the North Sea, s. 505—522. — *Ginsburgs, G.*, Validity of Treaties in the Municipal Law of the "Socialist" States, s. 523—544. — *Lee, L.*, The International Law Commission Re-Examined, s. 545—569. — *Wilson, R.*, Commonwealth Prime Ministers' Conference of 1964, s. 570—573. — *Gellerg, L.*, Poland's Western Border and Transfer of German Population, s. 590—592. — *Stevenson, J.*, Judicial Decisions Involving Questions of International Law, s. 635—657.

American Sociological Review. (Albany, N.Y.) Vol. 30:1965. Nr. 4. *Blau, P.*, The Flow of Occupational Supply and Recruitment, s. 475—490. — *Duncan, O.*, The Trend of Occupational Mobility in the United States, s. 491—498. — *Westie, F.*, The American Dilemma: An Empirical Test, s. 527—538. — *Zurcher, L., and others*, Value Orientation, Role Conflict, and Alienation from Work: A Cross-Cultural Study, s. 539—547. — *Kish, L.*, Sampling Organizations and Groups of Unequal Sizes, s. 564—572.

Behavioral Science. (Ann Arbor, Mich.) Vol. 10:1965. Nr. 3. *Miller, J.*, Living Systems: Basic Concepts, s. 193—237. — *Toda, M., and Shuford, E.*, Utility, Induced Utilities, and Small Worlds, s. 238—254. — *Bower, J.*, Group Decision Making: A Report of an Experimental Study, s. 277—289.

Canadian Journal of Economics and Political Science. (Toronto) Vol. 31:1965. Nr. 3. *Kim, K.*, The Limits of Behavioural Explanation in Politics, s. 315—327. — *Egerer, G.*, Protection and Imperial Preference in Britain: The Case of Wheat 1925—1960, s. 382—389. — *Jones, R.*, Duality in International Trade: A Geometrical Note, s. 390—393. — *Michaely, M.*, The Terms of International Transactions, s. 394—396.

Commentary. (New York) Vol. 40:1965. Nr. 3. *Lichtheim, G.*, "All the News That's Fit to Print". Reflections on the New York Times, s. 33—46. — *Schmid, P.*, Letter from Havana, s. 56—63. — *Burns, H.*, The Rule of Law in the South, s. 80—89.

Comparative Studies in Society and History. (Haag) Vol. 7:1965. Nr. 4. *Kasdan, L.*, Family Structure, Migration and the Entrepreneur, s. 345—357. — *Deutsch, K., and Weilenmann, H.*, The Swiss City Canton: A Political Invention, s. 393—408.

Economica. (London) Vol. 32:1965. Nr. 127. *Usher, D.*, "Equalising Differences" in Income and the Interpretation of National Income Statistics, s. 253—268. — *Gould, J., and Preston, L.*, Resale Price Maintenance and Retail Outlets, s. 302—312. — *Zauber-man, A.*, On the Objective Function for the Soviet Economy, s. 323—329.

Encounter. (London) Vol. 25:1965. Nr. 1. *Trilling, L.*, The Two Environments, s. 3—13. — *Berlin, I.*, J. G. Herder, s. 29—50. — **Nr. 2.** *Lewis, A.*, Beyond African Dictatorship,

s. 3—25. — *Shonfield, A.*, The Progress and Perils of Planning, s. 32—41. — *Berlin, I.*, J. G. Herder (II), s. 42—51. — *Lippman, W.*, On the Importance of Being Free, s. 88—90. — Nr. 3. *Morse, R.*, The Two Americas, s. 90—96. — Nr. 4. *Shonfield, A.*, What Space for Freedom?, s. 20—28. — *Halle, L.*, Marx's Religious Drama, s. 29—37. — *Lowenthal, R.*, America's Asian Commitment, s. 53—58.

Foreign Affairs. (New York) Vol. 44:1965. Nr. 1. *Frankel, C.*, The Scribblers and International Relations, s. 1—14. — *Schröder, G.*, Germany Looks at Eastern Europe, s. 15—25. — *Grosser, A.*, France and Germany: Divergent Outlooks, s. 26—36. — *Starobin, J.*, Communism in Western Europe, s. 62—77. — *Feis, H.*, Anthony Eden and the Cacaphony of Nations, s. 78—89. — *Kishi, N.*, Political Movements, s. 90—99. — *Rivkin, A.*, Lost Goals in Africa, s. 111—126. — *Rodó, L.*, Spain and the EEC, s. 127—133.

History. (London) Vol. 50:1965. Nr. 168. *Cunliffe, M.*, Recent Writing on the American Civil War, s. 26—35. — Nr. 169. *Roberts, M.*, Charles XI (of Sweden), s. 160—192.

History and Theory. (Haag) Vol. 4:1965. Nr. 3. *Finley, M.*, Myth, Memory, and History, s. 281—302.

International Affairs. (London) Vol. 41:1965. Nr. 3. *Lord Robertson of Oakridge, A.* Miracle? Potsdam 1945—Western Germany 1965, s. 401—410. — *Beaufre, A.*, The Sharing of Nuclear Responsibilities—A Problem in Need of Solution, s. 411—419. — *Caldwell, M.*, Luddities and Lemmings in South-East Asia, s. 420—440. — *Nicholas, H.*, The United Nations in Crisis, s. 441—450. — *Reese, T.*, Keeping Calm about the Commonwealth, s. 451—462. — *Soper, T.*, The EEC and Aid to Africa, s. 463—477. — *Beloff, M.*, The Projection of Britain Abroad, s. 478—489.

English Historical Review. (London) Vol. 80:1965. Nr. 316. *Dreyer, F.*, The Whigs and the Political Crisis of 1845, s. 514—537.

International and Comparative Law Quarterly. (London) Vol. 14:1965. Part 3. *Hallstein, W.*, The EEC Commission: A New Factor in International Life, s. 727—741. — *Lash, C.*, The Relationship between Berlin and the Federal Republic of Germany, s. 742—787. — *Cigoj, S.*, International Regulation of Civil Liability for Nuclear Risk, s. 809—844.

Journal of Modern History. (Chicago) Vol. 37:1965. Nr. 3. *Scott, F.*, Sweden's Constructive Opposition to Emigration, s. 307—335. — *Craig, G.*, The World War I Alliance of the Central Powers in Retrospect: The Military Cohesion of the Alliance, s. 336—344. — *Andrews, H.*, Bismarck's Foreign Policy and German Historiography, 1919—1945, s. 345—356.

Journal of Politics. (Gainesville, Florida) Vol. 27:1965. Nr. 3. *Verba, S.*, Organizational Membership and Democratic Consensus, s. 467—497. — *Haas, M.*, A Functional Approach to International Organization, s. 498—517. — *Magee, J.*, Structure and Substance: The Politics of Decentralization in the United Nations, s. 518—535. — *Fester, J.*, Approaches to the Understanding of Decentralization, s. 536—566. — *Dye, T.*, Malapportionment and Public Policy in the States, s. 586—601.

Journal of Political Economy. (Chicago) Vol. 73:1965. Nr. 3. *Monsen, J., and Downs, A.*, A Theory of Large Managerial Firms, s. 221—236. — *Silver, M.*, Births, Marriage, and Business Cycles in the United States, s. 237—255. — *Johnson, H.*, An Economic Theory of Protectionism, Tariff Bargaining, and the Formation of Customs Unions, s. 256—283. — Nr. 4. *Wicker, E.*, Federal Reserve Monetary Policy, 1922—33: A Reinterpretation, s. 325—343. — *Van Horne, J.*, Interest-Rate Risk and the Term Structure of Interest Rates, s. 344—351. — *Goldman, M.*, The Reluctant Consumer and Economic Fluctuations in the Soviet Union, s. 366—380.

Middle East Journal. (Washington) Vol. 19:1965. Nr. 3. *Herrman, K.*, Political Response to the Balfour Declaration in Imperial Germany: German Judaism, s. 303—320. — *Gorvine, A.*, The Civil Service under the Revolutionary Government in Pakistan, s. 321—336.

Midwest Journal of Political Science. (Detroit) Vol. 9:1965. Nr. 2. *Kuroda, Y.*, Sociality and Political Involvement, s. 133—147. — *Friedman, R., and Stokes, S.*, The Role of Constitutionmaker as Representative, s. 148—166. — *McMurray, C., and Parsons, M.*, Public Attitudes toward the Representational Role of Legislators and Judges, s. 167—185.

Parliamentary Affairs. (London) Vol. 18:1965. Nr. 4. *Cross, J.*, Deputy Speakers and Party Politics, s. 361—367. — *Shaw, M.*, The Abnormal Election—III, s. 368—379. — *Wolf-Phillips, L.*, Parliamentary Divisions and Proxy Voting, s. 416—421. — *Rasmussen, J.*, The Disutility of the Swing Concept in British Psephology, s. 442—457.

Political Quarterly. (London) Vol. 36:1965. Nr. 4. *Owen, G.*, The Department of Economic Affairs—An Experiment in Planning, s. 380—389. — *Hindell, K.*, The Genesis of the Race Relations Bill, s. 390—405. — *Unger, A.*, Party and State in Soviet Russia and Nazi Germany, s. 441—459.

Public Administration Review. (Washington) Vol. 25:1965. Nr. 3. *Kerr, J.*, Congress and Space: Overview or Oversight?, s. 185—192. — *Wright, D.*, The Advisory Commission on Intergovernmental Relations: Unique Features and Policy Orientation, s. 193—202. — *Miles, R.*, Administrative Adaptability to Political Change, s. 221—225. — *Altshuler, A.*, Rationality and Influence in the Public Service, s. 226—233.

Public Opinion Quarterly. (Princeton) Vol. 29:1965. Nr. 2. *Benham, T.*, Polling for a Presidential Candidate: Some Observations on the 1964 Campaign, s. 185—199. — *Olsen, M.*, Alienation and Political Opinions, s. 200—212. — *Stone, C.*, Local Referendums: An Alternative to the Alienated-voter Model, s. 213—222. — *Abrams, M.*, British Elite Attitudes and the European Common Market, s. 236—246. — *Chapman, S., and Claude, R.*, A Deviant Election in a One-party County, s. 247—258. — *Boynton, R.*, Southern Conservatism: Constituency Opinion and Congressional Voting, s. 259—269. — *Rosi, E.*, Mass and Attentive Opinion on Nuclear Weapons Tests and Fallout, 1954—1963, s. 280—297. — *Erskine, H.*, The Polls: Organized Religion, s. 326—337.

Review of Politics. (Notre Dame, Ind.) Vol. 27:1965. Nr. 3. *Ramsey, P.*, The Ethics of Intervention, s. 287—310. — *Tinder, G.*, Eschatology and Politics, s. 311—333. — *Cartlisle, D.*, Stalin's Postwar Foreign Policy and the National Liberation Movement,

s. 334—363. — *Steamer, R.*, Congress and the Supreme Court during the Marshall Era, s. 364—385. — *Wildavsky, A.*, The Goldwater Phenomenon: Purists, Politicians, and the Two Party System, s. 386—413.

Science and Society. (New York) Vol. 29:1965. Nr. 1. *Morawski, S.*, Lenin as a Literary Theorist, s. 2—25. — *Davis, H.*, Nations, Colonies and Social Classes: The Position of Marx and Engels, s. 26—43. — *Laffey, J.*, Auguste Comte: Prophet of Reconciliation and Reaction, s. 44—65. — *Gregor, J.*, Marx, Feuerbach and the Reform of the Hegelian Dialectic, s. 66—80. — *Brus, W.*, Some Aspects of Economic Planning in Poland, s. 81—90. — **Nr. 3.** *Shoul, B.*, Similarities in the Work of John Stuart Mill and Karl Marx, s. 270—295. — *Hodges, D.*, The Value Judgment in Capital, s. 296—311. — *Bernstein, S.*, Centennial Historiography of the First International, s. 312—318.

Social Research. (New York) Vol. 32:1965. Nr. 2. *Kockelmans, J.*, Recent European Developments in the Philosophy of the Sciences of Man, s. 193^a—206.

Sociological Review. (Keelce) Vol. 13:1965. Nr. 2. *Harbert, W.*, Who Owes Rent?, s. 149—156. — *McKenna, A.*, Correlational Analysis of Social Survey Data, s. 157—182. — *Sofer, C.*, Buying and Selling: A Study in the Sociology of Distribution, s. 183—210.

Sociology and Social Research. (Los Angeles) Vol. 49:1965. Nr. 3. *Erickson, M.*, and *Empey, L.*, Class Position, Peers and Delinquency, s. 268—282. — *Lindquist, J.*, An Occupational Analysis of Local Politics: Syracuse, New York, 1880—1959, s. 343—354.

Soviet Studies. (Oxford) Vol. 17:1965. Nr. 2. *Karcz, J.*, The New Soviet Agricultural Programme, s. 129—161. — *Lewin, M.*, The Immediate Background of Soviet Collectivization, s. 162—197. — *Dobb, M.*, The Discussions of the Twenties on Planning and Economic Growth, s. 198—208. — *Osborn, R.*, Citizen versus Administration in the USSR, s. 226—237. — *Morawcik, I.*, The Priority of Heavy Planning, s. 245—251.

Western Political Quarterly. (Salt Lake City) Vol. 18:1965. Nr. 2. Part 2. *Rice, R.*, The 1964 Elections in the West, s. 431—438. — **Nr. 3.** *Lentner, H.*, The Diplomacy of the United Nations Secretary General, s. 531—550. — *Bouton, C.*, John Stuart Mill: On Liberty and History, s. 569—578. — *Amlund, C.*, Executive-Legislative Imbalance: Truman to Kennedy, s. 640—645. — *Mahajani, U.*, Kennedy and the Strategy of Aid: The Clay Report and After, s. 656—668. — *Lenczowski, G.*, Changing Patterns of Political Organization in the Twentieth-Century Middle East, s. 669—688.

World Politics. (Princeton) Vol. 17:1965. Nr. 4. *Tucker, R.*, The Dictator and Totalitarianism, s. 555—583. — *Tarlton, C.*, The Styles of American International Thought: Mahan, Bryan, and Lippman, s. 584—614. — *Coptin, W.*, International Law and Assumptions about the State System, s. 615—634. — *Frye, C.*, Parties and Pressure Groups in Weimar and Bonn, s. 635—655. — *Hammond, P.*, Foreign Policy-Making and Administrative Politics, s. 656—671.

L'Année Politique et Économique. (Paris) 38e Année:1965. Nr. 186. *Lavergne, B.*, La politique américaine d'aggressions militaires. La révolte fatale des pays du Tiers Monde.

La nouvelle politique de la France, s. 261—280. — *Kien, N.*, Le Vietnam entre la guerre et la paix, s. 281—304.

Journal de Droit International. (Paris) 92e Année:1965. Nr. 3. *Malawrie, P.*, Le droit français et la diversité des langues, s. 565—590. — *Focsaneanu, L.*, La Banque Internationale de Coopération Économique, s. 591—612. — *Hambro, E.*, L'affaire des emprunts norvégiens devant les juridictions de Norvège, s. 613—627.

Res Publica. (Bruxelles) Vol. 7:1965. Nr. 3. *Frisch, A.*, Quelques aspects du nationalisme en Europe, s. 222—230. — *Roggen, I.*, Soldats-citoyens et citoyens-miliciens, s. 231—253. — *Norrenberg, D.*, Vers un renouveau de la fonction publique?, s. 254—261. — *Jaide, W.*, L'attitude de la jeunesse vis-à-vis de la politique, s. 262—275. — *Coenen, J.*, Opinions politiques en milieu ouvrier: une mise au point, s. 276—280.

Revue Français de Science Politique. (Paris) Vol. 15:1965. Nr. 4. *Gaudemet, P.-M.*, L'apport de la science financière à la science politique, s. 629—644. — *Cadart, J.*, et *Mabileau, A.*, Les élections britanniques de 1964: les partis en face d'une nouvelle société. I. Un enjeu idéologique. II. Des résultats indécis. III. Des perspectives à court terme, s. 645—704. — *Meynard, J.*, A propos des spéculations sur l'avenir. Deuxième esquisse bibliographique, s. 705—730. — **Nr. 5.** *Ardent, P.*, Le néo-colonialisme: thème, mythe et réalité, s. 837—856. — *Charles, B.*, Le socialisme africain: mythes et réalités, s. 856—884. — *Grawitz, M.*, L'abstentionnisme des hommes et des femmes à Lyon, s. 964—983. — *Hamon, L.*, Legs, actualité et finalité de la politique française, s. 984—996.

Revue Français de Sociologie. (Paris) Vol. 6:1965. Nr. 3. *Isambert, F.-A.*, L'idée de politique positive, s. 291—304. — *Dogan, M.*, Le personnel politique et la personnalité charismatique, s. 305—324. — *Guilbert, M.*, *Lowit, N.*, et *Creuseu, J.*, Problèmes de méthode pour une enquête de budgets-temps. Les cumuls d'occupations, s. 325—335. — *Morazé, C.*, La création éventuelle de facultés de sciences sociales, s. 336—340.

Revue Générale de Droit International Public. (Paris) 69e Année:1965. Nr. 1. *Fruyol, A.*, Les doctrines relatives aux relations internationales, s. 5—38. — *Muskhat, M.*, Les caractères généraux du droit international contemporain, s. 39—75. — *Rousseau, C.*, Chronique des faits internationaux, s. 101—188. — **Nr. 2.** *Verdross, A.*, La compétence nationale dans le cadre de l'O.N.U. et l'indépendance des États, s. 314—325. — *Soubeyrol, J.*, La lutte internationale contre l'apartheid, s. 326—369. — *Yturriaga, J.-A.*, L'Organisation de l'Unité africaine et les Nations Unies, s. 370—394. — *Rousseau, C.*, Chronique des faits internationaux, s. 436—528.

Revue Internationale de Sciences Administratives. (Bruxelles) Vol. 31:1965. Nr. 1. *Pugel, H.*, Les nouvelles structures de la Région parisienne, s. 1—7. — *Waline, M.*, La réforme de l'administration dans les départements et régions, s. 13—15. — *Letourneur, M.*, L'évolution récente de la jurisprudence administrative pour la protection des droits des citoyens, s. 24—30. — *Mars, D.*, Power, Responsibility, and Public Administration: Past and Present, s. 48—52.

Revue Politique et Parlementaire. (Paris) 67e Année:1965. Nr. 759. *Pluchon, P.*, Pour ou contre un régime présidentiel? (III), s. 3—12. — *Riboud, J.*, Réforme bancaire et

développement du crédit, s. 39—53. — Nr. 760. *Malterre, A.*, Plan d'expansion ou de récession?, s. 3—9. — *Lecerf, J.*, Les Agriculteurs, l'Europe et le Plan, s. 10—18. — *Garibal, M.*, Le gouvernement veut-il encore un Plan?, s. 19—23. — *Cassimelis, G.*, Comment rénover les institutions parlementaires?, s. 24—37. — *Bonnefous, E.*, Le régime parlementaire dans le monde moderne, s. 38—42. — *Schneyder, P.*, La Chine et l'Afrique en 1965, s. 47—53.

Il Politico. (Pavia) Arg. 30:1965. Nr. 2. *Shenfield, A.*, Economic Planning in the West, s. 209—217. — *Linda, R.*, L'evoluzione della società industriali e la concorrenza endogena, s. 218—239. — *Shenoy, B.*, Indian Economic Situation, s. 240—255.

Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. (Berlin) 85. Jahrg.:1965. H. 3. *Fricke, R.*, Die geistigen Voraussetzungen der Industrialisierung im 19. und 20. Jahrhundert, s. 257—272. — *Siebel, W.*, Die Umschichtung der Arbeits- und Verwaltungsleistungen unter den Bedingungen der Automation, s. 303—311. — **H. 4.** *Voyatzis, V.*, Die griechischen Unabhängigkeitsanleihen. Ein Beitrag zur Geschichte der Staatsfinanzierung im 19. Jahrhundert, s. 403—418. — *Kruse-Rodenacher, A.*, Die Landwirtschaft als binnen- und aussenwirtschaftliches Problem der Industriestaaten, s. 419—448. — *Huppert, W.*, Systematik der Integration. Zur Theorie der wirtschaftlichen Integration und zur Problematik der EWG, s. 449—476. — *Hirsch, H.*, Wirtschaftsordnung und Wiedervereinigung, s. 477—484.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (Stuttgart) Band 178:1965. H. 1—2. *Krelle, W.*, Beeinflussbarkeit und Grenzen des Wirtschaftswachstums, s. 3—27. — *Jöhr, W.*, Gegenwartsfragen der Konjunkturtheorie, s. 50—69. — *Borchardt, K.*, Volkswirtschaftliche Kostenrechnung und Eigentumsverteilung, s. 70—79. — *Güsten, R.*, Bemerkungen zur Marxschen Theorie des technischen Fortschritts, s. 109—121. — *Guth, W.*, Zum Rückzahlungsproblem der Entwicklungsländer. Ansatzpunkte für eine realistische Entwicklungspolitik, s. 168—168. — *Pfister, B.*, Die Problematik des Faktors Arbeit in Entwicklungsländern und Entwicklungspolitik, s. 169—185. — *Möller, H.*, Kapitalexport und Wachstum, s. 186—201.

Der Staat. (Berlin) 4. Band:1965. H. 3. *Doehring, K.*, Die Teilung Deutschlands als Problem des Kommunismus bei Babeuf, s. 279—306. — *d'Ors, A.*, Vom antiken zum frühmittelalterlichen Staatsbegriff, s. 360—368.

Historische Zeitschrift. (München) Band 200:1965. H. 3. *Schieder, T.*, Möglichkeiten und Grenzen vergleichender Methoden in der Geschichtswissenschaft, s. 529—551. — *Geigenmüller, E.*, Botschafter von Hoesch und die Raumungsfrage, s. 606—620.

Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht. (Wien) Band 15:1965. H. 3. *Messner, J.*, Sind die Naturrechtsprinzipien inhaltleere Formeln?, s. 163—178. — *Roy, G.*, The World Court's Advisory Opinion of 20 July 1962 on "Certain Expenses of the United Nations", s. 179—269. — *Kelsen, H.*, Professor Marcius Theorie der Verfassungsgerichtsbarkeit, s. 270—273. — *Novak, R.*, Über den Amtsantritt des Bundespräsidenten, s. 274—301.

Zeitschrift für Nationalökonomie. (Wien) Band 25:1965. H. 1—2. *Nussbaumer, A.*, Wirtschaftsmacht und Wirtschaftsordnung, s. 3—23. — *Jöhr, W. A.*, Spiel zur Stimulation von Konjunkturprozessen, s. 99—132. — *Venzke, H.*, Die gesamtwirtschaftlichen Auswirkungen der Umsatzbesteuerung aus kreislauftheoretischer Sicht, s. 133—160. — *Bernholz, P.*, Konsumtivzins und Minderschätzung künftiger Bedürfnisse, s. 176—181.

- **Zeitschrift für Politik. (Köln) Jahrg. 12:1965. H. 3.** *Maier, H.*, Zur Situation der politischen Wissenschaft in Deutschland, s. 201—223. — *Kaltefleiter, W.*, Wähler und Parteien in den Landtagswahlen 1961—65, s. 224—250. — *Habermehl, P.*, Grundlagen der Planung, s. 251—265. — *Schumann, H.-G.*, Wahlrecht — Wahlkampf — Wahlanalyse in der Bundesrepublik, s. 286—292. — *Häberle, P.*, Koalitionsvereinbarungen im Lichte des Verfassungsrechts, s. 293—298.

S. K.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- ALLARD, S., Ryskt utspel i Wien. Norstedts. Sthm 1965.
- ALLARDT, E., Samhällsstruktur och sociala spänningar. Söderström. Hfors 1965.
- ANDRÉN, N., Utländsk statskunskap. Bokförlaget. Liber. Sthm 1965.
- ANDRÉN, N. & LANDQVIST, A., Svensk utrikespolitik efter 1945. Almqvist & Wiksell, Sthm 1965.
- BERG, E., Democracy and the majority principle. Akademiförlaget. Gbg 1965 (Studier i politik. 3.)
- BRUZELIUS & ENGSTRÖM & ÅSTRÖM, Sociallagarna. 3. Barnavårdsnämnden, Håkan Ohlsson. Lund 1965.
- CASTBERG, F., Forelesninger over rettsfilosofi. Univ.forlaget. Oslo 1965. (Scandinavian university books.)
- HERLITZ, N., Tidsbilder. Norstedts. Sthm 1965.
- HAELLQUIST, K.-R. & SONDÉN-HAELLQUIST, I., Indisk historia. Studentlitteratur. Lund 1965.
- LANDELIUS, T., Workers, employers and governments. Norstedts. Sthm 1965.
- MEIJER, H., Från uppslag till betänkande. Gleerup. Lund 1965.
- NELSON, A., Brott och påföljd - en orientering om svensk straffrätt enligt brottsbalken. Elanders bokförlag. Lund 1965.
- PIPPING, H. E. & BÄRLUND, R., Finlands näringsliv. Söderström. Hfors 1965.
- RUDLING, A., Gammal i dyrtid med krympande sparlön. Norstedts. Sthm 1965.
- Sosial sikkerhet i de nordiske land. Oslo 1965.
(Nordisk statistisk skriftserie. II.)
- SÖDERBERG, T., Hantverkarna i genombrottskedet 1870-1920. Sthm 1965.

Nils Herlitz: Tidsbilder

Hft 35:—, inb 42:50

UPPLEVELSER VID SEKELSKIFTET

»Redan Herlitz' framskjutna ställning i svenskt offentligt liv gör att denna skrift väcker ett naturligt intresse som stegas under läsningen, särskilt med hänsyn till de ofta oåtkomliga och mestadels svåråtkomliga informationer han lämnar rörande bakgrunden till betydelsefulla politiska aktioner och beslut. Trots en kanske alltför stor återhållsamhet har den ett obestridligt källvärde, och ett betydande sådant.»

Ulf Persson i Biblioteksbladet

Knut Petersson: En bondedemokrat

Hft 39:—, inb 46:50

ALFRED PETERSSON I PÅBODA

»Viktigast för läsaren är att han efter att ha slutat boken vet så mycket mer om svensk politik under de två första årtionderna av 1900-talet än förut och fått tillbringa några kvällar i utsökt sällskap tillsammans med bokens föremål och dess författare.»

Bertil Ohlin i Expr.

NORSTEDTS